

Кеннэт Грехэм

**ҲАММАМИЗ ҲАМ
ДАРБАДАР**

(Қисса)

«Фарғона» нашриёти
2006 йил

Инглиз тилидан
Тилаволди ЖЎРАЕВ таржимаси

Жаҳон болалар адабиётининг мумтоз намунаси, Кеннэт Грехэмнинг илк бор 1888 йили чоп этилган «Ҳаммамиз ҳам дарбадар» номли қиссаси инглиз тилидан бевосита ўзбек тилига таржима қилинди. Ватан, унинг ҳимояси, озодлик, эркинлик туйғуси ила йўғрилган бу асар Буюк Британияда 49 йил мобайнида 102 марта нашр этилган. Бу асар болалар ва ўсмирлар мумтоз адабиётида Льюис Керролнинг «Алиса»си билан бўйлашади. Англияда бу машҳур қисса мавжуд бўлмаган хонадон миллий маданият меросидан мосуво ҳисобланади. Уни катталар ҳам севиб ўқийдилар.

Ўйлаймизки, ўсаётган авлодимизнинг камолот сари юксалишида у маълум ўрин эгаллайди, жаҳон адабиётига муҳаббат уйғотади.

**©Тилаволди Жўраев,
«Фарғона» нашриёти,
2006 й. (тарж.)**

ЁЗУВЧИНИНГ ФАРЗАНДИ БЎЛИШ ОСОНМИ?

Сўзбошига “Ёзувчининг фарзанди бўлиш осонми?” деб сарлавҳа қўйиб, азиз ўқувчи, бошингизни қотириш ниятида эмасмиз. Балки, биргаликда ўйламоқчимиз: дўппини ечиб қўйиб ўйлаб кўрилса, маълум бўладики, юқоридаги сўроқ гапдаги қаратқич келишиги қўшимчаси жўналиш келишиги қўшимчаси билан алмаштирилиши лозим. Агар масала “Ёзувчига фарзанд бўлиш осонми?” тарзида қўйилса, кўпчилик жиддий ўйланиб қолади. Тўғри, бу масалани демократик тартибда, яъни “очиқ” ёки “ёпиқ” овоз бериш йўли билан ҳал этиш мумкин. Шундай қилинса, ишончимиз комилки, баъзи болалар “осон” деб, бошқалар “қийин” деб жавоб берадилар: бир гуруҳ болалар эса “билмасам” деб бетараф қолишлари ҳам эҳтимолдан холи эмас. Ана энди бир қарашда ҳамирдан қил суғуришдай оппа-осон кўринган саволимизда фақат келишик қўшимчалари ўзгариши туфайли эволюция ҳодисаси рўй берди: ўқувчи ҳам, ушбу “сўзбоши” муаллифи ҳам шунчаки томошабиндан фаол жамоа аъзосига айландилар. Ўртада қизгин баҳс-мунозара авж олади. Сиз, азиз ёш дўстлар, муаллиф ҳамма нарсани билади, ҳатто бундай саволнинг жавоби ҳам тап-тайёр бўлса керак, деб ўйламанг. Негаки, биз биладиган жавоб тугал эмас, уни “аъло” баҳолаб бўлмайди. Қолаверса, билагонлигимизни кўз-кўзлаб, арзонгина обрў-эътибор қозонмоқ ниятини кўзлаётганимиз йўқ. Биз фақат биргаликда мантиқий ўйлашни ўрганиямиз, холос.

Ҳар қандай саволга назарий жавоб топиб, “Мана шу тўғри жавоб, бундан бошқаси нотўғри!” деб туриб олиш мумкин. Лекин, бу тарзда фикрлайдиган кишиларни Абдулла Авлоний “жаҳли мураккаб” деб, қуйидагича таъриф беради: “Жаҳли мураккаб маразига мубтало бўлгон кишилар бир нарсани билмас, билмоғини ҳам билмасдан биламан, деб даъво қилур. Бизда бундай кишиларга ўзбошимча ва ўзбилармон исмини берурлар. Бу дарди бедавонинг иложи жаноби Ҳақнинг лутф ва инояти ила ҳал ўлинмаса, тузалмоғи мушкул ва оғирдур”. “Жаҳли мураккаб”

кимсалар сафидан ўрин олмаслик учун ҳар қандай саволнинг ижобий ва салбий, қониқарли ва қониқарсиз жавобларини ақл тарозисида тортиб, салмоқлаб кўриш лозим.

Улуғ рус ёзувчиси Лев Толстой ўз васиятномасида барча фарзандларини меросхўрлик ҳуқуқидан маҳрум этади: “Болаларим ўзлари меҳнат қилишсин ва ўзлари ишлаб топган пуллари билан тирикчилик ўтказсинлар. Ер-мулким ҳам, асарларим ҳам халққа текинга берилсин!” дейди. Бундай васиятномадан ёзувчининг умр йўлдоши ниҳоятда ғазабланиб, эрини бағритошликда айблайди. Лекин, Лев Толстой хотини таърифлагандек “бағритош” эмасди. Афсуски, элик йил бирга яшаган суюмли хотини буюк инсон-парвар ёзувчининг асл ниятини маъқул топмадими?

Сиз, азиз ўқувчи, агар Л. Толстойнинг фарзанди бўлганингизда нима қилардингиз?

Машҳур АҚШ ёзувчиси Уилям Фолкнер 1949 йили халқаро Нобел мукофотига сазовор бўлади. Маълумки, бу мукофот ҳар йили Алфред Нобел туғилган кунда (декабр ойида) Швеция пойтахтида шахсан қирол томонидан соҳибларга топширилади. У. Фолкнер дунёдаги энг олий мукофотни олиш тантаналарига ўғай қизи билан ташриф буюради. Кейин қизини Европанинг барча кўркем шаҳарларига саёҳатга олиб боради. Ўғай қизи Фолкнерга Европа сафари давомида ҳамроҳ бўлади... Ҳатто ёзувчи вафот этгач, ер-мулкнинг жуда катта қисмини ўша қизига мерос қолдиради.

Шўро ҳокимияти томонидан қатл этилган машҳур ёзувчимиз Абдулла Қодирийнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий ўн йил муддатга озодликдан муҳрум этилади. Нега? Ҳабибулла Қодирий шунчалик жазога яраша бирор гуноҳ қилганми? Асло, у киши гуноҳкор эмасди. Ҳабибулла Қодирийнинг бирдан-бир айби — у Абдулла Қодирийнинг фарзанди эди. Шўро ҳукумати ундан ўз отасидан юз ўгиришни талаб қилади; “халқ душмани” бўлган ундай отам йўқ, деб мақола ёзишни ва бу ҳақда эл-юртга овоза қилишни “маслаҳат” берадилар. Бироқ, матонатли Ҳабибулла Қодирий миллатпарвар отасидан юз ўгиргандан кўра, қамоқхонада азоб чекишни афзал деб билади.

Ёзувчига фарзанд бўлиш осонми?

Кеннэт Грехэмнинг ёлғизгина ўғли ёзги таътил пайтида момосининг ҳузурига йўл олади. Ёзги таътил уч ойгина бўлса-да, лекин тўқсон кун эди: тўқсон кун эса икки минг бир юзу йигирма (2120) соатдан иборат бўлиб, бир юзу йигирма етти минг икки юз (127200) дақиқани ташкил этади. Ота суюкли, ҳам арзанда ўғлини

уч ой мобайнида юз минг мартадан ортиқроқ соғинажагини теран англайди ва бундай соғинчга чидай олишига ақли етмайди... У бағрини ўртайдиган соғинч дардига қандай малҳам топишни кўп ўйлайди, хўп ўйлайди ва охири йўлини топади: К.Грехэм ҳар соатда ўғлига тўрт-беш қатор, бир кун давомида тўрт-беш варақ хат ёзишга киришади. Бироқ, у хатни оддий хат тарзида эмас, балки мактабдаги ўқиш-ёзиш даврида китоб-дафтардан зериккан ўгли ўқиса, эснамайдиган бир шаклда ёза бошлайди ва ҳар куни бир марта ёзганларини ўғлига жўнатаверади. Шундай қилиб, ёзги таътил пайтида “Ҳаммамиз ҳам дарбадар” номли ажойиб қисса вужудга келади. Ҳозир сиз қўлингизда ушлаб турган ушбу китоб ана шу тарзда пайдо бўлади.

“Ҳаммамиз ҳам дарбадар” қиссаси К.Грехэмнинг ўғлига жуда-жуда ёқиб қолади. Нафақат ёзувчининг ўғлига, балки бутун дунёдаги болаларнинг сеvimли асарига айланади. Қисса Англияда юз мартадан ортиқ қайта-қайта нашр қилинади (ҳатто Р.Л. Стивенсоннинг “Ҳазиналар ороли”, “Катриона” китоблари ҳам юз мартадан ортиқ қайта нашр қилинмаган эди).

Хуллас, ушбу қисса ёзувчининг ўз фарзанди учун суюб-суюб ёзган асари эди. Бу қандай асар? Пайровми, зарбулмасалми, саргузаштми?.. Балки, сирдош дўстларгина бир-бирига айтадиган сир-синоатдир?..

Ўйлаймизки, ушбу қиссани мутолаа қилган ҳар бир китобхон ушбу саволларга мустақил жавоб топади, деб умид қиламиз.

Набижон БОҚИЙ

I БОБ

СОҲИЛДА

Ёхуд Кўрсичқоннинг илк Ёруф оламни кўргани

Кўрсичқон эрта тонгдан ғимир-ғимирини бошлади: ахир, табиат келинчаги баҳор ташриф буюраётир, уйни сал-пал эпақага келтириб қўйиш керак. Йўқса, кўнгил хира тортади. У дастлаб ҳаммаёқни супуриб-сидирди, ялтиратиб артди. Сўнг оҳакли пақирчани олиб, стулга, шотига чиқиб, рўпак билан деворларни оқлади. Кўзларига чанг кириб ачишди, томоғи гиппа бўғилди, қўллари толди, белидан мадор кетди, бошидан-оёғигача оҳак сачраб, ўзи ҳам “олабўжи” бўлиб қолди.

Еру кўкни тўлдириб баҳор нафаси кезарди, ҳатто Кўрсичқоннинг пастқам кулбаси ҳам кўклам ҳавосидан энтикаётганга ўхшар, дилни аллақандай ширин ҳис-туйғулар қитиқларди. Олам фараҳбахш исларга тўлиқ эди-ю, лекин Кўрсичқоннинг кўнгли қоп-қоронғи уйдек бўм-бўш эди. Кўнглига чироқ ёқса — ёришмасди. У тўсатдан: “Шу ҳам инсофдан бўлдимиз?! Баҳор ташвишларининг падарига минг лаънат!” деб ғудранди-ю, устига тузукроқ кийим кийиб олишни ҳам унутиб, ташқарига отилди. Йўл-йўлакай пақирча билан рўпакни ҳам қаёққадир улоқтириб юборди. Жилов-жабдуқ нелигин билмайдиган асов куч уни бир ёқларга тортқилаб борарди: у ҳар куни ўтадиган торгина кавак йўлидан шаҳду шижоат билан йўргаларди-ю, ўзича: “Анави такасалтанг олифталар каби баланд жойларда яшасам-ку, кандикка тиқилиб, гўр азобини бошимдан кечирмасдим!” деб ўйларди ва баттар жиғибийрон бўларди. Афсуски, у ҳар куни минг бир азобни енгиб ўтишга мажбур эди: тупроқни виз-виз этказиб тимдалар-юмдалар, тирноқларининг ости худди зиравча киргандек лўқ-лўқ сирқирай бошлагач, бирпас ишдан тўхтар эди; кейин яна олға интиларди, кавак йўлга тиқиларди, уринарди, суринарди, орқа оёқлари зўриқиб чиранарди,

тупроқни юмдалаб-тимдалайверарди. “Мана, ҳозир ёруғликка чиқиб оламиз! Бизнинг елкамизга ҳам офтоб тегади, ҳа!” деб ўзига ўзи далда берарди...

Ниҳоят, тумшугига гуп этиб мусаффо ҳаво урилди, ёруғликдан кўзлари қамашиб кетди — у ер юзига чиқиб қолди-ю, куёш қиздириб турган майсазор оралаб бирам югурдики!

— Оҳ, қандай яхши, зўра-а! — дерди ўзига ўзи тўлқинланиб. — Менам юрган эканман-да, аҳмоқ бўлиб! Уй оқлаш қаёқда-ю, ям-яшил олам қаёқда!

Куёш аъзойи баданига жон киритарди, гир-гир эсаётган шабода терлаган манглайини майингина сийпаб ўтарди — агар дунёда ҳузур деган гап чин бўлса, шунчалик бўлади-да! Айниқса, сайроқи қушларнинг жўр овозини айтмайсизми: бай-бай-бай, нақд ухлатиб қўяман дейди-я! Ер остида ёта-вериб қулоқлар ҳам том битиб қолган эканми, нима бало, бирдан очилиб кетди-ку!

Баҳор ифори, ҳаёт нашидаси кўксини тўлдирган Кўрсичқон ўзини қаёққа уришни билмасди (ишлар қуриб кетсин!), у бутун кучини тўрт оёғига тўплаб, ўтлоқнинг нариги томонига югурди.

— Ҳой, ўпкангни бос! Мунча шошяпсан, шошмагин! Тўхта! — деди кўққис яшил девор панасида ётган кекса қуён. — Нима, бу йўл энангни маҳрига тушганми?! Қани, аввало, йўлқирани чўзиб қўй-чи!

Кўрсичқон шу тобда ниҳоятда шаҳду шиддатга минган эдики, уни биров тўхтатиши амримаҳол эди: у кекса қуённи ўмгаги билан бир урди-ю, юмалатиб юборди.

— Эй, нима тўполон? — дейишиб инларидан бошларини чиқаришди қуёнчалар.

— Барра кабоблар! Пиёз билан қовурилиб ем бўлгур, сабзихўрлар! — деб уларни калака қилди Кўрсичқон ва яшил ўтлоқ бўйлаб қочди.

Каловланиб қолган қуёнчалар бири қўйиб-бири олиб вайсай бошладилар:

— Нега бақрайиб қолдинг, тентак! Бирор нима десанг, ўлармидинг!

— Ўзинг-чи, ўзинг! Тилинг калимага келмай қолди-ку!

— Хў-ўй, кимнинг тили калимага келмай қолди?!

Хуллас, қуёнлар ўртасида даҳанаки жанг бошланган пайтда ганимат фурсат аллақачон бой берилган эди.

Атроф бағоят гўзал эди, кўзни қувонтирарди. Кўрсичқон ям-яшил ўтлоқ, боғчалар, далалар узра уёқдан-буёққа тинимсиз дикир-дикир сакрарди. Қаёққа қарамасин, ҳамма ўзи билан ўзи овора эди. Қушлар ин қуарди, ғунчалар очиларди, куртаклар япроқ ёзарди. Хуллас, ҳамма турмуш ташвишлари билан андармон ва бахтиёр эди. Ички бир овоз: “Уйни ким оқлайди?”, деб Кўрсичқонни мулзам қилмоқчи бўларди гўё. Лекин ўша овозни эшитмасликка ҳаракат қиларди, мудом ўз қилмишини оқларди: э-э, бутун дунё заҳмат чекиб, нимага эришдики, энди яна нимага эришарди?! Ундан кўра, беш кунлик фоний дунёда ялло қилиб қолганинг фойда, хузур-ҳаловат фойда! Ҳордиқ чиқаришнинг энг яхши йўли – эшакдек ишлаб ётган одамларни мириқиб томоша қилсанг-да, соя-салқинда мушукдек кериши-иб ётсанг!.. “Эй Кўрсичқонбой, сен ўзингни оқлагандан кўра, уйингни оқласанг дуруст бўларди!” деб дашном берди ички овоз яна-тагин. Аммо, унинг қулоғига шу тобда гап кирмасди.

Кўрсичқон айланиб-ўргилиб лим-лим оқаётган дарё соҳилидан чиқиб қолди: ана томошаю, мана томоша! Бунақа дарёни у етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди: мовийлигини қаранг-а, худди осмонни олиб тушиб, ерга поёндоз мисоли тўшаб қўйганга ўхшайди-я! Боз устига, илон изидек эгри-бугри. Қулқуллаб, офтоб нурида жимирлаб оқиб ётибди. Сув сатҳида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай оқиб келаётган ҳар хил нарсалар бирдан соҳилга улоқтириларди-ю, аммо улар энди қутулдим деганда яна азим дарё эрмагига айланарди; қудратли қаноти билан бир ямлаб бағрига тортиб оларди ва юмалатиб-думалатиб оқизиб кетарди. Дарёнинг бутун вужуди жимирлар, мавжланар, сиртдан ялт-юлт қилса, ботинан гулдуар эди. Бундай тилсимотни илк бора кўраётган Кўрсичқоннинг оғзи ланг очилиб, анграйиб қолди. Кейин у худди нотаниш катта одам кетидан эргашиб кетаётган ёш бола каби дарёга эргашиб бораверди: йўл юрди, йўл юрса ҳам мўл юрди. Ахири ҳолдан тойди ва қирғоққа ўтириб қолди. Дарё эса ҳамон шивирларди, гўё сирли бир эртақ сўйлаётганга ўхшарди. У эртақ, аслан, ернинг мағзида пайдо бўлган эса-да, дарё уни ўзи тўқигандек

авайлаб-асраб эртакка ўч мечкай Денгизга тухфа қилмоқчи эди.

Кўрсичқон теран ўй-хаёлларга чўмиб, дарёга тикилиб ўтирар экан, бирдан нариги соҳилдаги қоп-қора тешикка кўзи тушиб қолди: ўша тешик сув сатҳидан сал баландроқда худди мўри мисоли кўзга яққол ташланиб турарди. Кўрсичқоннинг юраги орзиқиб кетди: қанийди айвони дарёга қараган битта уйинг бўлса, дунёнинг ташвишларини унутиб, чанг-чунглару шовқин-суронлардан холи яшасанг! У ҳамон ўша тешикдан кўз узмай ўтирарди... Бир пайт тешик ичкарасида нимадир ялт этиб кўзга ташланди-ю, бирпасда сўнди-қолди. Худди митти юлдузчанинг ўзгинаси эди. Бир оздан сўнг ўша нарса яна кўринди. Тавба, у ерда митти юлдуз нима қиларди? Балки, тиллақўнғиздир?.. Йўғ-э, у ерда тиллақўнғизга пишириб қўйибдими! Тиллақўнғиз кичкина бўлади-ку... Ҳа-а, Кўрсичқон энди илғади — ялтироқ нарса юлдузча ҳам, тиллақўнғиз ҳам эмас, балки кўз экан! Ана, худди девордаги расмнинг рамкасига ўхшаб кўз атрофида битта башара пайдо бўлди. Мўйлови ҳам бор экан, тумшуги қўнғир тусли; афт-башараси юм-юмалоқ, виқорли. Негадир кўзлари ялт-юлт қиларди, қулоқлари жажжигина, юнги эса қалин, момикдай. Бу мукарам зот Сувкаламуш эди.

Икки ҳуркак нигоҳ бир сониягина тўқнашди.

— Салом Кўрсичқон! — деди Сувкаламуш Кўрсичқонга тикилганча.

— Салом, Каламуш! — деб алик олди Кўрсичқон.

— Буёққа ўтмайсизми? — деб таклиф қилди Каламуш. Бир оз сукутдан сўнг: — Гаплашамиз, отамлашамиз, — деб қўйди.

— Майлингиз таҳсинга лойиқ. Лекин бекордан бекор эзмаланиб ўтиришдан нима фойда! — деди Сичқон андак асабий оҳангда.

У бу ерларда биринчи марта бўлиши эди; дарёнинг ҳам, ерли аҳолининг ҳам урф-одатини, удумини билмасди.

Каламуш лом-мим демади: соҳилга эгилиб, боғичи кўри-ниб турган арқонни бир силтаган эди, сув сатҳида қайиқча пайдо бўлди — Каламуш бир сакраб унга чиқиб олди. Сичқон бундай матаҳ борлигини сезмаган эди: бу сирти кўкка, ичи оққа бўялган икки кишилиқ бежирим қайиқча эди. Ундан

қай мақсадда фойдаланиш Сичқонга номаълум эса-да, аммо бир кўришдаёқ ёқтириб қолди.

Каламуш чаққон-чаққон эшкак уриб, бирпасда бериги қирғоққа яқинлашди ва ҳадиксираб сувга тушаётган Сичқонга кўлини узатди-ю:

– Кўлингизни беринг! Қани, тезроқ! – деди.

Сичқон қайиққа қандай чиққанини билмай қолди: бир пайт мундоқ қараса, расмона қайиқнинг қуйруғида ўтирибди.

– Қойил-э, бугун антиқа кун бўлди-да, ўзиям! – деди у қайиқни суриб, эшкакни кўлига олаётган Каламушга қараб. – Биласизми, умримда биринчи марта қайиққа ўтиришим!

– Йўғ-э! – деди Каламуш ҳайратланиб. – Илгари ҳечам қайиқда сузмаганмисиз?! Яшанг-э, шоввоз! Шу пайтгача қаерда эдингиз?!

– Расмона қайиқда юзиш мазза бўлса керак-а? – деб сўради Кўрсичқон бир оз ийманиб. Айни чоғда у бундай сайр мазза эканини ич-ичидан сезиб турарди. У ўриндиққа суянганча эшкакни, эшкак қулоқларини, бошқа асбоб-анжомларни кўздан кечирди.

Қайиқча сувда қалқиб-қалқиб сузиб борарди.

– Маззами? Дунёда бундан ҳам маззалироқ яна нима бор?! – деди Каламуш мақтангиси келиб завқ билан эшкак эшар экан. – Дўстим, менга ишонаверинг, дунёда қайиқда юзишдан аълороқ ҳузур-ҳаловат бўлмайди! – деб гапини маъқуллашмоқчи бўларди Каламуш. У ширин хаёлга чўмди. – Ростини айтсам, дунёда маззали нарсалар тўлиб-тошиб ётибди, фақат...

– Эй, ҳой, секинроқ! Хў-ўй, Каламуш! – деб қичқирди Кўрсичқон тўсатдан.

Аммо, фурсат ўтган эди: Сичқоннинг огоҳлантириши зое кетди – қайиқ бор залвори билан қирғоққа урилди-ю, хаёлпараст эшкакчининг оёғи осмондан келиб қайиқ тубига ағдарилиб тушди.

– Мазза мана бунақа бўпти! Кўрдингизми, ё қайиқда юзиш мазза, ёки мана шунақа ағдарилиш мазза! – деб хахоларди Каламуш ўрнидан турар экан. – Қайиққа ағдариласанми ёки ундан учиб кетасанми – бунинг унчалик аҳамияти йўқ. Ҳамма гап шундаки, мен сизга айтсам, қандай ағдарилиш ҳам, юзиш-юзмаслик ҳам, бирор жойга бориш-

бормаслик ҳам муҳим аҳамиятга эга эмас. Муҳими – бекор ўтирмасанг бас! Чунки юзишни ўйласанг – ишинг қолиб кетади, лекин ишдан кўпи йўқ: ҳали унисига уннаб кетасан, ҳали бунисига... Фақат ишга бўйин ёр берса бўлди. Лекин бўйин ёр бермайди-да, қурмағур! Менга қаранг, ошнам, агар бошқа зарур иш бўлмаса, дарёда кечгача юзиб би-ир мазза қилмаймизми-а?

Кутилмаган таклифни эшитиб, суюнганидан Сичқон чапак чалиб юборди. Сўнг кўксини тўлдириб нафас олди ва хузур қилиб ўриндиққа суянди.

– Хўб ажойиб кун бўлди-да! – деб луқма ташлади. – Қани, кетдик!

– Шошилманг, азизим! – деди Каламуш қайиқча тумшуғидаги арқонни қирғоқдаги ҳалқага ўтказиб боғлар экан. Кейин у югуриб инига кириб кетди-ю, бирпасда майишганча оғир бир саватни кўтариб чиқди. – Мана буни ўриндиқ остига тиқиб қўйинг! – деб илтимос қилди у Сичқондан. Сўнг арқонни бўшатиб, эшкак уришни бошлади.

– Анави саватда нима бор? – деб сўради Сичқон сабрсизлик билан.

– Нима бўларди, жўжанинг яхна гўшти! – деб тўнғиллади Каламуш. Сўнг, мақтангиси келдими, нима бало, бидирлай бошлади: – Яхна-тил-тўнғиз-мол-гўшти-сирка-сапча-бодринг-шакароб-ширава-нон-бутерброд-консерва, гўшт-занжа-бил-пиво-лимон-сув...

– Бўлди, бас! – деб қичқирди Кўрсичқон сўлаги оқиб. – Вой-бўй, мунча кў-ўп?!

– Нимаси кўп экан?! – деб ростакамига ҳайратланди Каламуш. – Сафарга ҳамиша бир сават емиш олиб чиқаман. Лекин, оғзига кучи етмайдиган махлуқлар мени доим, “Нонемас”, деб калака қилишади.

Унинг гап-сўзлари Кўрсичқоннинг қулоғига кирмай қолди. Чунки у янги таассуротлар уммонига фарқ бўлган эди: сувнинг мавжланиши-ю, жилоси, хушбўй ҳидлару жозибадор товушлар, боз устига, қуёшнинг роҳатижон тафти уни тамомила маст қилиб қўйди. Кўрсичқон қайиқдан қўлини чиқариб, сув сатҳига ҳар хил шакллар чизганча мудради. Сувкаламуш бўлса бир текис эшкак урар, Кўрсичқонга халақит бермасдан сукут сақлади.

– Кийимингиз зўр экан-да, ўртоқ! – деб охири гап бошлади Каламуш. – Агар ишларим юришиб, бойиб кетсам, албатта, қора бахмалдан шунақа нимча тиктириб кияман!

– Нега мен боғдан келсам, сиз тоғдан келасиз?.. Ахир, ҳозир шунақа гапнинг мавридими! – деди Кўрсичқон энсаси қотиб. – Ундан қўра, атрофга бир назар ташланг: нақадар гўзал-а, дарёни айтмайсизми!

– Ҳа, дарё бизнинг ризқ-рўзимиз, саховатли онамиз, – деди Каламуш теран ўйга толиб.

– Ие, чиндан ҳам сизларни мана шу дарё боқадими? Қойил-э!

– Фақат дарёнинг ўзи боқмайди: унинг ичидаги, ташидаги, атрофидаги ҳамма нарса бизники. Ростини айтсам, уруғ-аймоғим ҳам, туғишган иним ҳам, оқ ювиб-оқ тараган ҳам, сув десам – шарбат тутган ҳам мана шу дарё бўлади! У менинг суянган тоғим, жоним-жаҳоним! Шунисига ҳам шукр! Бундан бошқа жаҳонни на қилай? Устим – бут, қорним тўқ, емишим – олдимда... Баҳору ёзу қузу қишда – йилнинг исталган фаслида дарё коримизга ярайди. Фақат февралда дарё суви кўтарилиб, ертўла билан омборимни сув босади, ётоғимнинг дарчаси ёнидан лойқа сув ҳайқираб оқади – ўшанақа пайтлари сал-пал қўрқаман, холос. Кейин, худога шукр, сув шаштидан қайтади: лойқа босган ўзан тарам-тарам бўлиб қолади, ўша ердан олхўри ҳидига ўхшаш ажиб бўй таралади; қамишзору сувўтлар устига боқибеғам одамлар озиқ-овқат қолдиқларини ташлаб кетишади. Эҳ, жуда мазза-да!

– Ёлғизликда зерикмайсизми? – деб сўради Кўрсичқон ҳайратланиб. – Битта ўзингиз ким билан гаплашасиз?

– Бировни бошимга ураманми? Сиздан гинахонлик қилиш ноўрин. Чунки сиз кўп нарсани билмайсиз, – деди Каламуш босиқлик билан. – Дарё ҳозир торайиб қолди, кўпчилик кенг жойларга кўчиб кетишяпти. Дарёнинг илгариги файзи йўқ. Қундуз, кўктароқ қуш, ўрдак-пўрдак, қарқара дарёга танда қўйиб олдилар. Худди ўзимнинг ташвишим камлик қилаётгандек, уларга ҳам кўз-қулоқ бўлиб туришим лозим.

– Хув анави ерда нима бор? – деб сўради Кўрсичқон дарё соҳилини қоплаб ётган тўқайга ишора қилиб.

– У ерда қалин чакалакзор бор, – деди Каламуш истамайгина. – Биз у ёққа кам борамиз.

– У ернинг аҳолиси ёмонми? – деб сўради Кўрсичқон ҳадиксираб.

– Нима десам экан... – дея мужмал жавоб берди Каламуш. – Хўш, мундоқ ўйлаб кўрсак, олмахонлар ёвуз халқ эмас. Куёнлар ҳам... Лекин, ҳаммасини мўмин-қобил деб бўлмайди – куёнлар ҳар хил бўлади. Бўрсиклар ўзимизнинг сувсарлар қавмидан бўлса-да, аммо босқинчилик уларга отамерос! Ўзлариям моховлар каби овлоқ чакалакзорларда яшайдилар: маҳалла-кўйга аралашмайдилар. Бир ҳисобда улар бир четда яшагани маъқул, – деди Каламуш маънодор оҳангда.

– Тўғри айтасиз. “Одамнинг оласи ичида бўлади”, дейишади-ку. Одамлар ҳам ўзимиздан тарқалишган. Демак, ҳайвонларнинг оласи ҳам ичида бўлади, ҳайми?

– Ҳай, – деди Каламуш кўзларини пирпиратиб. – Ростини айтсам, мен шевада сўзлашадиган махлуқларни унчалик ёқтирмайман. Масалан, анави сувсичқонлар, оқсичқонлар, тулкилар ва ҳоказолар сиртдан туппа-тузук кўринишади-ю, бироқ ўлардек маҳаллийчи бўлишади! Шу боис мен улар билан шунчаки салом-аликдан нарига ўтмайман. Чунки уларга чинакамига ишониб бўлмайди: дарров сотиб кетишади, ярамаслар!

Кўрсичқон ҳайвонот оламида ҳукм сурадиган ирим-сиримларни яхши биларди: агар бўрининг номи тилга олинса – бас, албатта, унинг қулоғи кўринади. Шунинг учун суҳбат жараёнида ўшанинг номини тилга олиш шарт бўлиб қолса, “қаришқоқ” дейиларди. Яхшиси, суҳбат мавзусини ўзгартирган маъқул. Чунки, лаънати бўривой ўзининг лақабини ҳам билиб олган бўлиши мумкин-да!

– Чакалакзор ортида нима бор? Ҳу-ув уёқлар кўкиш туманга ўралганми? Қандайдир тепаликлар кўриняпти... Чамаси, Қумқўрғонга ўхшайди-я? Ё саробмикан?

– Сароб эмас, чакалакзорнинг ортидан Катта дарё бошланади. Лекин мен у ёққа қадам босмаганман. Сизга ҳам, оғайни, уёққа бора кўрманг, тилга ҳам олманг – маслаҳатим шу... Мана, ирмоққа етиб келдик. Энди тамадди қилиб оламиз!

Улар дарё ўзанини ортда қолдиришиб, сокин ирмоққа бурилишти. Ям-яшил қирғоқлар сувда жилваланиб акс этарди: ирмоқ тубида эса бақа тўни қоплаган тўнкалар, илонсимон томирлар қорайиб кўзга ташланарди. Рўпарадаги кубба томли тегирмон тарновидан кўпикланиб, олтиндек товланиб, шовуллаб сув тушарди. Сувнинг бир маромда шовуллаши дилга ором берарди; ора-сира унга жўр бўлаётгандай тегирмон парраги гичирлаб кўярди. Атроф шу қадар тароватли эдики, Кўрсичқон қўлларини кўкка чўзиб, беихтиёр пичирлади: “Вой бў-ўй, буни қаранг-а!”

Қайиқ қирғоққа тумшуғи билан урилиб тўхтагач, Каламуш нотавон Кўрсичқонга кўмаклашди — соҳилга чиқариб кўйди. Сўнг саватни кўтариб туширди. Кўрсичқон дастурхон тузашга майл билдирди. Каламуш қаршилиқ қилмади ва фурсатдан фойдаланиб: “Вой жоним-эй”, деб ажриққа узала чўзилди. Кўрсичқон бўлса, ўзига бағоят масъулиятли вазифа ишониб топширилганидан ҳаяжонланиб, ноз-неъматларни ўз мақоми бўйича меҳр билан дастурхонга териб кўя бошлади ва ўзича: “Буни қаранг-а, шунақасиям бўлар экан-да!” деб пичирлади.

Нонуштага ҳамма нарса тахт бўлгач:

— Қани, оғайни, бошланг! — деди Каламуш.

Кўрсичқон жон деб амрга бўйсунди: “Подшоҳнинг амри вожибдир, тақсир!” деб Каламушга андак ялтоқилиқ ҳам қилгиси келди. Сирасини айтганда, у каллаи саҳарлаб юмушга уннаган эди, нонушта қилишга фурсати бўлмаганди. Жиддий ишга кўл урилса, шунақа бўлади — қорин эсдан чиқиб кетади.

— Нега бир нуқтага тикилиб қолдингиз? — деб сўради Каламуш бир оз тамадди қилишгач.

Дастурхонга тикилиб қолган Кўрсичқоннинг кўзлари ҳаракатга келди.

— Мен кўзимнинг қири билан сув бетида пайдо бўлаётган пуфакчаларни томоша қилаётибман. Қаранг, зўра-а!

— Қанақа пуфакчал-ар? — деди Каламуш. У имо-ишора билан бировни дастурхонга таклиф этди.

Бирпасдан кейин сув сатҳида силлиқ калла кўринди: ҳашаматли Қундуз қирғоққа чиқди-да, пўстинини бир силкитди — сувини қоқди.

— Яширинган жойини қаранглар, нокаслар-эй! — деди у ҳазил аралаш. Сўнг салмоқланиб дастурхон томон яқинла-

шаркан: — Каламушвой, нега мени олдинроқ хабардор қилмадингиз? — деди ўпкаланиб.

— Ўзимиз ҳам билмай қолдик. Тўғриси, тўсатдан уюшиб қолдик, — деб ўзини оқлади Каламуш. — Танишиб қўйсинлар: бу зот менинг дўстим, жаноб Кўрсичқон!

— Ў-ў, бағоят мамнунман! — деди Қундуз ва дўстининг дўсти билан бир умр қадрдон бўлиб қолишга тантанали равишда ваъда берди. — Қаерга борма, тўс-тўполон, қий-чув — худди инқилоб бўлаётганга ўхшайди! — деб нолиди Қундуз. — Нима бало, дам олиш учун дарёдан бошқа жойни ер ютганми! Ахийри, овлоқ ирмоққа бурилиб, бирпас ҳордиқ чиқараман десам... бу ерни ҳам ўзлари эгаллаб олибдилар. Қойил-э!

Ҳозиргача бултурги хазонлар уюлиб ётган девор ортидан шитир-шитир товуш эшитилди: сал ўтмай букри елкалар ўртасига жойлашган калла кўринди.

— Ие, Бўрсиқвой-ку! Дўстим. Қани дастурхонга марҳамат қилсинлар! — деб қичқирди Каламуш.

Бўрсиқ бир-икки қадам олға босди-ю:

— Оббо, бу ерда ҳам улфатчиликми?! Э-э, бу дунёда тинчлик йўқ экан-да! — деб шарт бурилиб орқасига қайтди.

— Кўрдингизми, бу зоти олийлари нозиктаъб бўлиб қолганлар, — деди Каламуш хафа бўлиб. — Жамоани жини суймайди, якка хўжалик бўлиб яшашни истайдилар. Хўш, дарёда яна кимлар бор?

— Қурбақага кўзим тушди, — деди Қундуз. — Яп-янги байдаркасида башанг кийиниб олиб, сайр қилиб юрибди.

Икки ошна кўз уриштириб олишди-ю, бирдан хохолаб юборишди.

— Дастлаб, у елканли қайиқ спортига ишқивоз бўлганди, спортнинг бошқа турларини икки пулга олмай қўйди. Кейин эшкакли қайиқни кўнгли тусади — кечаси-ю, кундузи сувни шалолатиб, маҳоратини оширарди. Лекин, буниям уддасидан чиқа олмади... Ўтган йили нақдгина юзадиган уйга ишқи тушиб қолса бўладими?! Илож қанча, биз кейин нима бўлишини сабр-тоқат билан кутиб турдик... Мана, ундан ҳам кўнгли совибди. Ҳамма нарсадан бирпасда кўнгли қолади. Ҳайронманки, негадир бу Қурбақавойнинг ўз хотинидан кўнгли қолмаяпти-я! — деб аския қилди Каламуш.

– Аммо, ўзи ажойиб йигит! – деб сўз қотди Қундуз. – Фақат салгина субутсизлиги бор. Айниқса, спорт масаласида унга асло ишониб бўлмайди. Бир замонлар унинг гап-сўзларига лаққа ишонишиб, миллий Олимпиада терма жамоасига ҳам аъзо қилиб олишган эди...

Даврада енгил кулги кўтарилди.

Хув нарида ям-яшил орол ястаниб ётганига қарамасдан дарёнинг асосий ўзани яққол кўриниб турарди. Бир пайт ўзанда кичик пойгачи қайиқ кўринди: пак-пакана битта махлуқ зўр ғайрат билан сувни шопириб, тинимсиз эшкак урарди.

– Қойилман, куч ҳам бор экан-да! – деди Каламуш ўрнидан сапчиб туриб, – ҳойнаҳой, Қурбақа бўлса керак... Ҳа, Қурбақа экан! – Эшкакчи улфатлар ўтирган томонга қайрилиб қарамади ҳам, уфқ сари шитоб ўтиб кетди. – Намунча шошмаса, қайиқдан учиб кетай деяпти-ку! – деди у жойига ўтираркан.

– Ҳозир учиб кетади! – деб қиқир-қиқир кулди Қундуз. – Мен сизларга Қурбақа билан тўғон кўриқчиси воқеасини айтиб берганманми?... Айтмаган бўлсам керак. Мана, эшитинг: бир куни Қурбақа...

Шу чоқ адашиб қолган пашша зиёфатдан қайтаётган маст мисоли ўйноқлаб, ирмоқ устидан физ-физ этиб ўтди-ю, бирдан сокин сув сатҳида доирачалар ҳосил бўлди ва шалоп этган товуш эшитилди. Пашша қўққис ғойиб бўлди.

Таассуфки, Қундуз ҳам ғойиб бўлган эди.

Кўрсичқон сувга қаради: тавба, Қундузнинг товуши ҳамон кулоқлари остида жаранглаб турарди-ю, аммо ўзи ерда ҳам, кўкда ҳам кўринмасди. Шунақасиям бўлар экан-да! Сувда пуфакчалар кўзга чалинарди, холос.

Каламуш майин куйни хиргойи қила бошлади. Ҳайвонот олами удумига кўра, бехос йўқолиб қолган ҳамтовоқларни сўраб-суриштириш хосиятсизлик белгиси ҳисобланарди. Шу боис Кўрсичқон тилини тишлашга мажбур бўлди.

– Чамамда, сафаримиз қариди, шекилли, – деди Каламуш. – Энди дастурхонни ким йиғиштиради? – деб сўради у эринчоқлик билан.

– Ўзим йиғиштираман, – деди Кўрсичқон чаққонлиги тутиб.

– Куръа-пуръа ташлаб ўтирмаймизми?

– Йўғ-э, ўзим йиғиштираман, дедим-ку! – деб Кўрсичқон шахдам ишга киришди.

Ҳамма буюмларни битта саватга жойлаштириш Кўрсичқон қутгандек осон эмас экан. Аммо бугун ҳар қандай мушкул вазифани ҳам жон-жон деб адо этишга рози эди: шу сабабли ҳатто саватни тўлдириб, оғзини боғлаб қўйгандан кейин битта ликопча ажриқнинг устида қолиб кетганини кўрди-ю, бироқ асло сўкинмасдан боғични қайта ечди. У сават оғзини иккинчи марта кўртугун қилиб боғлагач, Каламуш оёқ остида қолган ялтироқ санчқини кўрсатди: Кўрсичқон эринмасдан яна боғичини ечди, лекин асло жаҳли чиқмади. Боз устига, доривор қутисини қидириб роса тентаги чиқиб кетган бўлса-да, зинҳор-базинҳор таъби тирриқ бўлмади.

Қуёш уфққа оғди. Каламуш ўзича аллаббалоларни хиргойи қилганча уйқусираб эшкак урарди ва қайиқни уй томон ҳайдаб борарди. Кўрсичқон ниҳоятда мамнун эди: нонушта зўр бўлди, саёҳат кўнгилдагидан ҳам зиёда кечди. Бирдан унинг ғайрати жўш уриб, ўзини яна нималарга қодир эканини кўрсатиб қўйгиси келди ва:

– Оғайни, энди эшкакни менга берсангиз! – деб илтимос қилди.

Каламуш кулиб, бош ирғади.

– Ҳали эшкак эшишингизга тўртта қовун пишиғи бор, – деди беғараз оҳангда. – Аввало, бирмунча пайт машқ қилиш керак. Бу сиз ўйлаганчалик осонмас.

Кўрсичқон алламаҳал жимиб қолди: у Каламушнинг бамайлихотир эшкак ураётганини кўриб ҳам ҳавас қиларди, ҳам ҳасад. Ҳасад одамларни не қўйларга солиши маълум, албатта. Лекин ҳасад ҳайвонларни ҳам ўйнатиб юборар экан: Кўрсичқон сапчиб туриб, шартта эшкакка ёпишди; ўзича бир нималарни пичирлаб келаётган Каламуш қўққис хужумдан ағдарилиб тушди – шу бугун ҳисобидан иккинчи марта қайиқ ичига чалқанчасига йиқилди. Кўрсичқон бўлса, виқор билан эшкакчининг ўрнини эгаллади.

– Ҳой, тентак, бу нима қилиқ?! – деди Каламуш ётган жойида. – Сиз эшкак уришни билмайсиз, қайиқни тўнтариб юборасиз-ку!

Кўрсичқон бор бўйича энгашиб, эшкакни орқага олди ва бир силтаб сувга ботирмоқчи бўлди. Лекин бу иш ўзи ўйлагандек чиқмади: эшкаклар сув сатҳига етмади – фақат ҳавони шопирди, холос. Таянч нуқтасини йўқотган Кўрсичқон қайиқ тубида ётган Каламушнинг устига гурс этиб қулаб тушди. Дарёга тушиб кетишидан хавфсираб шоша-пиша қайиқ ёндорига ёпишди-ю, шу пайт шалоп этган товуш эшитилди – қайиқ тўнтарилди. Сувга ботиб қолган Кўрсичқон жон талвасасида типирчиларди.

Сув жуда совуқ эди: муздай эди, муз-а! Кўрсичқон димиқиб-димиқиб қоларди, фақат сувнинг шалополаганини эшитарди... У сув пуркаб, йўталиб, оҳ-вой қилиб сув сатҳига чиққан пайтлари куёш кўзига шу қадар азиз кўриниб кетардики, асти кўяверасиз! Бироқ, Кўрсичқон яна тўхтовсиз равишда сув қаърига чўка бошларди... Ҳаётдан деярли умидини узиб қўйди... Ахийри битта кучли қўл унинг елкасидан ушлаб қолди: бу Каламуш эди. У пиқир-пиқир куларди, шу боис қўли ҳам кулгисига ҳамоҳанг тарзда силкинарди.

Каламуш эшкакларни Кўрсичқоннинг икки қўлтиғидан ўтказиб, нотавон ошнасини аста қирғоқ томонга итариб чиқара, майса устига ўтказди. Уёқ-буёғини ишқалади, юнги-дан сувини сиқди. Сўнг:

– Энди бир силкинг-чи! Озгина югурсангиз бирпасда исиб кетасиз! Мен ҳозир саватимизни олиб чиқаман, – деди Каламуш ва дарёга тушиб кетди.

Қилт-қилт титраётган Кўрсичқон ич-этини еб, номус зўрлигидан шу топда ер ёрилса ерга кириб кетишга ҳам рози бўлиб, соҳилда югура бошлади.

Каламуш қайиқни тўғрилагунча ҳийла овора бўлди: сўнг ичидан сувини сепиб қуритди, охири қайиқ тумшугини қирғоққа чиқариб, дарёда сузиб юрган ашқол-дашқолларни келтириб жойлади. Зил-замбилдай бўлиб кетган саватни олиб чиқишга кўп уринди бояқиш.

Қайтиш учун ҳамма нарса тахт бўлгач, Кўрсичқон куйруқдаги ўриндиққа ўтирди ва қайиқ жойидан жилиши билан:

– Жон дўстим, мен аҳмоқни кечиринг! Ножўя қилигим туфайли ажойиб саватимиздан ажралиб қолишимиз мумкин эканини ўйласам, юрагим орқасига тортиб кетяпти. Фақат

жиннилар шунақа иш қилиши мумкин. Илтимосим шуки, илгари қандай дўст бўлсак, шундай бўлиб қолайлик! — деди култ-култ ютиниб.

— Бемаъни дийдиёларни қўйинг! — деди Каламуш бе-парво. — Каламуш оз-моз шилта бўлса, осмон узилиб ерга тушмайди. Мен шундоқ ҳам асосан сув билан тирикман. Сув — менинг ҳаётим!.. Менга қаранг, озгина фурсат меникида яшамайсизми? Тўғри, уйим оддийгина, Қурбақаникидай кошоно эмас. Лекин сизга шарт-шароит яратиб беришга қурбим етади. Қолаверса, сизга эшкак уришни, юзишни ўргатар эдим — ҳали дарё халқидан қолишмайдиган бўлиб кетасиз!

Бу сўзлардан Кўрсичқон шу қадар таъсирландики, анча вақтгача нафаси ичига тушиб, тили калимга келмай қолди. У киприклари остидан юмалаётган ёшларни дам-бадам артиб қўярди, холос. Каламуш дўстини хижолатга қўймаслик учун юзини четга бурди. Кўрсичқон бирпасда ўзига келди; у ҳатто ўзининг тасқара кўринишини калака қилаётган какликларга ўшқариб берди.

Уйга келишгач, Каламуш ўт ёқди ва Кўрсичқонни ўчоқ ёнига ўтқазди. Иссиқ чопон, шиппак келтирди. Сўнг дарё тўғрисида ҳар хил ривоятлардан сўзлади. Фаройиб ҳикоятлар Кўрсичқон учун мутлақо янгилик эди: чунки у доим ер остида яшарди-да! Тўсатдан рўй берадиган сув тошқинлари, дамба қурилиши, чўртан балиқлар, оғир шишаларни денгизга улоқтирадиган кемалар, хуллас, сув билан боғлиқ ҳамма нарса унга деярли нотаниш эди. Шу боис ўша оғир шишалар кемадан ташлаб юборилармиди ёки уларни кемалар отиб юборармиди, Кўрсичқонга унчалик аҳамияти йўқдек туюлди. Каламуш тўлқинланиб Қарқаралар ва уларнинг суҳбатдош танлашдаги устомонлиги тўғрисида, оқова қувурлар ичидаги ҳангомалар ва Қундуз билан биргаликдаги тунги овлар ҳақида, Бўрсиқ ҳамроҳлигидаги дарбадарлик борасида эртақлар сўйлади.

— Бувимга ўхшар экансиз, — деди Кўрсичқон маънодор қилиб.

— Нега? — деб сўради Каламуш ҳайрон бўлиб.

— Шу мен ҳам болалигимда кўп эртақ эшитардим, сўйлаб берарди бувим... Бувимнинг айтишича, мен қоп-қора тунда тутилган эканман.

– Нима бўпти?! Биров кундузи туғилади, биров кечаси туғилади – шунга ҳам ота-она айбдорми? – деди Каламуш қошларини чимириб.

– Йў-ўқ, мен бувимнинг мияси сал-пал айниброқ қолган эди, демоқчийдим, холос. Бўлмасам, у Кўрсичқонлар доим ер остида, қоп-қоронғи ертўлада яшашини эсидан чиқариб қўймасди...

– Ҳм-м, гап буёқда экан-да! – деди Каламуш ниманидир тушунгандай оҳангда.

Кечги зиёфат ҳам зўр бўлди. Кайфиятлар чоғ, қоринлар ёстиқ боғлангандай дўмпайиб қолди. Зиёфат поёнида Кўрсичқон ҳийла оғирлашиб, уйқусираб қолди: уни Каламуш юқоридаги энг шинам хоналардан бирига судраб чиқарди. Меҳмон тамшаниб-тамшаниб бошини пар ёстиққа қўяр экан, алламаҳалгача унинг қулоқларига дарёнинг майин шовуллаши эшитилиб турди.

Бу кун Каламуш ошёнида кечадиган сон-саноксиз кунларнинг дебочаси эди, холос. Келажак ҳар бир кун жазирама ёз фаслини яқинлаштирар, кейингиси олдингисидан бирмунча узунроқ, жозибалироқ бўларди.

Кўрсичқон сузишни ҳам, эшкак уришни ҳам ўрганиб олди. Дарё инъом этадиган севинч ва қувончдан баҳраманд бўлди: қамишзор шовқинига қулоқ тутиб, майин-майин шивир-шивирларининг мағзини чақишни ўрганди.

II БОБ

ОЛИС САФАР

ёки пачоқ ароба, ҳолингга вой...

– Каламушжон, сизга битта илтимосим бор, – деди Кўрсичқон қуёшли кунларнинг бирида.

Каламуш қирғоқда ўзича хиргойи қилиб ўтирарди. Янги тўқиган жайдари қўшиғига шу қадар маҳлиё бўлиб қолган эдики, шу топда на Кўрсичқон, на бошқа нарса эсига келарди. У тонг палласини ўрдак ошналари билан кўнгилхушлик қилиб ўтказди: ўрдаклар думларини тик қилишиб, бошларини сувга тикишса, у ҳам дарров шўнғирди-ю, уларнинг бақбақасини

қитиқлаб қочарди. Бечора ўрдаклар зудлик билан сувдан бошларини чиқаришиб, сув пуркашар, аччиқланиб қанот қоқишар эди ва шу тарзда норозилик билдиришарди. Ниҳоят, улар:

– Бас, чарчадик! Боринг энди, тошингизни теринг! Бизни ўз ҳолимизга қўясизми-йўқми?! – дейишди ялинишиб.

Каламуш ҳазил аралаш улардан узр сўради ва қирғоққа яхшилаб жойлашиб олди-да, ашула тўқиди. Лекин ашуласини “Ўрдаклар қўшиғи” деб номлади. Мана, ўша қўшиқ матни:

Атрофлари қамишзор,
Сокингина ҳавзада.
Хиром этиб ўрдаклар,
Ўйнашади, мазза-да!

Думлари гўё найза,
Оёқлар-чи, питиллар,
Сариқ тумшуклар қайда?
Сув остини титкилар.

“Шилта, яшил сувўтлар,
Қизилқўзлар кўп жойда
Ризқ-рўзимиз сақланар,
Омбор – балчиқли лойда.

Сувга тиқиб бошимиз,
Думимизни қилиб тик,
Топилгунча ошимиз
Туришни одат қилдик”.

Жарқалдирғоч чарх урар
Чуғур-чуғур осмонда,
Ўрдаклар-чи, жим турар,
Қўзлар ўлжа томонда!

– Мен сизга айтсам, Каламушжон, қўшигингиз каминага унча ёқмаяпти, – деди Кўрсичқон мулоийм товушда. Унинг ўзида шоирликнинг “ш” ҳарфи ҳам йўқ эди. Буни ўзи очиқ-ойдин тан оларди.

– Ўрдаклар ҳам шундай дейишяпти, – деди Каламуш кулимсираб. – Жиддий танқидга учрадим: “Нега бизга халақит беради? Муддаоиси нима ўзи? Қирғоққа ястаниб олиб, ўтирсак – ўпоқ, турсак – сўпоқ дейди! Яна бизни калака қилиб шеър ёзганига ўлайликми! Инсоф борми ўзи?! Кошкийди бу шеъри назмга ўхшаса, қуп-қуруқ сафсата, холос”, дейишяпти ўрдаклар.

– Жуда тўғри айтишибди, – деди Кўрсичқон қизишиб.

– Нимаси тўғри экан! – деб бирдан ўшқириб юборди Каламуш.

– Мен ҳам шунақа демоқчийдим, – деб дарров ён берди Кўрсичқон. – Танқидчи халқи қачон тўғри гапни тўғрилиқча айтган эдики, энди ўрдаклар айтишса! Улар ҳатто ёлғонни ҳам айлантириб айтишсади! Келинг, кўйинг ўшаларни, бекорга асабингизни бузманг! Дийдори курсин!... Мен сиздан бошқа бир нарсани илтимос қилмоқчиман: мени жаноби Қурбақаникига олиб борсангиз! У ҳақда жуда кўп яхши гапларни эшитдим, энди ўзи билан танишиб кўйсам ёмон бўлмасди!

– Ўзингиз ҳам хўп баъмани зотсиз-да, Сичқонбой! Сиздек оғайнининг садағаси кетсанг арзийди! Қани, кетдик! – деди кўнгиличан Каламуш ва ҳозиргина ит-мушук бўлиб ўтирганини ҳам унутиб, сапчиб ўрнидан турди. – Қайиқни келтиринг, ҳозироқ жўнаймиз! Уникига эртаю кеч бориш мумкин – меҳмон борса, боши осмонга етади. Мард, кўнгли очиқ, меҳмонни кўрса – бас, ўзини томдан ташлашдан ҳам тоймайди. Лекин, ундан осонлиқча қутилиб ҳам бўлмайди!

– Демак, Қурбақа ажойиб улфат экан-да! – деди Кўрсичқон эшакларни қўлига олар экан.

Каламуш қайиқнинг қўйруқ томонига ўрнашиб олди.

– Бунақаси кам учрайди, ишонаверинг! – деб дўстининг гапини қувватлади Каламуш. – Камтарин, самимий, далиғули. Лекин битта айби бор – овсарлиги ҳам йўқ эмас. Ўзимиз ҳам доно эмасмиз-ку, тўғрими? Унинг яна битта камчилиги – сал мақганиб туришни яхши кўради. Баъзан кеккайиброқ юради... Шундай бўлса-да, Қурбақанинг ижобий хислатлари кўп, буни инкор этиб бўлмайди.

Дарё бурилган ерда, дарёга туташ ярим оролда, ям-яшил ўтлоқ қўйнида қизғиш гиштдан қурилган, шинам, данғил-лама иморат қўр тўкиб турарди.

– Анави Курбақанинг кошонаси бўлади! – деб кўрсатди Каламуш. – Чап томондаги лавҳани кўряпсизми? “Хусусий томорқа, қайиқда юриш мумкин эмас!” деган шиор осилган жойга қараб ҳайдайверинг: тўппа-тўғри қайиқ қўйиладиган бандаргоҳдан чиқасиз! Қайиғимизни ўша бандаргоҳда қолдирамиз. Ўнг тарафда отхона бор, рўпарада зиёфатхона – қадимий услубда қурилган. Курбақа нуфузли бойлардан, Швецария банкида ҳам пули бор. Иморатини кўряпсизми? Бунақаси Европада ҳам йўқ! Лекин, унинг ўзига буни айта кўрманг; мақтанавериб, қулоқ-миянгизни еб қўяди.

Қайиқ жилга бўйлаб силжий бошлади. Кўрсичқон эшакларни бортга суяди. Улар катта сарой соясига бориб тўхтадилар. У ерда ранг-баранг қайиқлар қалашиб ётарди; баъзилари қозикларга кулуклаб қўйилган, бошқалари арқонларга осиб қўйилган эди. Сувда битта ҳам қайиқ кўринмасди. Саройнинг ўзи жуда бетартиб, ташландиқ эди. Каламуш саройни бир қур кўздан кечирди-да:

– Тушунарли, – деди. – Демак, қайиқ спорти ҳам меъдасига тегибди. Қизиқ, ҳозир нима билан машғул экан? Кетдик, ўзини топайлик-чи?

Улар қирғоққа чиқишди. Гул-чечак қопланган майсазор бўйлаб одимлай бошладилар. Аммо, ҳеч қанча юрмай Курбақанинг манглайдан чиқиб қолишди. Жиддий қиёфадаги Курбақа тўқима беланчакда, тиззасидаги харитага тикилиб ўтирарди. Меҳмонларга кўзи тушган заҳоти ўрнидан ирғиб турди ва:

– Ур-ра, қойил! – деб қичқириб юборди.

У янги меҳмон билан танишиб ҳам ўтирмади, дарҳол иккови билан ҳол-аҳвол сўраша бошлади. Шодлигидан терисига сифмай, дикир-дикир сакраб ўйинга тушди.

– Бормисиз, дўстларим! Яшшанглар! – деб хитоб қилди. – Ҳозир сизга қайиқ юбораман деб турган эдим, азизим Каламушбек! Нима иши бўлса ҳам қолдириб, ўзини олиб келинглар, деб тайинламоқчи бўлиб эдим. Хайрият, ўзларинг келиб қолдиларинг: Хизрни йўқласам бўлар экан! Нима ичасизлар? Юринглар, аввало, уйга кириб бирор нарса ютиб олайлик. Сизларга ёлғон-у, аммо ўзимга чин – роса вақтида келдиларинг-да!

– Олдин бир оз нафасимизни ростлаб олайлик, Бақабой, – деди Каламуш ўзини юмшоқ креслога ташлаб.

Кўрсичқон ҳам дўстининг ёнидан жой олди ва гап орасида Қурбақанинг уйига тан берганини изҳор қилди.

— Британия оролидаги энг зўр уй меники! — деб гапни илиб кетди Бақа. — Аслида, дунёдаги энг зўр уй меники десам ҳам хато бўлмайди! — деб илова қилди у.

Каламуш тирноғи билан Кўрсичқонни туртиб қўйди. Шу пайт унинг хатти-ҳаракатини Қурбақа кузатиб турган экан: иккови ҳам қип-қизариб кетишди. Ўртага ноқулай жимлик чўкди. Бир оздан сўнг Қурбақа хахолаб юборди.

— Кечир, Каламушбек! — деди у. — Биласан-ку, сут билан кирган жон билан чиқади — сал-пал мақтаниб турмасам негадир баданимга қичима тошиб кетаверади! Лекин уйим чакки эмас, тўғрими? Майли қўйинглар энди шу гапларни. Ундан кўра, жиддий мавзуларда суҳбатлашайлик: менга муҳим бир ишда ёрдам бермасаларинг бўлмайди.

— Яна эшкак масаласими? — деб сўради Каламуш соддадиллик билан. — Сувни ҳаддан зиёд шалолатиб, сачратиб юборсангиз-да, аммо эшкак уришга қўлингиз келиб қолибди. Агар сабр-тоқатли битта устоз топилса...

— Э-э, қўйсангиз-чи, ўша эшкак-пешкакларни! — деб гапни шарт бўлди Қурбақа. — Бу ёш боланинг иши экан. Ундай хунарни ташлаб юборганимга анча бўлди. Умримни беҳуда ўтказиб юрган эканман, аҳмоқ бўлиб! Сизларга ҳам ачинаман: умрингизни йўқ ёқдаги ишларга сарфлаб юриб-сизлар! Кучингизни нимага ишлатишни билмайсизлар. Мана, мен биламан! Тўғри, илгари мен ҳам билмасдим, энди билдим, энди умримни нимага бағишлашни яхши биламан. Афсуски, умримнинг кўп қисмини беҳуда ишларга исроф қилиб қўйибман-а! Майли буёғига худо баракасини берса, ҳали кўп нарсага улгураман. Юринглар, мен отхонада сизларга бир нарсани кўрсатаман! Кўрса арзийдиган нарса ўзиям! Иш-қилиб, дўстингиз қарши эмасмикин?

— Йўқ, бажонидил томоша қиламан, — деди Кўрсичқон.

— Мезбоннинг сазасини қайтариб бўлармиди! Улар бирин-кетин кўра тарафга юрдилар. Каламуш беихтиёр афт-башарасини буриштирди. Лекин, сир бой бермасликка тиришиб, Қурбақанинг ортидан виқор билан қадам ташлади. Сарой дарвозаси ёнида яп-янги арава турарди: ўзиям лўлининг чодирига ўхшарди — филдираклари яшил-қизил рангда, ўзи сап-сарик.

— Кўринг, ҳавас қилинг, фуқаросиман, мен шу улут аравакашлар мамлакатининг! — деди Қурбақа хотини кериб, собит турганча қўлларини белига тираб. — Гап мундоқ бўпти! Хўш, кўнгил нимани тусайди? Оламга саёҳат қилайликми? Чанг-тўзон йўллардан ё майсазор боғлардан, тик тепаликлардан ёки барханлар орасидан юрайликми? Ҳамма жойдан ўтамыз, ўта оламыз! Фақат саломатлик дош берса бас! Минг-минглаб қўналғалар, қишлоқлар, катта-кичик шаҳарлар ортимизда қолади. Бугун бир ерда бўлсак, эртасига кўз кўриб, кулоқ эшитмаган манзилга етиб борамиз! Кўрмаган ерларимизни кўрамиз: дунё бепоён, йўллар чексиз-чегарасиз. Билсангиз, бу арава жумлаи жаҳондаги энг зўр нақлиёт воситаси! Бундан зўри йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас! Ичини кўринг, ичига кирайлик, ҳе-е, ичига фалон қилай! Ўзиям шахсий буюртма бўйича жиҳозланди. Бу менинг ишим, меники! — деб кўксига муштлади Қурбақа.

Кўрсичқон араванинг ичкарасини кўргиси келиб, соҳибнинг кетидан соябонли аравага чиқди. Каламуш бўлса, қўлларини думғазасига тираганча жойидан жилмай тураверди.

Араванинг ичи Қурбақа таърифлаганча бор экан: ҳамма қулайликлар муҳайё, кўнгилдагидек жиҳозланган. Ётиб дам оладиган кичик-кичик ўриндиқлар, йиғма стол, ошхона печкаси, озиқ-овқат жавони, китоб қўйиладиган токчалар, қафасча, қафасчада қушча, идиш-товоқлар, чойнак-пиёлалар худди расмдагидек териб ташланган эди.

— Яна нима керак? Ҳамма нарса борми? Бор! — деди гердайиб Қурбақа жавончаларни бирма-бир очиб кўрсатаркан. — Мана, бисквит, қисқичбақа, балиқ дейсизми — ҳаммаси бор! Кўнглингиз яна нимани тусайди? Ана шифобахш сув, тамаки, шинни, шароб, май — истаганингиздан ичинг! Манави ерда қарга, домино ҳам бор! Ҳеч нарсани эсдан чиқарганим йўқ, хотиржам бўлаверинг! Хуллас, тушдан кейин олис сафарга жўнаймиз, — деб қўшиб қўйди у зинадан пастга тушаркан.

— Маъзур кўрасиз-у, тақсир, тушдан кейин олис сафарга жўнаймиз дедингизми? — деб қайта сўради Каламуш похол поясини лабининг бир четида ғажиркан.

— Ўзингизни дарров панага олманг-да, азизим! — деди Қурбақа хафа бўлиб. — Ахир, сафарга ёлғиз ўзимни юбор-

майсиз-ку, тўғрими? Мен сиз бормасангиз бир қадам ҳам босмайман. Гап тамом, вассалом! Энди жанжаллашиб ўтиришдан нима фойда? Биласиз-ку, жанжалга тоқатим йўқ. Алмисоқдан қолган дарёда тентираб юравериш жонингизга тегмадими? Ёки ўша қавақдан чиқмасдан ўтиб кетмоқчимисиз? Қайиқни кўзингиз қиймаяптими? Э-э, қўйсангизчи! Кетдик, мен билан юрсангиз муроди мақсадингизга етасиз!

– Мен тупурдим унақа муроди мақсадларга! – деди Каламуш ўжарлиги тутиб. – Ҳеч қаёққа бормамайман, вассалом! Алмисоқдан қолган бўлса-да, лекин ўзимнинг дарёмга содиқман. Ҳа, мен қавақда яшайман, қайиғим бор, аммо қайлиғим йўқ. Нима бўпти? Менинг кўнглим шуларни тусайди, холос. Бошқа нарсани кўнглим тусамайди. Эшитдингизми?! Кўрсичқон ҳам ҳеч қаёққа бормади! Мен, борма, десам – бир қадам ҳам жилмайди! Ишонмасангиз, ана, ўзидан сўранг! Тўғрими, Кўрсичқон?

– Албатта, – деди Сичқон мурасосозлик билан. – Сиз нима десангиз шу. Аммо, сафарга бориб-келсак ҳам чакки бўлмасди, чоғи? – деди у ботинмайгина. Чунки у сафарга боришни жуда-жуда истаб турарди: ичига олов тушган эди гўё. Сарик арава, арава ичидаги лаш-лушлар аллақачон дилига васваса солиб қўйганди.

Каламуш ҳам Кўрсичқоннинг кўнглидан нималар кечаётганини билиб турарди. Шу боис ўзи иккилана бошлади. Аслида, Каламуш дўстларини ранжитишни ёмон кўрарди. Кўрсичқон эса унинг дўсти эди, ундан борини аямасди.

Қурбақа меҳмонларни зимдан кузатиб турди-да:

– Юринглар, уйга кириб овқатланиб оламиз, – деб таклиф қилди у, бир нарсаларни чамалаб. – Жиддий ишларни шошма-шошарлик билан ҳал қилиб бўлмайди. Сафар ҳам жиддий масала. Бафуржа ўйлаб кўриш лозим. Ростини айтсам, сизларни бир хурсанд қиламан, деб ўйлаган эдим. “Дўстинг учун заҳар ич!” деган мақолга умр бўйи амал қилиб яшаётганимни биласизлар-ку!

Қурбақа дидли-фаросатли экан. Ҳатто тушлик ҳам шундан нишона эди: аъло даражада тайёрланибди. Овқатдан сўнг Қурбақани таниб бўлмай қолди – гўё у Каламуш борлигини унутиб, бўш-баёв Кўрсичқонни алдаб-аврай бошлади. У табиатан мулоҳазали, гапга чечан эмасми, бирпасда саёҳат

ишқига уни мубтало қилди-қўйди. Бечора Кўрсичқон бир жойда ўтира олмай қолди. Ишқилиб, сафар муаммоси тушлик охирига бориб ҳал бўлди ҳисоб. Улар ўртасида бўлиб ўтган суҳбат ҳам, дастаклар ҳам бемаънироқ эканини Каламуш англаб турарди-ю, лекин кўпчиликнинг кўнглига қарашга мажбур бўлди. Чунки унинг феъли-хўйи мулойим эди, жангари эмасди. Ахир, сафарнинг ҳар бир кунини чўтга солиб, режа тузиб ўтирган дўстларининг юзига оёқ қўя олмайди-ку!

Музокара поёнига етгач, соф ғалабага эришган Қурбақа меҳмонларни отлар турган қўрага бошлади.

– Қари отни ушланглар, шуниси тажрибали, иссиқ-совуққа чидамли! – деди Қурбақа.

Худо урмаган бўлса, олис сафар мушкулотлари келиб-келиб қари отнинг чекига тушадими?! Мана, энди тўйиб-тўйиб чанг ютади, яғири чиқиб кетади.

– Уни дарҳол аравага қўшинглар! – деб фармон берди Қурбақа.

Салт отга қўрадан бошқа ҳаловатли жой бўлмайди, шу боис у тутқич бермасликка чандон уринди. Уни ушлагунча манави бечоралар ҳам қора терга ботиб кетишди. Қурбақа фурсатдан фойдаланиб, арава жавонларини сафар анжомларига тўлдирди; ерда ётган тўрва-халталарни, пичан ва пиёз боғламларини арава орқасига осиб қўйди. Бу орада от аравага қўшилди. Арава ўрнидан қўзғолди. Қизиги шундаки, учови ҳам ўзи билан ўзи гаплашарди, тинмай вайсардилар. Ҳар қайсиси ўзи маъқул кўрган тарзда йўл босарди: бирови арава ёнида лўкиллаб борса, бошқаси арава шотисига ўтириб оларди. Хуллас, сафарнинг ўзи бир жаҳон бўлса, буларнинг ҳар бири биттадан мустақил олам эди.

Қуёш тик кўтарилди. Туш маҳали бўлди. Одимлардан кўкка ўрлаётган чанг-чунгдан маст қилгувчи бўй тараларди. Йўл ёқасидаги боғчаларда қушлар сафардошларнинг номини тилга олишиб чуғурлашарди, ҳуштак чалишарди, рўпарадан келаётган йўловчилар қуюқ салом-алик қилишарди. Аравани кўриб, ҳамду-сано ўқийдиганлар ҳам топилиб турарди.

– Ў-ў, қасида ёзаман, қасида! Йўқ-йўқ, қасида эмас, мадҳия ёзаман, мадҳия! Қайтишларингга куй ҳам басталатиб қўяман! – деб чинакам ваъда берарди қандайдир сарой шоири ялтоқланиб.

Яшил девор тагида сабзи кавшаб ўтирган қуёнлар бўлса:

– Ву-у, анавини қаранглар, анавини! – дейишиб чапак чалишарди.

Анча-мунча йўл юрдилар, ҳолдан тойдилар. Бироқ, руҳан тетик эдилар. Улар ҳазил-ҳузул қилишиб одамлардан холироқ жойга бориб тўхтадилар-да, отни аравадан чиқаришиб, пичан беришди; ўзлари арава соясига ўтиришиб тамадди қила бошлашди. Қурбақа ўзининг ишлари тўғрисида тинимсиз сафсата сотарди, жағи ором нелигин асло билмасди. Осмондаги юлдузлар тобора катталашиб борардилар, қаёқдандир, пайдо бўлган тўлин ой уларнинг суҳбатига жимгина кулоқ осарди. Ниҳоят, омонат ўринларга узала тушиб чўзилдилар. Қурбақа оёқларини узатиб, уйқусираган кўйи:

– Хайрли тун, йигитлар! Ҳақиқий эркаклар мана бунақа ҳаёт кечирishi керак! Титиғи чиқиб кетган дарё тўғрисида гапириб ўтиравериш уят бўлади, – деди.

– Мен дарё тўғрисида бирор нима дедимми?! – деди Каламуш ичи оғриб. – У фақат хаёлимдан нари кетмаяпти, холос, – деб негадир ўзини оқламоқчи ҳам бўлди.

Сичқон кўрпача остида пайпасланиб, қоронғида Каламушнинг қўлини топди ва дўстона қисиб қўйди.

– Сиз нима десангиз – бас, мен доим тайёрман, – деб пичирлади Сичқон. – Хоҳласангиз, эрта тонгда қочиб кетамиз. Бир илож қилиб соҳилдаги қўнолғамизга етиб олармиз.

– Майли, қани кўрайлик-чи, охири нима бўлар экан, – деб жавоб берди Каламуш. – Сиздан миннатдорман, фақат охиригача чидаш керак. Қурбақани ўз ҳолига ташлаб кетиб бўлмайди. Лекин, у бошлаган иш ҳам узоққа чўзилмаса керак. Ширин тушлар кўринг, азизим!

Каламуш билиб башорат қилган экан: сафар қутилмаганда интиҳосига етди.

Дастлабки куни узоқ йўл босилгани учунми ёки беҳуда ишлар кўп бўлгани учунми, нима бало, Қурбақа шу қадар донг қотиб ухлаб қолдики, эрталаб уни тепиб ҳам уйғотиб бўлмади. Ахийри унинг уйғонишини кутиб ўтиришмасдан ўзлари ишга киришиб кетдилар: Каламуш отга қаради, ўт ёқди, кеча оқшом ишлатилган идиш-товоқларни яхшилаб ювди. Сичқон қўшни қишлоққа бориб сут-қатик, тухум ва бошқа емишларни келтирди. Қаранг, сафарга пухта ҳозирлик

кўрилган бўлса-да, ammo энг асосий нарсалар Қурбақанинг эсидан чиқиб қолган экан! Улар ишларни бирёқлик қилишиб, ҳориб-чарчашиб энди оёқ узатиб ўтиришган эдики, ўзида йўқ хурсанд ҳолатда Қурбақа кўринди.

– Ҳаёт дегани бундоқ бўпти! Уйдаги ҳаёт ҳаётми, бошга битган бало-ку! – деб луқма ташлаб қўйди у.

Бугун улар кўм-кўк текисликлардан, торгина чанг йўллардан ўтдилар. Оқшом пайти яна бир жойга қўноқ бўлдилар.

– Биродарлар баробар бўлиши керак. Ҳамма теппа-тенг ишласин! – деб таклиф қилди Каламуш.

Сичқон ҳам бу таклифни қўллаб-қувватлади.

Эртаси куни эрталаб йўл ҳозирлиги кўрилаётган чоғда Қурбақанинг машқи пастроқ кўринди: у негадир табиат қўйнидаги ҳаётни мақтамасди. У ётоқ-жойда ғужанак бўлиб олиб, ўрнидан туришни ҳам истамасди – зўрға ўрнидан кўзғатишди. Арава ҳар кунгидай тупроқ йўлдан борарди. Куннинг иккинчи ярмида шоҳкўчага чиқдилар – бу сафар давомида учраган дастлабки расмона кўча эди. Саёҳат тақдирини ҳал қилиб, кейинчалик Қурбақа ҳаётида туб бурилиш ясаган фалокат айнан мана шу кўчада рўй берди.

Улар кўча бўйлаб равон юриб борардилар. Каламуш от ёнида, югандан ушлаб, гоҳ-гоҳида отга таскин бериб қўярди. Чунки от ҳаётнинг лаззатидан бебаҳра ўтиб бораётганидан доим шикоят қиларди.

– Бундан кўра, қирғизнинг оти бўлганим минг марта афзал эди. Ўшанда ҳеч бўлмаса, Гулсари каби номим оламга дoston бўларди! – дерди от.

Қурбақа билан Сичқон арава орқасида қизғин суҳбатлашиб келишарди. Тўғрироғи, одатдагидек, Қурбақа гурунг берарди, Сичқон бўлса онда-сонда: “Бўлмасам-чи!.. Буни қаранг-а!” деб хитоб қилиб қўярди, холос. Хаёли эса бошқа томонларда кезиб юрарди. Шу пайт йироқ-йироқлардан асаларининг ғувиллашига ўхшаш товуш эшитилди. Атрофда ҳеч нарса кўзга кўринмасди, фақат чанг тобора куюқлашарди. Ниҳоят, чанг-тўзон ичра балои офатни эслатадиган бир нарса қорайиб кўринди. Булутга ўхшаш нарса шиддат билан шу тарафга яқинлашаварди: дам-бадам аллақандай ўкирикми-бўкирикми янгради – “Би-бип-бип!” Лекин бунга ҳеч ким эътибор бермади, узилиб қолган суҳбатни бамайлихотир давом

эттирдилар. Кўқис улар бўрон гирдобига тушиб қолдилар: ёввойи шиддатдан йўлнинг чеккасига учиб, ариққа бориб тушдилар, даҳшатли даражада гумбурлаш товуши кулоқларни батанг қилиб қўйди. Навбатдаги “Би-бип-бип!” деган огоҳлантириш нақд уларнинг юрагини ёриб юбораёзди. Кўзларига элас-элас чалиниб қолган нарса шу бўлдики, ялтироқ ойна ичида битта сўхтаси совуқ кимса рулга қапишиб ўтирарди. Шундай қилиб, ниҳоятда ҳашаматли машина бир зумда кўздан ғойиб бўлди, ҳадемай уфқдаги қоп-қора нуқтага айланди-қолди. Кулоққа ғув-ғув этган товуш ғира-шира эшитилар, чангга тўлган кўзларга эса ҳеч нарса кўринмас эди.

Йўл бўйи тўқис оилавий ҳаётни орзу қилиб келаётган от бирдан офатга дуч келди-ю, саросимага тушиб қолди: зўр бериб депсинар, тайсаллар, орқага тисарилар, орқа оёқларида тик туриб осмонга сапчир эди; тизгинига осилиб, уни тинмасдан силаб-сийпалаётган, инсофга чақираётган Каламушга асло бўй бергиси келмади. Бечора Каламушнинг барча ҳаракатлари зое кетди: арава йўл ёқасидаги ариққа қарс-курс этиб ағдарилиб тушди. Ҳамманинг ўтакаси ёрилди! Афсус, сафдошларнинг миллий ифтихори бўлган сап-сариқ арава энди бир тутам ўтинга айланди-қолди.

Каламуш югуриб кўча ўртасига чиқди. У дағ-дағ титрарди, жазаваси тутиб депсинарди. Муштларини дўлайтириб, машина кетган томонга қараб бақира бошлади:

— Аблаҳ, ярамас! Катта йўлни эгаллаб олган, каллакесар! Сен итваччани бари бир судга бераман! Полицияга шикоят қиламан! Шошма, Шерлок Холмсга арз қилмасам, отимни бошқа қўяман! Судма-суд сарсон қилавериб, дунёга келганинга қасам ичдириб юбормасам, ўзимни пойизнинг остига ташлайман!

Уй соғинчи ҳам Каламушнинг ёдидан паққос кўтарилди. Ҳозир у бефаросат денгизчилар ботқоққа ботириб қўйган кема дарғасидек ҳис этарди ўзини. У йўл ёқасида нари бориб-бери келаркан, кема дарғалари ишлатадиган шалоқ сўзларни эслашга зўр бериб тиришарди.

Қурбақа йўлнинг ўртасида эс-ҳушини йўқотиб, меров-сираб, узоқлашиб бораётган машинага тикилган қўйи оёқларини узатиб ўтирар эди. Энтикиб-энтикиб нафас оларди,

юзиди қандайдир телба табассум жилва қиларди, баъзан: “Би-бип!” деб қўярди оҳиста.

Сичқон урина-урина отни аранг тинчитди. Сўнг йўл четида ағнаб ётган аравани кўздан кечирди. Араванинг эшиклари, ойналари пачоқ бўлибди; ўқи эгилиб, яроқсиз ҳолга келибди, битта ғилдираги учиб кетибди; балиқлар атрофга сочилиб ётибди, қафасдаги қушча қўйиб юборишни илтижо қилиб, тинимсиз фарёд соларди.

Сичқон аравани турғизишга уриниб кўрди, лекин кучи етмади. Каламушни ёрдамга чорлади, аммо бари бир аравани қимирлатиб бўлмади.

– Бақабой, буёққа келинг! Ўзингиз бир иложини топма-сангиз, биз чорасини тополмаяпмиз! – деб шовқин кўтардилар.

Қурбақа ўтирган ўрнида ҳатто қимирлаб ҳам қўймади.

– Ие, унга нима жин урди? – деб Каламуш йўл томон юрди.

Сичқон ҳам унга эргашди.

Қурбақа ҳайкал мисоли қотиб қолган эди-ю, лекин ҳамон юзида табассум ўйноқларди, нигоҳларини машина қолдириб кетган ўркак-ўркак чанглардан узмасди. Гоҳ-гоҳида: “Би-бип!” деб пичирларди боёқшиш.

Каламуш Қурбақанинг елкасидан қаттиқ-қаттиқ силтади.

– Бизга ёрдам берасизми-йўқми?! – деди у тутоқиб.

– Гоятда зўр нарса экан, – деб минғирлади Қурбақа. Аммо ўрнидан кўзғолишни хаёлига ҳам келтирмасди. – Тезлигини қара-я, тезлигини! Учар гиламга ўхшайди, худди эртақдагидек экан! Саёҳатга мана шунақа нарсада чиқсанг борми, дунёдан беармон кетасан-да, ўзиям! Бугун бу ерда бўлсанг, билмадим, эртага қаерларга етиб борар экансан?! Шаҳару қишлоқлар зув-зув ортингда қолаверади, олдингда янги уфқлар ястаниб ётади. Йўқ, уфқ ястаниб ётмайди, балки туради, муаллақ туради. Эҳтимол, биз кўрмайдиган таянч нуқтасига таяниб турар. Пўўшт, пў-ўшт, би-бип!

– Майнавозчиликни йиғиштиринг! – деб ўшқирди Каламуш каловланиб.

– Дунёда бунақа нарсалар ҳам бор экан-да, тавба! – деди Қурбақа яна минғирлаган товушда. – Эссизгина ўтган умрим! Шунча йил нима қилиб юрган эканман? Ҳатто етти ухлаб

тушимда кўрмаганман-а? Мана, энди ўнгимда кўрдим. Кўрдиму ошиқи мубтало бўлдим-қолдим. Ошиқ дардининг давоси висолдир. Мен ҳам унинг висолига етмасам, ўламан. Эҳ, армоним маним! Мана шу армоним ҳам ушалса, армонсиз ўтардим! Ўша машина рулига бир мартагина ўтирсам — бас, йўл ёқаларини ағдарилган-тўнтарилган араваларга тўлдириб ташлайман! Бемаъни, араваларни кўргани кўзим йўқ. Қуриб кетмайдими ҳар қандай арава!..

— Энди уни нима қиламиз? — деб сўради Сичқон маъюс тортиб.

— Нима қилардик?! Энди фойдаси йўқ, — деди Каламуш қатъий оҳангда. — Уни азалдан биламан. Ҳозир эс-хуши ўзида эмас, эс-хуши ўша машинада кетди. Токи ўзига келгунча ойпарастлар каби кечалари ҳам уйқусида юриб чиқади. Уни ўз ҳолига қўйинг. Кетдик, яхшиси, ўзимиз бориб аравани бир ёқлик қилайлик!

Арава синчиклаб кўздан кечирилгач, маълум бўлдики, уни ўрнидан турғизишдан фойда йўқ экан: бари бир юрмасди, шалоғи чиқиб кетибди.

Каламуш тизгинни отнинг устига ташлаб, югандан ушлади ва жон-жаҳди билан қушча типирчилаётган қафасни бир қўлида кўтарган қўйи:

— Кетдик, — деб Сичқонга ғамгин бош ирғади. — Энг яқин шаҳарга беш-олти чақирим бор. Яёв боришдан бошқа иложимиз йўқ.

— Қурбақани нима қиламиз? — деб хавотирланиб сўради Сичқон. — Уни бу ҳолатда йўлнинг ўртасида ташлаб кетиб бўлмас? Яна бирорта машина-пашина босиб кетмасин!

— Баттар бўлмайдими! Жонимга тегди! — деди Каламуш алам билан.

Улар фалокат рўй берган жойдан озгина узоқлашган ҳам эдиларки, орқаларидан қадам товуши эшитилди. Бирпасда Қурбақа уларга етиб олди-да, қўлтиқларига кирди. У энтикиб-энтикиб нафас оларди, кўзларини уфққа қадаган эди.

— Менга қаранг, бойвачча! — деди Каламуш Қурбақага зардали товушда. — Шаҳарга боришимиз биланоқ дарҳол полицияга учрайсиз: машинанинг эгаси кимлигини аниқ-лайсиз, шикоят қиласиз. Кейин темирчига бориб шартнома тузасиз: у аравани шаҳарга келтириб тузатиб берсин! Бу

ишларни битиришга анча-мунча фурсат зарур, лекин фурсат топилди. Биз Сичқон билан тузукроқ меҳмонхонадан жой оламиз; арава тузалиб, эс-ҳушингизни йиғиштириб олгунингизча кутиб турамыз.

– Қанақа полиция? Қанақа темирчи? – деди Қурбақа меровсираб. – Нима, мен ўша ғаройиб машинанинг ғаройиб эгасидан шикоят қиламанми? Аравани тузатиш керакми? Қуллуқ, минг марта қуллуқ! Арава энди менинг унут дафтаримдан жой олган. Эҳ, Каламушбек, мен билан саёҳатга чиқишга рози бўлганингизни ўла-ўлгунимча асло унутмайман: акс ҳолда, бу оққушни, қуёш зиёсини, машина деб аталмиш бу ажойиботни кўриш ва бир умрга севиб қолиш менга насиб этармиди?! Моторнинг мафтункор мусиқасини эшитиб, тутуннинг афсунгар бўйини қандай туйган бўлардим?! Ҳаммаси учун сиздан қарздорман, дўстгинам! – деб оташин нутқини яқунлади Қурбақа.

Каламуш ранжиб, юзини тескари бурди.

– Қўрдингизми, энди унга ҳеч қандай муолажа кор қилмайди, – деди Каламуш. – Шаҳарга боришимиз билан тўғри вокзалга бориб, уйга қайтамиз. Агар иккинчи марта ана шу мижғовга ҳамроҳ бўлиб бирор жойга борсам, ит бўлай! – деб қасам ичди Каламуш. У аламини кимдан олишни билмасдан заҳрини Сичқонга тўкарди.

Улар шаҳарга етиб боришдилар-у, вокзалга шошилдилар. Эҳтиёти шарт юк ташувчи ҳаммол қўлига икки пул беришди-да, Қурбақани иккинчи даражали йўловчилар хонасида қолдиришди. Сўнг тўппа-тўғри меҳмонхонага боришиб, отни меҳмонхона отхонасига топширишди. Йўлда ҳалокатга учраган аравани нима қилиш тўғрисида ҳам кўрсатмалар берилди. Кейин бир амаллаб почта пойизига ўтиришди-ю, Қурбақанинг уйи яқинидаги бекатда тушиб қолдилар. Ҳамон тихирлик қилиб келаётган Қурбақа уйқуси очилмаган ёш бола мисоли қийшиқ-шийшиқ қадам ташларди. Уни икки қўлтиғидан суяшиб, аранг уйга киритдилар. Хўжалик ишларини бошқарадиган оқсоч хотинга хўжасини қўшқўллаб топширдилар-да:

– Овқатлантириб, ечинтириб ётқизиб қўярсиз, – деб тайинладилар.

Шундан сўнг кўнгиллари тинчиб, бандаргоҳдан қайиқни олиб чиқдилар ва қадрдон уйларига равона бўлишди. Сичқон

бағоят мамнун эди. Каламуш ҳам ўз уйига — ўлан тўшагига омон-эсон етиб келганидан шод эди. Улар кечки овқатга ўтирган пайтда хуфтон бўлганди.

Эртаси куни Сичқон кеч уйғонди. Кун бўйи бекордан-бекор санқиб юрди. Пешиндан кейин қармоқни олиб, балиқ илинтириш учун энди соҳилга ўтирган ҳам эдики, меҳмондорчиликка кетган Каламуш қайтиб келди. У Сичқонга кўзи тушган заҳоти айтган гапи шу бўлди:

— Янгиликни эшитдингизми? Қурбақа бугун эрталаб биринчи пойизда шаҳарга жўнаб кетибди. Маҳаллада дув-дув гап — гўё Қурбақа ҳашаматли автомобил сотиб олмоқчи эмиш. Ҳа!

III БОБ

ЁВВОЙИ ЧАКАЛАКЗОР

машъум бағрига чорлар

Сичқон анчадан буён Бўрсиқ билан танишишга орзуманд эди. Миш-мишларга қараганда, у жонзотларга кам қўшилса-да, дарё аҳолиси ўртасида ўзига яраша нуфузга эга эди. Шу боис Сичқон Бўрсиқ билан тезроқ танишишни истарди: бу борада Каламушга бир неча марта арз-додини айтганди-ю, бироқ ҳар гал рад жавобини эшитганди.

— Вақти-соати етса, Бўрсиқ ўз оёғи билан келиб қолади, ана ўшанда таништириб қўяман, — дерди Каламуш бўладиган ишни негадир пайсалга солиб. — Ўзидан ўзи сўппайиб уйга кириб келаверади. Одати шунақа. Аммо унга илтифот кўрсатиб бўлмайди, эҳтиёт бўлиб гаплашиш керак. Таъби нозикроқ.

— Уни тушлик-пушликка таклиф қилсак-чи? — деди Сичқон.

— Келмайди, — деди Каламуш лўнда қилиб. — Кўпчилик ўртасида ўтиришга тоқати йўқ.

— Бўлмаса, ўзимиз уникига меҳмонга борайлик! — деди Сичқон.

— Йўғ-э, нималар деяпсиз?! — деди Каламуш капалаги учиб. — У жуда камсуқум, тортинчоқ — бирпасда хафа бўлади-

қолади. Биз минг йиллик қадрдонмиз-у, лекин уйига умуман қадам босмаганман. Қолаверса, уёқларга бориш бехосият иш. У Ёввойи чакалақзорда яшайди-ку!

– Нима қипти? Ўзингиз, у ерда ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, деб эдингиз, шекилли?

– Десам дегандирман, аммо менинг ҳамма гапларимга лаққа ишонавериш ҳам тўғри эмас-да! — деди Каламуш гапни чалғитиб. — Боз устига, ҳозир мавриди эмас. Ҳозир уйда борми-йўқми — итим биладими! Йўл олис... ҳадеб жони-қаверманг, ҳайтовур, ўзи келиб қолар!

Сичқон худди бир нарсадан қуруқ қолаётгандек беҳуда ошиқаётганини англади-ю, жониқмасликка қарор қилди.

Ҳар куни янги ва янги, хилма-хил ўйин-кулги, ажабтовур саргузаштлар содир бўларди. Кекса Бўрсиқ ҳамманинг ёдидан деярли кўтарилиб кетди. Шу тарзда ёз ҳам ўтди. Аёз тушди, совуқ кунлар бошланди, лойгарчилик... Энди фақат уйга қамалиб ўтириш лозим эди. Дарёнинг суви кўтарилди, ётоқ-хона деразаси ёнидан шовуллаб сув оқарди. Қайиқда сайр этиш мавсуми тугади. Ана шундай муштипар кунлари беихтиёр Ёввойи чакалақзор, унда яшаётган сўққабош Бўрсиқ яна Сичқоннинг ёдига тушди. Бўрсиқдан эса ҳамон дарак йўқ эди.

Қиш кунлари Каламуш асосий вақтини уйқу билан ўтказарди: эрта ётарди, кеч турарди. Баъзан у ўзича шеър-пеър ҳам тўқирди, қораламасини дафтарга ёзиб қўярди: “Насиб этса, ўз ҳисобимдан китоб чиқараман, иннакейин, менга Нобел мукофоти беришади”, деб кўксига муштларди илҳоми жўш урган кезларда. Каламуш “ижоддан бўш пайтлари” уй-рўзгор юмушлари билан андармон бўларди. Ора-сира меҳмонлар келиб туришарди, ёйиқ ёзнинг мафтункор саргузаштлари бирин-кетин эсланарди, тафсилотлар, икир-чикирлар, мулоҳазалар нақл қилинарди. “Буларнинг ҳаммасини китоб қилиб ёзса арзийди. Келаси йили мен ҳам ўз ҳисобимдан китоб чиқарсаммикин”, деб кўнглидан ўтказарди Сичқон.

Табиатан хаёлпараст бўлган Сичқон ширин орзулар уммонига ғарқ бўларди. Йўқ-йўқ, у машҳур ёзувчи шухратини кўз олдига келтирарди-ю, нақд ақлдан озиб қолай дерди! Ростдан ҳам, агар бир китоб ёзса борми, ниҳоятда зўр

бўларди-да! Қанийди тасвирдаги воқеаларни жонли тарзда бир кўришнинг ҳам имкони бўлса: кўзни қамаштирадиган ранглар, бўёқлар, тирик қиёфалар ўқувчининг рўпарасида тантанали равишда ўтаверарди-ўтаверарди, бири бошқасидан кўркам, бошқаси бошқасидан ҳашаматлироқ... Ана, сафнинг олдинги қаторида хушбичим қора йўнғичқа ўтаётир; қуюқ кокиллари зилол сувга тегай-тегай деб майин тебранади, жилвагар юзининг сувдаги акси оламга табассум ҳада қилади. Мана, чанқоқ дилларни қондириш учун Қизилбарг бўй кўрсатди: во ажаб, мунчалар латиф, мунчалар ғамгин, шафақ нурига йўғрилган қирмизи булутнинг асл нусхасига ўхшайди-я! Қўл ушлашиб ийманибгина келаётганларни кўрдингизми?.. Улар попуксимон тўпгулли испарак – зангор осмоннинг эгизаклари! Гали келиб, ҳаёт саҳнасига субҳидамда наъматак ташриф буюради: журъатсиз, ҳуркак оҳуга ўхшайди. Бу ёз келганидан нишона эмасми? “Ёз бўлди, ёз бўлди! Ҳознинг қаноти қоғоз бўлди!..” Бундай хушхабарни фақат жўровоз бўлиб оламга тарқатиш мумкин. Бироқ, ҳаёт саҳнаси ҳали тўкис эмас, подачини ўрмон илоҳаси бағридан бўшатгани йўқ – очик деразалардан хонимлар унга ичикиб-ичикиб термилишади, холос. Бундан ташқари, уйқудага гўзал санамни – ёзни уйғотиб, оташин бўса ва муҳаббат армугон этгувчи шаҳзода – тубулфигул ҳамон кўринмасди: қачонки, хушбўй тубулғи қаҳрабо ёқали гулли камзулини эгнига ташлаб бўйгинасини кўрсатса, ана ўшанда ҳақиқий ёз бошланади!

Хуллас, Сичқон ёзмоқни ният қилган китоб ажойиб бўларди, ғаройиб бўларди!

Қишнинг изғирини, совуқ ёмғир томчилари ойнага уриларди. Жондорлар иссиқ инларига биқиниб олишиб, беҳолгина мудраб ўтиришарди. Хаёлда эса эрта тонгда буғи кўтарилаётган дарё жонланарди: илк бора илиқ сувга тушаётганинда беихтиёр этинг жунжикади, бор куч-қувватингни йиғиб сувга шўнғийсан-у, бирпасда қирғоққа қочиб чиқасан, исиб олиш учун ҳар тарафга югурасан... Ўркач-ўркач қоялар ортидан қуёш кўринади – бутун борлиқ ҳайратомуз ҳолатга киради, гўё кўзни қамаштирадиган ранглар ердан пайдо бўлиб, ернинг ўзгача сайқал бераётганидек туюлади.

Эҳ, хаёлдан нималар кечмайди дейсиз! Ёзнинг дим кунлари ниҳолчалар соясида тушгача ҳолсизланиб ётасан:

тушдан сўнг мазза қилиб чўмиласан, қайиқда сайр қиласан, тупроқ йўлларда сарсари кезасан, фарқ пишган бугдойзорларда ялло қилиб юрасан... Майли, буларни қўйинг! Серташвиш кунларга хотима ясаб, дўстлик ришталарини янада мустаҳкамроқ боғлаш учун оромижон оқшомларда эртанги кун саргузаштларига ҳозирлик кўришнинг ўзи бир дунё эмасми?!

Узун-узун қиш кечалари жониворлар ўчоқ атрофини ўраб олишиб, минг турли бўлган-бўлмаган гапларни нақл қилишарди. Лекин барибир кун ўтмасди, кун ўтса-да, тун ўтмасди. Сичқоннинг бўш вақти кўп бўларди, баъзан у нима қилишини билмай қоларди. Ўшандай кунлардан бирида Каламуш оловга чотини тоблаб ўтириб мудраб қолдимиз ёки бўлажак шеърига қофия қидириб, ўзи билан ўзи овора бўлиб қолдимиз, ишқилиб, Сичқон унинг кўзини шамғалат қилди-ю, Бўрсиқни кўриб келай деб Ёввойи чакалакзорга йўл олди.

Тоза ҳавога чиққач, иссиқдан чиққанигами, Сичқоннинг эти жунжиқди. Ҳаво совуқ, осмонда қора кўрғошиндек оғир булут муаллақ осилиб турарди. Дарахтларнинг барглари тўкилиб, яланғоч бўлиб қолган эди. У умрида илк бора бепоёнликка дуч келаётганди. Табиат либосини ечиб, ҳар йили уйқуга кетар экан, Сичқон бундай ҳодисанинг моҳиятини ҳали англаб етмасди. Ёз кезлари қуюқ япроқлар орасига яширинган бутазор ҳам, қақир ерлару шағал конлари ҳам энди сирли туюлмасди — гўё уларнинг сирларини биров фош қилиб қўйган каби маънос боқадилар. Айни пайтда келажакда яна мўъжиза ваъда қиладилар. Табиатнинг “сўзсиз суврати” да ҳам буюк бир ҳикмат яширинганга ўхшарди. Табиат зебзийнатсиз, ёзги либоссиз ҳам ўзига ром қиладигани Сичқонни бағоят завқлантирарди. Ҳозир у табиатнинг қоқ суяқларини кўриб турарди. Яланғоч келбатидан ҳам қудрат ёғилиб, гўзаллик уфуриб турарди табиатнинг. Сичқон бир-бирига улашиб кетадиган адоқсиз байрамларни ҳам, бегим кунларини ҳам унчалик ёқтирмасди. Шу боис, унинг назарида, қовжираган буталар, оқ қайин ва қайрағочлар барибир гўзал эди. “Гўзаллик кийимида ҳам гўзал бўлади, кийимсиз ҳам гўзал бўлади”, деб хаёлидан ўтказди Сичқон Лондондаги Қирол музейида кўриб титраб кетгани “Чўмилаётган аёл” расмини эслаб. Шундан сўнг у негадир умрида биринчи бора

маҳалласидаги битта келинчакни ротакамига севиб қолганини ва пайт пойлаб туриб, уни шартта кўтариб жўхоризорга олиб кириб кетганини эслади-ю, лавлагидек қизариб кетди. Ўшанда Сичқон: “Беодоблик қилган бўлсам, кечиринг, ўтинаман!” деб ҳўнграб юборган эди... Шуларни ўйларкан, Сичқон мийиғида кулиб қўйди ва кайфияти бир оз кўтарилиб, Ёввойи чакалакзорга дадил одимлади. Ёввойи чакалакзор ўлжасини пойлаб турган йиртқич мисоли унинг йўлларига мунтазир бўлиб турганини бояқиш қайдан билсин.

У беғам-бепарво ўрмон ичкарисига кириб борди. Оёқ остида шох-шаббалар, хазонлар қисирларди, ағанаб ётган дарахтлар юришга халақит берарди. Тўнкаларни йўсин қоплаганини кўрди-ю, юрагининг тубида таниш ваҳима гимирлаб қолди. Лекин ваҳимани юрагидан қувиб солди. Биринчи таассуротлари ҳаяжонли, завқли эди. Аста-секин дарахтлар қалинлашарди, кўланкалар қуюқлашарди. Онда-сонда учраб қоладиган каваклар аждарҳонинг инига ўхшарди.

Ўрмон жимжит. Атрофни қоронғилик қоплаб келарди, ёруғлик худди баҳор тошқини мисоли чекинарди. Гоҳ-гоҳида ҳар хил шўртумшуқлар кўзга чалина бошлади. Назарида, Сичқоннинг орқасида бир нима тик тургандек туюларди. Ҳа, аниқ бир нима турибди. Эҳтимол, пойлаб тургандир?.. Агар ҳозир у орқасига ўгирилса — бас, қоп-қора тешиқдан мўралаб турган понасимон ёвуз башарага кўзи тушадигандек сесканиб кетди. У бор иродасини тўплаб, ёвузлик билан юзма-юз бўлишга аҳд қилиб, шартта орқасига ўгирилган эди, афсус, башара ғойиб бўлибди.

Сичқон қадамини тезлатди. “Беъмани нарсаларни ўйламаслик лозим. Бўлмаса, лабимга учуқ тошиб кетади”, деди ўзига ўзи. Уялар, инлар бирин-кетин ортда қолаверади: бир, икки, уч... уч, икки, бир... Нима бўлса ҳам саноқни мана шу лаънати “уч” дан оширмаслик керак. Акс ҳолда, саноқ юзга, мингга, милёнга етса, ваҳима босиб, юрак ёрилиб ўлиб қолиш мумкин. Жўяли мулоҳаза юритиб кетаётган Сичқоннинг кўзи беҳос битта кавакка тушиб қолди: нигоҳидан қаҳр ёғилиб турган ингичка тумшуқ лип этди-ю, ғойиб бўлди! Сичқон турган жойида қотиб қолди. Сўнг кўрқувни зўрға босиб, олға интилди. Худди шу чоқ узоқ-

яқиндаги барча инлардан биттадан тумшуқ еб қўйгудек алфозда тикилиб қолса бўладими?!

Шу қора қаваклардаги жирканч башараларнинг падарига минг лаънат! Сичқон дуч келган тарафга қочиб кетишни истарди, анавиларни кўрарга – кўзи, отарга – ўқи йўқ эди. У сўқмоқдан бир сакраб четга чиқди-да, ўрмонга ўзини урди.

Хуштак товуши қулоғига чалингандай бўлди. Ингичка, чинқироқ хуштак товуши орқа тарафдан элас-элас эшитилди. Ҳеч нарсани тушунмади, жон ҳалпида олға чопди. Бир пайт ўша хуштак товуши олд тарафдан эшитилди: ингичка, чинқироқ... Сичқон таққа тўхтади. У нима қилишини билмасдан бошини қашлади ва орқага қараб қочиш керак деб, энди изига қайтмоқчи бўлиб турган ҳам эдики, хуштак товуши ҳамма томондан эшитила бошлади. Гўё ўрмонни хуштакбозлар босиб олган эди! Демак, уни тириклайин қўлга туширамиз дейишиб, кўпдан бери йўлини пойлаб ётишган экан-да, вой ярамаслар-эй! “Тириклайин қўлга тушадиган аҳмоқ йўқ! Тиз чўкиб яшагандан кўра, тик туриб ўлган афзал!” деб беихтиёр Куба инқилобчиларининг шиорини такрорларди Сичқон. Лекин, шу заҳоти ўша шиор ўзининг ҳозирги ҳолатига мос келмаслигини эътироф этди. Чунки, улар кўпчилик, бунда эса оддий совуқ қурол ҳам йўқ эди. Ўчакишгандек, зим-зиё тун...

Тапур-тупур товушлар эшитилди. Қадам товушлари шу қадар оҳиста эдики, гўё япроқ тўкилаётганга ўхшарди. Товушлар тобора кучайиб, бир маромга тушди. Тапир-тупурлар олислардан эшитилаётган қадам товушлари эканига энди ҳеч қандай шак-шубҳа қолмади. Лекин, улар орқадами ёки олдиндами? Дастлаб, рўпарадан келаётгандек эди, кейин орқадан таъқиб қилаётгандек туюлди. Ҳозир ҳар тарафлама қуршовга олишга қарор қилишган, шекилли. “Лаънатилар-эй, ҳарбий саноатдан ҳийла хабардор кўринишади! Вазиятга қараб дарҳол тактикани ўзгартиришяпти”, деб сўкинди Сичқон. Тапир-тупур авж пардага кўтарилди. “Тамом, асир олишади! Ишқилиб, огоҳлантирмасдан отиб ташлашмаса бас!”

Сичқон тақдирга тан бериб, букчайиб олди. Шу чоқ битта куён дарахт панасидан сакраб чиқди-ю, унинг устига ўзини

отди. “Куён мени кўриб шаштидан қайтар”, деган умидда Сичқон қаддини тиклади. Аммо, Куён қахр-ғазабдан қизариб-бўзариб унга човут солди. Сичқон охирги дақиқада чап бериб қолди, Куён Сичқонни сал-пал юмдалаб ёнидан учиб ўтиб кетди. Ўтаётди: “Бу ерда энангни тошойнасини излаяпсанми?! Йўқол, хумса!” деди тишларини гичирлатиб. Шундай деб Куён тўнка ортидаги кавакка ўзини урди.

Тапир-тупур товушлар тобора кучаярди, гўё атрофни қоплаган хазон устига савалаб дўл ёғарди. Худди бутун ўрмон аҳлининг пайтавасига қурт тушиб қолгандек, ёппасига ҳаракатга келган эди: кўплашиб ниманидир, кимнидир таъқиб этишарди, қувлашиб ушлаб олмоқчи бўлишарди. Кимни, нимани ушлашмоқчи? Сичқонними?.. Эсанкираб қолган Сичқон уёқдан-буёққа ўзини урар, ҳозир ўзининг уйи минг тилло эди. У бир нарсаларга қоқилиб ўмбалоқ ошиб тушарди, гоҳ тўнкаларнинг қавагига бехос кириб кетарди, гоҳида оёғи ерга тегмасдан осилиб қоларди. Ахийри кекса оқ қайин жонига оро кирди: Сичқон бир амаллаб унинг қавагига биқиниб олди. “Хайрият, энди бало-қазо аригандир! Яна ким билсин?” деб атрофга олазарак назар ташларди у. Сичқоннинг мадори қуриб битганди, энди қимирлашга ҳоли қолмаган эди. У кавакка шамол учириб кирган хазонлар остига яшириниб олди. Дир-дир титрарди, негадир кўнгли айнаб, қусгиси келарди. Ташқаридан хуштак ва тапир-тупур товушлар ҳамон эшитилиб турарди. Каламуш бу сафарни нега пайсалга солганини, Ёввойи чакалакзор нақадар бехосият жой эканини энди англаб етган эди...

Уёқда иссиққина ўчоқ олдида Каламуш ҳамон мудраб ўтирарди. Чала шеърининг қоралама нусхаси тиззасидан сирғалиб ерга тушиб кетганди; боши оромқурси суянчиғида, оғзи очик; туш кўряпти, тушида кўнгил кўприғида сайр этиб юрарди. Бир вақт ўчоқдан битта кўмир чўғи чарс этиб сачради-ю, Каламуш уйғониб кетди. Шундан сўнг у шеър ёзаётганини эслади ва ерда ётган қоғозга қўлини чўзди. Қўлини чўзди-ю, шеърга тикилган кўйи ўйланиб қолди... Ўйланиб ўтириб-ўтириб, ахийри хаёлида чарх ураётган мисрага қофия топа олмади ва:

–Холиққа солиқни, борлиққа ёрлиқни қофия қилса бўладими? – деб сўради.

Саволига жавоб бўлмагач, ёнига ўгирилиб қаради: Сичқон жойида йўқ эди.

Уёқ-буёққа қулоқ тутди. Уй жимжит, ҳеч қандай шарпа эшитилмасди. У бир неча марта: « Сичқон! Сичқонжон!..» деб чақириб кўрди. Аммо, жавоб бўлмади. Каламуш ноилож даҳлизга чиқди: илгакда Сичқоннинг бош кийими кўринмасди, шамсия осиладиган устунга суяб қўйилган калишлар ҳам йўқ эди.

Каламуш ташқарига чиқиб изи қолганмикан деб лой ерни синчиклаб кўздан кечирди. Мана, яқинда лойгарчилик пайти кийиш учун олинган калишнинг изи ҳали ўчмабди — излар тўппа-тўғри Ёввойи чакалакзорга қараб кетган эди.

Каламушнинг қовоқ-тумшуғи осилди; бошини чангаллаганча бирпас ўйланиб турди, кейин ичкарига кирди. Камарини белига боғлаб, унга бир жуфт тўппончасини қистириб қўйди. Сўнг бурчакда турган қайқи таёқни олиб, зудлик билан Ёввойи чакалакзорга жўнади.

У ўрмон этақларига етиб борган пайтда қоронғи тушиб қолган эди. Бедарак кетган дўстининг изини қидира-қидира ўрмон ичкарисига тап тортмай кириб кетди. Унда-бунда дарғазаб башаралар мўралаб туришарди, лекин улар тўппонча тақиб олган довурак махлуқни кўришарди-ю, дарҳол писиб кетишарди. Айниқса, гурзидек таёқ нотаниш жонзотларда ёрқин таассурот қолдирарди. Каламуш дастлаб ўрмонга қадам қўйганда тапир-тупур, тўс-тўполон кўтарилган бўлса-да, аммо кўп ўтмасдан атроф сокин бўлиб қолди. У чакалакзорни тиккасига кесиб ўтди: атайлаб сўқмоқ бўйлаб юрмади, овлоқ жойларнинг тити-питисини чиқарди. Вақти-вақти билан:

— Сичқон, ҳо-о Сичқонбек! Қаердасан?! Бу мен, дўстинг Каламуш! — деб чақириб қўярди.

Бир соатдан мўлроқ вақт мобайнида ўрмонни роса кезди. Хайрият, чақириқларга ахийри жавоб келди. У товуш келган тарафга юрди: зим-зиё бўлишига қарамасдан оқ қайинни беҳато топди. Кавакдан дилхаста товуш чиқди:

— Наҳотки, сиз бўлсангиз, Каламушжон!

Каламуш бир амаллаб кавакка қаради-ю, ўлар ҳолатда ётган, дир-дир титраётган Сичқонни кўрди.

— Эҳ, Каламушжон, мен қўрқоқлик қилиб... иштонимни ҳўллаб қўйдим! — деб нола қилди Сичқон. — Айтсам, ишонмайсиз!

— Нега ишонмас эканман? — деди Каламуш таскин оҳангида. — Йигитчиликда бўлади-да! Фақат ўйланмай қилинган иш яхшилик билан тугамайди. Кўрдингиз, сизни бу йўлдан қайтараман деб чакана уринмадим. Биз, дарёликлар ҳам буёққа кам келамиз, келадиган бўлсак гуруҳ-гуруҳ бўлиб келамиз. Шунда фалокатга йўлиқмайсиз. Бундан ташқари, ўрмоннинг сир-асроридан хабардор бўлиш лозим: биз хабардормиз, сиз беҳабарсиз! Ўрмон ҳайвонлари чўчийдиган афсун ва дуоларни, имо-ишораларни, пичирлаб ўқиб юриладиган шеърларни ёддан билиш керак. Чўнтақда бир хил ҳид таратадиган гиёҳларни олиб юриш лозим. Ана шунақа ҳийла-найранглари билмасангиз, албатта, иштонингизни ҳўллаб қўясиз-да! Тагинам сиз осон қутилибсиз! Ҳайвонларга ем бўлиб кетиш ҳам ҳеч гап эмас, ҳа! Ҳартугул, ўрмонга тумшук тикмаган маъқул. Акс ҳолда, шўрингиз қурийди. Бўрсиқ ёки Қундуз бошқа гап, уларга тенглашиб бўлмайди. Мияни ишлатиш керак, дўстим!

— Қурбақа буёққа келишдан қўрқмайдими? — деб сўради Сичқон умидвор оҳангда.

Каламуш қаҳқаҳа отиб юборди.

— Мункиллаб қолган Бақани айтяпсизми?! Устига зарбоф чопон ёпсангиз ҳам буёққа қадам босмайди! У анойилардан эмас! — деди у.

Каламушнинг қаҳқаҳаси, камарида ялтираб турган тўппончалари Сичқоннинг руҳини тетиклаштирди. Унинг титроғи босилди, ўзига келди.

— Қани, кетдик! — деди Каламуш ўрнидан қўзғолиб. — Тезроқ уйга етиб олайлик. Бўлмаса, туни билан бу ерда қолиб кетсак борми, музлаб ўлишимиз ҳеч гап эмас.

— Каламушжон, бирпас дам олай. Илтимос! — деб зорланди Сичқон. — Тинка-мадорим қуриб қолди. Бу туришда уйга етиб боришим даргумон, йўл-пўлда узилиб қолсам борми, ўлигим ҳам сизга дардисар бўлади!

Майли, бирпас нафасингизни ростлаб олинг, — деб розилик билдирди Каламуш. — Лекин, ёмон нафас қилманг: яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам фаришталар «омин!» дейди... Салдан сўнг ой чиқади, ойдинда юриш осон.

Сичқон хазонларни устига тортиб, ғужанак бўлиб уйкуга кетди. Қуш уйқуси, деганлари шундай бўлса керак: беҳаловат,

бедор уйқу — кўз юмиқ бўлади-ю, аммо кўнгил уйғоқ. Каламуш жунжикиб, хазонга бурканиб ўтирди. У ўқланган тўппончасини маҳкам ушлаган кўйи дўстининг уйғонишини сабр-тоқат билан кута бошлади.

Сичқоннинг уйқуси узоққа чўзилмади, дарров уйғонди. Энди у ҳийла хушчақчақ бўлиб қолганди.

— Эҳтиёти шарт ташқарини бир кўздан кечириб келай, — деди Каламуш дўстига қараб. — Тинчлик бўлса, дарҳол йўлга тушамиз! — У кавакдан бошини чиқардию: — Вой бў-ўй, буёғи расво бўлибди-ку! — деб юборди.

— Нима бўпти, Каламушжон? — деб сўради Сичқон ҳайратланиб.

— Қор! Ёғишини қаранг, роса ташляпти-да! — деб жавоб берди Каламуш.

Сичқон ҳам Каламушнинг ёнига суқилиб кириб, ташқарига бўйлади-ю, оғзи ланг очилиб қолди: ваҳимали ўрмон бирпасда оппоқ либосга бурканган эди. Бу ерларга йўли тушган ҳар қандай махлуқни зир-зир титратадиган қора каваклар, пистирмалар оппоқ қор остида қолганди. Гўё атрофга сеҳрли оқ гилам тўшалганки, бундай гиламни кир-чир оёқ билан топташ гуноҳдек туюларди. Паға-паға ёғаётган қор ўйноқлаб юзга уриларди, этни жунжиктирарди. Қорнинг ёғдуси бормиди, нима бало, дарахтлар қорайиб кўзга ташланарди.

— Начора, йўл топишга уриниб кўриш керак. Энг ёмони — мен ҳозир қаерда турганимизни ҳам билмайман, қор ҳаммаёқни кўмиб юборибди, — деди Сичқон ўйга толиб.

Айтса-айтмаса, Сичқон ўрмонни таний олмасди; тўрт тараф ҳам қиблага ўхшаб қолган эди. Энди таваккал қилиб, бир томонга қараб юрилмаса бўлмайди. Бошқа илож йўқ. Улар бир-бирларининг пинжларига тикилишиб, аста одимлай бошладилар. Дилда умид мужассам, кўзда илинж. Гўё йўлда учрайдиган ҳар бир дов-дарахт эски қадронлардек эгилиб-гина салом берарди; оппоқ қор босган муюлиш ҳам ўша-ўша — ўзгармаган, худди минг йиллик танишдай илиқ кутиб олиб, илиқ кузатиб қолди. Ҳартугул, улар сир бой бермасдилар.

Бир ярим-икки соатлар чамаси йўл юрилгач, дилларда умидсизлик нишонаси пайдо бўлди: аввалига бошлари қотди,

сўнг саросимага тушдилар ва нафас ростлаш баҳонасида йиқилиб ётган дарахтга аста ўтирдилар. Оёқлари лов-лов ёнарди, бўғинлари сирқирарди, юнглари жиққа ҳўл, қор босиб қолган хандақларга ағанайвериб аъзои баданлари моматалоқ бўлиб кетган эди. Азбаройи қор қалинлигидан юриш амримаҳол бўлиб қолди. Ўрмон тобора қуюқлашарди; бир-бирига чирмашиб кетган дарахтларни оралаб ўтиш мумкин эмасди. Гўё ўрмон чексиз эди, унинг чегарасига етиб боришга ҳеч ким кафолат беролмасди.

— Бу ерда яна қанча ўтирамыз? — деди Каламуш норози бўлиб. — Музлаб қоламиз-ку, совуқни қаранг! Ҳайронман, қор ёғаётганда бунчалик совуқ бўлмаслиги керак эди... Туринг, яна бир марта уриниб кўрайлик! Ўтиргандан фойда йўқ. Агар ўтиргандан фойда бўлганда борми, дунёдаги барча қари қизлар қиролича бўлиб кетишарди! — деб ҳазил қилди Каламуш. Сўнг атрофга ўйчан назар ташлаб давом этди: — Ҳали қор тинадиганга ўхшамайди. Демак, йўл юриш бундан ҳам қийин бўлиб қолади... Ҳу-ув анави тарафда водий кўриняпти, чоғи. Тепаликларни кўряпсизми? Ўша томонга омон-эсон етиб олсак бас, бошпана топилади: ғоргами, кавакками, кандикками кириб олиб дам оламиз. Бошимиздан қор уриб турмаса бўлгани, уёғи бир гап бўлади-да! Нима дедингиз? Ўзимиз ҳам божмоннинг итидай чарчадик.

Улар зўр-базўр қўзғолишиб, рўпарада тахмин қилинган водий томон равона бўлишди. Ҳийла йўл юришди, мўлгина юришди ва бир тепалик пойига етиб боришди. Ўша ерда пайпасланишиб, тимирскиланишиб туришар экан, Сичқон нохос инграб юборди. Қоқиниб кетдими, нима бало, мункиб қор остига кириб кетди.

— Вой оёғим! — деб додлади у. — Илигим тилинди-ку! — деб оёғини чангаллаганча қорга ўтириб қолди.

— Нима, бугун чап ёнингиз билан турганмисиз? Ҳар қадамда бир офатга йўлиқасиз-а? — деб Каламуш дўстининг ёнига чўк тушди. — Қани оёқчангизни буёққа узатинг-чи! Бай-бай, ёмон кесилибди-ку! Қимирламай ўтиринг! Ўқ томирингизни боғлаб қўймасам, қон тўхтамайди.

— Қор остидаги бутоққами-ҳўтоққами уриб олдим, шекилли, — деди Сичқон инграниб. — Вой-ей, бунча азоб тортгунча уйланиб, уйда хотинимнинг кучоғида ётсам ўламан-ми, а?!

– Ҳечқиси йўқ, танадаги жароҳат битади, лекин дил жароҳати битмайди, – деди Каламуш салмоқдор оҳангда. – Қани, кўрайлик-чи! – У Сичқоннинг ярасини обдан кўздан кечирди-да: – Бутоқ ҳам, бутоқнинг қофиядоши ҳам бунақа кесмайди, оёғингизни ўткир темир кесган! – деб хулоса чиқарди. Сўнг у тепаликларга синчиклаб назар ташлади.

– Э-э, нима кесганини нима аҳамияти бор! – деб чийиллади Сичқон жон аччиғида. – Бахтсиз ходисага учраганим учун менга биров суғурта тўлармиди!

Каламуш дўстининг дийдиёсига эътибор бермасдан тезда ярани боғлади-да, бир жойдаги қорни ҳар томонга улоқтира бошлади. У жон-жаҳди билан тўрт оёғида ҳаракат қиларди: қорни тўғри келган тарафга итқитарди, сўнг бирпас ишдан тўхтаб, ерга синчков разм соларди ва ишида давом этарди. Сичқон унга қараб турди-да, ахийри тоқати-тоқ бўлиб:

– Каламушжон, бас, қилинг! Нега бирдан жазавага тушиб қолдингиз?! Бу ерда ҳеч қанақа қазилма бойлик йўқ! – деди.

Каламуш тўсатдан қичқариб юборди: «Ур-ра! Урр-эй!» деб қор устида ирғишлаб ўйинга туша бошлади.

– Нима топдингиз? – деб сўради ҳамон оёғини ушлаб ўтирган Сичқон.

– Келинг, кўринг! – деди Каламуш ирғишлаб.

Сичқон оқсоқланиб унинг ёнига борди ва қор бағрида очилиб қолган чуқурга кўз тикди.

– Бу нима? – деб сўради ҳайрон бўлиб. – Тушунмаяпман. Илгариям бир кўрганман. Хўш, нимаси қизиқ? Бор-йўғи, оёқ қирғич битта темир, холос. Нима қипти? Шунга шунча ирғишлайдими?!

– Эҳ, каллаварам! Шунга ҳам ақлингиз етмаяптими? – деб сўради Каламуш тўлқинланиб.

– Нега ақлим етмас экан? Етиб турибди! – деб эътироз билдирди Сичқон. – Бирорта овсар эсидан чиқариб қолдирган, шекилли. Бунақа асбобни дуч келган жойда эсдан чиқариб қолдиравериш яхши эмас. Бу ердан мендан бошқа махлуқ юрса ҳам, албатта, оёғини кесиб оларди. Вой бэфаросат-эй! Ҳали уйга омон-эсон етиб борай, устидан арз қиламан!

– Бўлди! – деб хитоб қилди Каламуш. – Бекорга сафсата сотгандан кўра, менга ёрдамлашиб юборинг! – У жон-жаҳди

билан яна қорни кавлай бошлади; ўзи қорбўрон ичра кўринмай қолди.

Саъй-ҳаракатлар зое кетмади, ниҳоят, остонага тўшаб кўйиладиган шолча кўринди.

– Мана, мен сизга нима дегандим! – деди Каламуш гердайиб.

– Хўш, нима қипти? Буни сира ажабланадиган жойи йўқ-ку! – деди Сичқон пинак бузмай. – Шарти кетиб, парти қолган битта латта топибсиз. Ким билсинки, бу кимнинг эски иштони экан! Майли, тилла топган тентакка ўхшаб ўзингиздан ўзингиз ўйинга тушаверинг. Лекин, ҳовурингиз босилгач, уйга кетишни ҳам ўйлаб кўрсак чакки бўлмасди. Нима дедингиз? Ёки мана шу шолчани еб ётамизми, устимизга ёпинамизми? Кошқийди, учар гилам бўлсаки, устига чиқиб олиб бирпасда уйга етиб борсак.

– Хомкалла экансиз, хомкалла! – деди Каламуш тутоқиб. – Ундан кўра, манави шолча бу ерда нима қилиб ётганини ўйлаб кўрмайсизми?

– Каламушвой, майнавозчиликни йиғиштиринг! Балки, ўша шолча билан гаплашиб кўрарсиз? Нега бу ерда ётганини ўзи айтиб берар-а?

– Ҳой, хом суг эмган банда! Беҳуда гап сотгандан кўра, менга ёрдам беринг, дейман! – деди Каламуш ростакамига ғазабланиб. – Қорни кавланг, тимдаланг, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилинг! Шу кеча иссиқ кўрпага бурканиб ухлашни истайсизми? Жонингиздан умидингиз борми? Бор бўлса, марҳамат, ишга киришинг! Лаллайиб турманг! – деб Каламуш вақтни ғанимат билиб яна-тагин қор босган тепаликка ёпишди. У қайқи таёғнинг учини у ер-бу ерга тиқиб кўрди-да, сўнг шиддат билан қорни кавлай бошлади.

Сичқон томошабин бўлиб туришни ўзига эп кўрмади: у ҳам номига бўлса ҳам қимирлаб турди. У гўё Каламушга ҳиммат кўсатаётгандек ҳаракат қиларди. Ичида эса Каламушнинг ақлдан озиб қолганига мутлақо шубҳа қилмасди.

Орадан анча-мунча вақт ўтгач, реза-реза терга ботган Каламушнинг қўлидаги таёқ қаттиқ бир нарсага урилди. Ғалати товуш эшитилди – бу тубсиз бўшлиқнинг товуши чиққан ерни қордан тозалади-да, қўлини чуқурга тиқиб ниманидир пайпаслаб кўрди. Сўнг Сичқонни ёнига чорлади.

Икковлашиб яна қорни тозаладилар. Охири пешана терлари беҳуда кетмади: топилмани кўриб Сичқоннинг оғзи ланг очилиб қолди. У кўзларига ишонмасди. Қор уюмига ўхшаш тепаликка чиқаверишда тўқ рангга бўялган мустаҳкам эшик кўзга яққол ташланиб турарди. Эшик тепасида қўнғироқ ҳалқаси ипга осилган, унинг остида катта ҳарфларда тахтачага мўъжаз лавҳа ўйиб ёзилган эди: «Жаноб Бўрсиқ». Қор ёғдусида ёзувни ҳижжалаб ўқиган Сичқон беихтиёр ўзини чалқанчасига қорга ташлаб юборди. Афтидан, боя айтган гапларига пушаймон қиларди. Шу боис:

— Каламушжон, сизга яна бир марта қойилман! — деди хушомад оҳангида. — Каллангиз бутун, каллангиз! Мен оёғимни кесиб олган заҳоти бу ерда нима борлигини билдингиз-а! Ярамни кўрибоқ мияннгизга доҳиёна фикр келган: «Фақат пойафзал тозалагични топдингиз, лекин шу билан қаноатланмадингиз. Агар сизнинг ўрнингизда бошқаси бўлганда борми, топганига шуқр қилиб кетаверарди. Сиз ундай эмас, каллангизни чексиз даврий касрдек ишлатасиз. Тўхта, дедингиз, тозалагич борми, демак оёқ артгич шолча ҳам бўлиши керак... Ва шолчани ҳам топдингиз. Яъни, назарияни амалда тасдиқладингиз! Офарин, тасанно! Сиз излаганингизни топадиганлар тоифасига мансуб экансиз! Хўш, шолча борми, демак, эшик ҳам бўлиши керак. Бўлмаса, эсли-хушли махлуқ оёғини артгач... кўчага қараб кетадими? Албатта, ичкарига киради. Ростини айтсам, шундай калла билан сиз қадрингизни муносиб баҳолайдиган жойларга бориб яшашингиз лозим. Бизга ўхшаш оми жониворлар орасида илмингизни хор қилиб, нимага эришардингиз?! Эҳ, Каламушвой, сизнинг каллангиз менда бўлганда борми, нима қилишни ўзим билардим!

— Нима қилишни билганингизда боядан бери валақла-масдан, ҳеч бўлмаса, қўлингиздан келадиган ишни бажарардингиз! — деди Каламуш зардаси қайнаб. — Ўрнингиздан туринг, сийғоқ! Анави қўнғироқни кўряпсизми? Ўшанинг ҳалқасидан ушлаб кучингиз борица тортинг, чалинг! Мен эшикни тақиллатаман.

Каламуш қайқи таёғи билан эшикни даранг-дурунг этказиб қоқа бошлади. Сичқон ҳалқани мўлжаллаб туриб бир сакради-да, уни ушлаб олди. Лекин оёғи ерга тегмай қолди:

у халқага осилганча у ёқдан-бу ёққа бориб-келарди. Ичкаридан эса қўнғироқнинг кучсиз жаранглаши элас-элас кулоққа чалинарди, холос.

IV БОБ

ЖАНОБИ БЎРСИҚ

ёхуд ишонсанг гар ўзингга ишон

Каламуш билан Сичқон совқотган оёқларини бетоқат тапиллатишган қўйи остонада анча кутиб қолишди. Ахийри ичкарида эшик тарафга яқинлашиб келаётган қадам шарпасини илғадилар. Сичқоннинг назарида, ичкаридаги махлуқ кийилавериш шалпайиб кетган бесўнақай шиппакни судраб келаётган эди. У ўз мулоҳазаларини Каламушга шипшитиб қўйишга ҳам улгурди. Ажабки, Сичқон янглишмаган экан — у айтган гап тўғри чиқди.

Эшик тамбаси шарақлаб сурилди ва қопқаси қия очилди. Тирқишдан узун тумшуқ, бир жуфт уйқусираган кўзни бемалол кўриш мумкин эди.

— Ҳой, ким бўлсанг ҳам эшикни яна бир марта шунақа тарақлатсанг... — деган таҳдидли товуш эшитилди ичкаридан. — Кимсан? Бемаҳалда нима қилиб тентираб юрибсан? Нега индамайсан, жавоб бер!

— Бўрсиқ. Эшикни очинг-да, энди! — деб хитоб қилди Каламуш. — Жуда интизор қилиб қўйдингиз-ку! Бу мен Каламушман, ўртоғим Сичқон билан адашиб қолдик. Ташқарида бўралаб қор ёғаётир!

— Ие, Каламуш?! Ўзингмисан?! Оббо, қадрдоним-эй! — деб қувноқ товушда қичқирди Бўрсиқ дарҳол гап оҳангини ўзгартириб. — Қани, марҳамат! Ичкарига киришлар! Вой-бў, музлаб қолибсизлар-ку. Э-э, сизларни қаранглар-у! Қор-бўронда, зим-зиё тунда Ёввойи чакалакзорда пишириб қўйибдими?! Кирсаларинг-чи, нега қаққайиб қолдиларинг!

Иссиқ жойда жон сақлашга интиқ бўлиб турган икки жонивор уриниб-суриниб ичкарига кирдилар. Уларнинг бахтига эшик дарҳол ёпилди, совуқ ташқарида қолди.

Хайрият, деб кўнгилларидан кечирдилар ва бирдан енгил тин олдилар.

Бўрсиқ этаги ерга тегадиган иссиқ халат кийиб олган эди. Оёғида шалпайиб қолган шиппак, қўлида япалоқ шамдон. Афтидан, эшик тақиллаган пайтда энди ётмоқчи бўлиб турган, шекилли. У тик турган кўйи меҳмонларга ачиниб разм соларкан, икковининг бошини силаб-сийпаларди.

– Бемаҳалда майда жониворлар санқимасдан уйида ўтириши лозим, – деди у оталарча меҳр билан. – Ишқилиб, Каламушжон, бирор ғавғони бошлаб қўймадингми?.. Юринглар, ошхонага ўтайлик; овқат тап-тайёр, ўчоқ бозиллаб турибди.

Мезбоннинг ўзи йўл бошлади: унинг шиппаклари тапилларди, шамни баланд кўтариб олган эди. Унга изма-из Каламуш билан Сичқон борардилар, ҳар иккови ҳам бу кеча хушнуд ўтишига асло шубҳаланмасди, албатта. Шу маънода меҳмонлар бир-бирларини нуқиб-нуқиб қўйишди. Боши-кеги номаълум, ним қоронғу, кўримсиз йўлакдан ўтдилар-да, охири марказий залга кириб бордилар: у ердан ҳар томонга ертўлани эслатадиган йўлақлар тармоқ отиб кетганди. Залга эмандан қилинган вазмин эшиклар орқали кирилди. Бўрсиқ нариги эшиклардан бирини ланг очиб юборди-ю, юз-кўзларга иссиқ ҳаво ва ошхонанинг хушбўй ҳиди гуп этиб урилди.

Қизғиш гиштин пол анча ейилиб, юпқа бўлиб қолган эди. Ғўлачалар аланга олиб ёнаётган ўчоқнинг икки ёнига, елвизакдан холи жойга, гап сотиб ўтириш учун бир-бирига қараган, тик суюнчиқли иккита оромкурси қўйилганди. Ошхона ўртасида узун ясси стол, икки томонида ўриндиқлар муҳайё. Столнинг нариги бошида, орқага озгина сурилган ҳолатда қолган оромкурси рўпарасида чала тановул қилинган овқатлар турибди. Афтидан, Бўрсиқдан ортиб қолган бўлса керак: оддий, лекин тўйимли экани шундоқ билиниб турибди. Ошхона бурчагидан буфетда тартиб билан териб қўйилган топ-тоза ликопчалар ялт-юлт қилади. Шифт вассаларига дудланган чўчқа гўшти, қуритилган гиёҳлар, боғлам пиёзлар, тухум тўла саватлар осиб қўйилибди. Бундай ошхонани шавкатли жангдан кейин буюк ғалабини нишонлашга тўпланган қаҳрамонларга ёки ўрим-йиғим якунига бағишланган ҳосил байрамида иштирок этаётган азамат деҳқонларга раво кўриш

мумкин эди. Ўз-ўзидан равшанки, уч-тўртта бўлиб олиб чақчақлашиш учун ҳам бундан ортиқ гўшани топиб бўлмасди.

Қизғиш пол дуд қопланган шифтга табассум ҳадя этарди; ўтилавериб сийқаланиб кетган эман эшиклар бир-бирлари билан имлашарди; буфетдаги ликопчалар токчадаги кўзачаларга қараб илжайишарди; ўчоқдаги гулхан эса сеники-меники қилиб ўтирмасдан барчага баробар ёғду сочарди.

Меҳмондўст Бўрсиқ тузукроқ исинсин дея Каламуш билан Сичқонни ўтга яқинроқ ўриндиқларга жойлаштирди; ҳўл бўлиб кетган уст-бошларини, оёқ кийимларини ечиб олди. Сўнг уларга чопон, шиппак келтирди. Сичқоннинг болдиридаги ярани иссиқ сувда ювиб, қандайдир малҳам суртган эди, бирпасда оёқ соғайди-қолди. Меҳмонлар иссиқдан бўшашиб, оёқларини бамайлихотир узатишиб ўгиришарди-ю, лекин овқатланиш учун Бўрсиқ столга териб қўяётган идиш-товоқлар товушини қулоқларини динг қилишиб эшитишарди. Ёввойи чакалакзорда рўй берган балои офатлардан халос бўлишгач, энди улар худди довулдан сўнг сокин бандаргоҳга омон-эсон етиб келган денгизчилар мисоли ўзларини ниҳоятда бахтиёр ҳис этишарди. Уларнинг назарида, қор босган ўрмон гўё борса-келмас ороли каби минг-минглаб чақирим олисларда қолиб кетган бўлиб, бошларидан кечган азоб-уқубатлар ҳам ёмон тушдай туюларди.

Мириқиб исиниб олишгач, Бўрсиқ уларни тўкин дастурхонга таклиф этди. Бечоралар ўлгудек оч қолишган эди, хилма-хил таомларни кўриб шошиб қолишди. Иштаҳалари карнай бўлиб кетди, лекин нимадан бошлашни — қайси таомдан олиб, қайси таомни кейинга қолдиришни билишмасди. Роса бошлари қотди. Кейин ўйлаб-нетиб ўтирмасдан, дуч келганини оғзиларига тикаверишди. Овқатланиш жараёнида “миқ” этган товуш чиқаришмади, фақат лабларининг чапиллаши эшитиларди, холос. Охири қоринлар қаппайиб, суҳбат мавриди етган чоғ ажаб ҳангома рўй берди. Ана ўшанда ҳам лунжлар шишиб турарди, оғиз тўла овқат эди. Ана хижолатпазлигу мана хижолатпазлик! Яхшиямки, Бўрсиқ бунақа икир-чикирларга эътибор берадиган бачкана қайнаталарга ўхшамасди. Ҳамма бараварига вағир-вуғур қиялпими, биров столга ўмганини ташлаб олиб хуррак отялпими — унга барибир. Жамоатга кам аралашадиган, кўпчиликни жини

суймайдиган Бўрсиқ кўр тўкиб дастурхон бошида ўтирарди, дўстларининг саргузашт тафсилотларини диққат билан тингларди, лозим топган пайтида бошини силкитиб, маъқуллаб кўярди. У орага гап суқмасди, юзида на ажабланиш, на аччиқланиш аломати бор эди. «Сизларга айтган эдим-ку! Нима учун гапимга кулоқ солмадинглар!» каби дашномлардан ҳам ўзини тияр эди. Ундоқ қилиш керак, бундоқ қилиш керак қабиладаги панд-насиҳатларни ўзига эп кўрмасди. Суҳбатлашиб ўтиришиб, Сичқон уни яхши кўриб қолди.

Овқатланиб бўлишгач, қоринлар шу қадар тўйиб кетдики, қимирласа тарс ёриламанди дерди. Уччовлон гўлачалар яллиғланиб ёнаётган ўчоқни қуршаб ўтиришарди. Қорин тўқ, қайғу йўқ. Ярим тунда бундай ўтириш ҳар кимга ҳам насиб этавермаслигини ҳаммаси жуда яхши биларди. Олди-қочди гаплар поёнига етгач, Бўрсиқ самимий оҳангда:

— Қани, сизлар томонда нима гаплар бор? Қурбақа биродаримизнинг аҳволлари қалай? Бир эшитайлик-чи! — деб қолди.

— Э-э асти сўраманг! Биродарингизни ҳолига маймунлар йиғлапти! — деди Каламуш ташвишманд қиёфада. Сичқон эса кўллари боши остига кўйиб, скамейкага чўзилиб олганди, у ҳам афтиниғимланган махсидек буриштириб ётарди. — Чатоқ бўлди... Ўткан ҳафтаям Бақа фалокатга йўлиқди: энди машинага ишқивоз бўлиб қолди. Мол-мулкни гаровга тикиб, машина олиш ҳаракатида куйиб-пишиб юрибди. Аввало, машина бошқаришни ўргангин, бирорта тажрибали ҳайдовчини ёллагин десак, асло кўнмаяпти. Ўзим туғма талантман, дейди.

— Бу нечанчиси? — деди Бўрсиқ маънос тортиб.

— Фалокатми ёки машинами? — деб саволга аниқлик киритмоқчи бўлди Каламуш. Сўнг беҳафсала давом этди: — Унга қолса, иккиси ҳам бир гўр. Ўзиям ҳозир еттинчи марта янги машина оляпти, олдингиларини пачоқлаб бўлди! Аравахонасига қадам босиб бўлмайди: темир-терсақларга тўлиб кетган... Кўйинг ўшани, бекорга жағимизни оғритиб нима қиламиз!

— Кейинги пайтларда уч марта кетма-кет касалхонага тушди, — деб гап қистирди Сичқон. — Полицияга тўлаган жарималарининг ҳад-ҳисоби йўқ.

– Буёғи ҳам майли-я, аммо-лекин, Қурбақа бой бўлса-да, миллионер эмас-ку! – деб фикрини давом эттирди Каламуш. – Икки куннинг бирида яп-янги машинани пачоқлаб тураверса, жарақ-жарақ жарима тўлайверса, ахир, бунақада Сулаймон тоғи ҳам дош беролмайди, емирилиб соб бўлади! Мана кўрасиз, тез кунларда Қурбақа ё ўзининг бошини еб кетади ёки узил-кесил хонавайрон бўлади! Бироқ, биз ўша мусибатли кун келишини бир четда томошабинлардай кузатиб туrolмаймиз, дўстимизга ёрдам беришимиз керак. Тўғрими, Бўрсиқ?

Бўрсиқ теран ўйга толди. Орадан анча-мунча фурсат ўтгач:

– Ўзларинг биласизлар. Ҳозир менинг қўлимдан ҳеч нарса келмайди, – деди жиддий оҳангда.

Бундай жавоб ўз-ўзидан тушунарли эди. Шу боис дарров маъкулланди. Негаки, тартиб-интизомга кўра, “ўлик мавсум”да – қиш кезлари хузур-ҳаловатга путур етказадиган ҳар қандай хатти-ҳаракатдан ҳар бир ҳайвон бош тортиш ҳуқуқига эга эди. Бу ҳуқуқ Конституцияда қатъий ҳимоя қилинарди. Чунки қишда ўрмон аҳли ёппасига уйқуга кетарди ёки мудроқ ҳолатда ҳаёт кечирарди. Ишқилиб, ҳамманинг инон-ихтиёри ўзида бўлади; оёқни узатиб бемалол ётадилар. Қолаверса, об-ҳаво чатоқ, белдан кувват, иликдан мадор кетган палла эди.

– Гап бундай, шошмайлик, қиш охирласин, тунлар қисқариб, кунлар узайсин, кўзларимиз уйқуга тўйсин, ағанаб ётавериш ҳам жонимизга тегсин, ана ўшанда... – деб суҳбатдошларига маънодор разм солди Бўрсиқ. – Менимча, уёғини айтмасам ҳам бўлади. Тушундиларингми?

– Тушундик, тушундик! – дейишиб Каламуш билан Сичқон баравар бош ирғашди.

– Балли, азаматлар! Тушунадиган махлуқларнинг садағаси кетсанг арзийди-да! – деди Бўрсиқ мамнуният билан. – Хуллас, иннайкейин, биз уччовлашиб Қурбақа билан жиддий шуғулланамиз, уни қўлга олмасак бўлмайди. Қани, жиннилик қилиб кўрсин-чи! Керак бўлса, мулла минган эшакдек ювош қилиб қўямиз! .. Ие, Каламушбек, кўзингиз кетиб қолибди-ку!

– Кечирасиз, – деб кўзларини очди Каламуш. – Чарчабман, шекилли.

– У овқатдан сўнг уч марта мизғиб олди! – деб ахборот берди Сичқон ҳиринглаб. Ўзи эса ниҳоятда тетик кўринади, негадир уйқуси келмасди. Сабаби – у ер остида туғилиб – ўсгани учун Бўрсиқнинг уйида ўзини эмин-эркин ҳис этарди.

Каламуш бўлса, дарё шабадасига кўксини тутиб яшашга ўрганган бўлиб, Бўрсиқнинг ҳавоси дим уйида дарров ҳолсизланиб қолди.

– Юринглар. Нариги хонага чиқамиз! – деб таклиф қилди Бўрсиқ. У ўрндан туриб, япалоқ шамдонни қўлига олди. – Мен сизларга ётоқни кўрсатиб қўяман. Эрталаб хоҳлаганча ухлайверинглар. Нонушта ҳар доим тайёр туради.

У меҳмонларни узун хонага эргаштириб кирди: бу хона ётоқми, чердакми – тушуниб бўлмасди. Хонанинг ярмини олма, шолғом, картошка уюмлари, ёнғоқ тўла саватлар, асал тўлдирилган кўзачалар эгаллаган эди. Нариги бурчақда иккита кўркама каравот турарди: чойшаблар дағал бўлса-да, лекин топ-тоза, улардан хушбўй ҳид тараларди. Каламуш билан Сичқон ҳаш-паш дегунча уст-бошларини ечдилар-да, мамнуният билан кўрпанинг остига кириб кетдилар.

Мезбоннинг кўрсатмасига амал қилишиб, росаям мириқиб ухлашди ва алламаҳалда ошхонага тушдилар. Ўчоқда ловиллаб олов ёнарди; типратиканнинг иккита боласи ёғоч косада сули ёрмасидан тайёрланган бўтқани еб ўтиришарди. Улар меҳмонларни кўрдилар-у, дарҳол қошиқларни коса четига қўйишди ва ўринларидан туришиб, ўта мулозамат билан бош эгдилар.

– Баҳузур ўтираверинглар, қўзғалманглар! – деди Каламуш меҳри товланиб. – Овқатланаверинглар! Хўш, қайси шамол учирди? Ҳойнаҳой, қорда адашиб қолган бўлсаларинг керак-а? – деди у тахминан.

– Топдингиз, сэр! – деди типратикан болалардан бири одоб билан. – Укам Билл билан мактабга кетаётган эдик. Об-ҳаво айниб турганига қарамасдан, ойимлар бизни мактабга жўнатдилар, аммо йўлда адашиб қолдик. Билли кўрққанидан бўкириб йиғлай бошлади. Бир пайт мундоқ қарасак, жаноби Бўрсиқнинг орқа эшиги ёнида турибмиз. Ўйлаб-нетиб ўтирмай, дарҳол эшикни қоқдик: жаноби Бўрсиқнинг меҳрибонлигини яхши билардик-да!

– Тушунарли, тушунарли, – деди Каламуш тузланган чўчқа гўштидан бир лўнда кесиб оларкан. Сичқон бўлса, куймоққа тухум чақиш билан овора эди. – Ҳадеб мени «сэр» деяверманглар, хўпми, миттивойлар!.. Хўш, тепада об-ҳаво қалай?

– Жуда ёмон, сэр, қор қалин, – деб жавоб берди типратиканча. – Яхшиси, ташқарига чиқмаган маъқул.

– Бўрсиқнинг ўзи қани? – деб сўради Сичқон қаҳва идишни оловга қўяр экан.

– У киши кабинетларига кириб кетдилар. Муҳим иш бор, ҳеч ким халақит бермасин, дедилар, – деб жавоб берди бийрон типратикан бола.

Гап нимадалигини катталар англадилар, албатта. Боя таъкидлаганимиздек, ўрмон аҳли, хусусан, Бўрсиқ ҳам йилнинг ярмини қизгин меҳнат кучогида ўтказадилар, қолган ярмини эса уйқуда ўтказишлари лозим. Акс ҳолда, бетоб бўлиб қолишади ёки ажалидан беш кун бурун ўлиб кетишади. Аммо, зарур иш билан келган меҳмонларга ҳадеб уйқуни рўкач қилавериш ҳам одобдан эмас. Буни Бўрсиқ биларди. Шунинг учун меҳмонларга оғир ботмайдиган йўлни танлаган – “муҳим иш” баҳонасини ўйлаб топган. Аниқки, у тўйиб нонушта қилгач, бедана юриш қилиб кабинетига кириб кетган ва ҳозир оёқларини чалиштирганча юзига қизил дуррани ташлаб олиб пиш-пиш этиб ухлаб ўтирарди. Қиш фаслида “муҳим иш” шунақа бўлади.

Эшик қўнғироғи қўққисдан жиринглаб қолди. Бутерброд ёғини ҳамма томонига суркаб, икки лунжини ҳам овқатга тўлдириб олган Каламуш:

– Ким бўлди экан? Бор, билиб кел-чи! – деб типратикан бола Биллга ишора қилди.

Остонадан тапир-тупур қадам товушлари эшитилди. Дам ўтмасдан Биллнинг орқасида Қундуз кўринди: у қулочини ёйган кўйи Каламуш тарафга кела бошлади.

– Бас, бўлди! – деди оғзи овқатга тўла Каламуш ўзини олиб қочиб.

– Шу ерда бўлса керак дегандим! Топдимми? Адашмаган эканман! – деб бидирлади қувончи ичига сиғмаётган Қундуз. – Эрталаб соҳилга чиқсам, маҳаллада дув-дув гап: сизни йўқотиб кўйишибди, кечаси билан ҳеч ким ухламабди. Роса

қидиришибди. Каламуш уйида ётмабдими, демак, Сичқон ҳам йўқ — уларга бир бало бўлган, дейишди оломон. Изларингни қор кўмиб юборибди. Бироқ, мен биламанки, бировга бирор қор-қол бўлса, уни албатта Бўрсиқнинг уйдан излаш лозим! Ҳеч бўлмаса, нима бўлганини Бўрсиқ айтиб беради. Шундай қилиб, аканг қарағай, тўппа-тўғри шу ёққа келавердим! Куёш дарахтлар орасидан мўралаб турса, ўрмонда қор кечиб юришнинг гашти ўзгача бўлар экан. Ҳаммаёқ сув сепгандек жимжит. Бехос шох-шаббадан бир уюм қор гуп этиб устингга тушади-ку! Ўтаканг ёрилай дейди, орқолдингга қарамасдан шунақаям қочасанки, бунақанги катта тезликда Ла-Манш кўрфазини ҳатлаб, Европага ўтиб кетиш чўт эмас! Бир кечада шу қадар қалин қор ёғибди, ўралархандақлар теп-текис бўлиб қолибди. Ажабтовур кўприқлар, миноралар, айвонлар пайдо бўлибди. Минг йиллик эманларнинг минг ёшли улкан шохлари қор уюмларини кўтара олмасдан қарс- қарс синиб тушибди. Суллоҳ қарғалар синиб тушган шох-шаббаларнинг устиларида Марғилоннинг йўлига қараб ўтиришибди: ҳайронман, мунча ўзларига бино қўйишади-а, бу аҳмоқлар! Гўё улар ўша Марғилон томондан чиққан битта таржимоннинг бийрон-бийрон сўзларини эшитаётган эмиш! Ҳа, улар айнан шунақа дейишиб, ҳаммани оғзиларига маҳтал қилиб ўтиришибди! Ишонмайсизларми?! Тўғри қиласизлар, мен ҳам ишонмадим!.. Осмону фалакда, булутларга тегай-тегай деб ёввойи ўрдаклар учиб юришибди; гўнқарғалар бўлса, ўрмон тепасида гужғон, пастда нима бўлаётганини билиш учун бир пастлайдилар — бир кўтарилдилар. Кўним топишга кўрқадилар, чамаси. Бировдан гап сўрайман десам, гаплашадиган зот учрамайди. Хайрият, ахийри битта қуённи кўриб қолдим: у шўртумшуғини силаб сийпаб тўнка устида ўтирган экан. Орқа тарафдан пойлаб бордим-да, елкасидан шартта ушладим — бирам ўтакаси ёрилдики, ҳушидан кетиб қолди, занғар! Ҳушига келтиргунимча она сутим оғзимга келди. Хуллас, қуённинг нақл қилишича, кеча кечаси биров Сичқонни Ёввойи чакалакзорда кўрган эмиш. Каваклардан мўралаб турган бенаволар бўлса, яккаш бир гапни такрорлашарди: «Каламушнинг дўстини худо урди! Сичқон ўрмонда адашиб қолди. Биз уни қуршовга олдик, лекин асир тушира олмадик.

Роса қувладик, аммо тутқич бермади!» Бундай дийдиёларни эшитиб жаҳлим чиқиб кетди ва қуённинг ҳиқилдоғидан сиқдим-да: «Унга нега ёрдам бермадинг?! Ахир, сенлар кўпчиликсан, жир битиб семириб ётибсанлар! Ҳаммаёқда инларинг бор, бировинг бошпана берсанг, фалокатдан асраб қолсанг, ўласанларми?!» дедим. «Нима, қуёнларнинг шундан бошқа иши йўқми?! Сичқон адашиб қолган экан, биз уни қувладик. Нима бўпти? Қачонгача бизни қувлашади, биз ҳам қувайлик-да!» деб жавоб берди Қуён. Бундай жавобни эшитиб, ўзимни тутиб тура олмадим: Қуённинг юзига шапалоқ тортиб юбордим ва йўлимда давом этдим. Лекин, баъзи бир тафсилотларни билиб олдим. Энди улардан бирортаси қўлимга тушса борми, нима қилиш кераклигини ўзим биламан!

– Мен асло кўрққаним... Айтинг-чи, нима қилардингиз? – деб сўради жўрттага Сичқон гапни бошқа томонга буриш мақсадида. Чунки у Ёввойи чакалакзор номини эшитган заҳоти дир-дир титрай бошлаган эди.

– Нима қилардим?! – деб икки қатор ўткир тишларини кўрсатиб тиржайди Қундуз. – Яна бир марта ҳазиллашиб кўришсин-чи! Мен уларга ҳазил қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман!.. Менга қаранг, Сичқонжон, анави чўчқа гўшtidан озгина қовириб келмайсизми? Ўлгудек очқаб кетдим. Биз унгача Каламуш билан гаплашиб оламиз, гап кўп. Ўзиям анчадан бери кўришмаган эдик.

Сичқон дудланган чўчқа гўшtidан кесиб олиб, уни паллам-паллам қилиб тўғради-да, типратикан болаларга:

– Тойчоқлар, манавини дарров қовуриб келинглари-чи, ҳа-а, акаси лўмбиридан! – деб топширди.

Каламуш билан Қундуз дарёга оид қандайдир масала борасида баҳслаша бошладилар. Дарё бепоён бўлгани каби уларнинг баҳс-мунозарасининг чеки-чегараси кўринмасди. Сичқон уларнинг гапларига қулоқ солганча нонуштасини давом эттираверди.

Биринчи қовурдоқ пок-покиза туширилди, энди янгисига буюртма берилди. Лекин, овқатга уннашга тураддуд кўри-лаётган пайт кўзларини уқалаган кўйи, эснаб-эснаб Бўрсиқ ошхонага кириб келди. У ҳамма билан қайта-қайта саломлашди. Сўнг Қундузга қараб:

– Туш бўлиб қолди, шекилли. Биз билан овқатлан-майсизми? Эрталаб жуда совуқ бўлди, қорин бирпасда очқайди, – деди.

– Нимасини айтасиз! – деди Қундуз Сичқонга кўз қисиб.
– Манави кирпиваччалар қовурдоқ еяётганини кўриб, беихтиёр сўлакайим оқиб ўтирган эдим!

Атиги бир косада бўтқа еган кирпиваччалар одоб юзасидан бетгачопарлик қилишмади. Аслида, гўшт қовураётиб уларнинг ҳам иштаҳалари очилиб кетган эди.

– Ҳой миттивойлар, уйларингга бормайсизларми? – деди Бўрсиқ типратикан болаларини эркалатиб. – Ўзим айтаман, биров сизларни кузатиб қўяди. Қоринларинг ҳам дўмбира бўлиб кетгандир-а? Бугун тушлик қилманглар. Йўқса, бўкиб қоласизлар! – Бўрсиқ типратиканчалар кўлига чақа пул тутқазди-да, яна бошларини силади.

Типратиканчалар уй соҳибига таъзим бажо келтиришди ва эшик томон тисарилишди. Сўнг, яна бир марта таъзим қилишди. Ҳар гал таъзим қилишганда бошларидан кепкаларини кўлларига олишарди, осилиб пешаналарига тушаётган сочларини тўғрилаб қўйишарди.

Мезбон ва меҳмонлар дарҳол тушликка ўтирдилар. Сичқон бу сафар Бўрсиқнинг ёнидан жой олди. Каламуш билан Қундуз ҳамон дарёга алоқадор қандайдир масала хусусида талашиб-тортишиб, бошқаларнинг гапларига қулоқ солишни хаёлга ҳам келтирмасдилар.

Сичқон фурсатдан фойдаланиб Бўрсиқнинг уй-жойини мақтади:

– Яшаганга яраша ер остида яшаш керак экан! – деди у. – Хатар йўқ, ҳеч нарсадан кўрқмайсан, ҳаётингга биров раҳна солмайди. Ўзинг хону кўланканг майдон бўлиб яшайверасан! Тепада эса чархи кажрафтор физ-физ айланади, худди тегирмонга ўхшайди, ўзингни тегирмонга тушиб қолгандай ҳис этасан. Маълумки, тегирмонга тушганнинг ҳам, кемага тушганнинг ҳам жони бир бўлади. Чунки ҳар икки қурилма ҳам сув билан ишлайди, – деб фалсафий мулоҳаза юритди Сичқон.

Бўрсиқ оғзи қулоғига етиб илжайди.

– Бинойи! – деб хитоб қилди Бўрсиқ. – Ростдан ҳам, ернинг ости тинч, осойишта. Агар ёруғ дунёни кўргинг келса,

кавлаб-кавлаб бирпасда юқорига чиқасан — бошинг узра кўм-кўк осмон товланади. Агар турар жойинг кенг бўлса, девор тортиб қўйсанг борми, яна битта хона тап-тайёр бўлади. Бу хонага ўғил уйлантирасанми ёки кенжа хотин келтириб қўйсанми — ихтиёр ўзингда. Ҳеч ким сенга хўжайин эмас. На даллол, на савдогар, на дурадгор даркор. Биров гап кавламайди, устингдан ёзмайди. Асосийси — об-ҳаво безор қилмайди. Энди Каламушнинг ҳаётини мисол учун олайлик: дарёнинг суви икки қарич кўтарилса — бас, дарҳол кўч-кўронини кўтариб янги уйга кўчиб кетади, нотаниш жойга боради. Ҳозирги замонда уй-жойнинг баҳоси арзон бўлса ҳам гўрғайди! Ёки анави Қурбақани кўринг! Майли, унинг уй-жойига тил теккизиб ўтирмайман. Омонатгина битта чайлада яшайди. Лекин, ёнгин чиқиб қолса нима бўлади? Томини шамол учуриб кетса-чи? Девори кулаб тушса, эшик-дерзаси синиб қолса, нима қилади? Кимга арз-дод қилиб боради? Тўғри, очиқ ҳавода ялло қилиб юришнинг гашти бор. Аммо, ўйин-кулгидан чарчагандан сўнг, мундоқ оёғини узатиб ҳордиқ чиқариш ҳам керак-да! Белингдан ғувиллаб елвизак уриб турса, бошингда пашша ғужғон ўйнаса... Э-э, ундай ҳаёт бизга тўғри келмайди. Фақат ер остида рисоладагидай яшаш мумкин. Бошқаси бекор!

Сичқон мудом Бўрсиқнинг гапларини маъқуларди. Шу боис Бўрсиқ борган сари уни ёқтириб қолаётган эди.

— Овқатланиб бўлайлик, мен сизни бир айлантириб келаман, — деди Бўрсиқ. — Уйни томоша қиласиз. Қурилиш-пурилишга озгина бўлса-да, ақлингиз етади, шекилли. Демак, уйга ҳам бемалол баҳо бера оласиз.

Тушлик тугади. Каламуш билан Қундуз яллиғланиб ёнаётган ўчоқ олдида чордана қуриб ўтиришган кўйи дарёдаги итбалиқлар тўғрисида баҳс бошлашди. Бўрсиқ чироқни ёқди-да, Сичқонни эргаштириб зални кесиб ўтди ва улар асосий йўлакка чиқдилар. Чироқ шуъласида йўлакнинг икки томонида қатор тизилган хоналар кўзга ташланиб туришарди. Хоналар катта-кичик бўлиб, баъзилари жавондан ҳам кичикини эди; бошқалари эса ҳажми жиҳатидан ҳам, жиҳозлари жиҳатидан ҳам Қурбақанинг ошхонасидан унча фарқ қилмасди. Йўлкани тикқасига кесиб ўтган тор йўлкага бурилишиб, ундан яна битта йўлакка чиқдилар. Бунисининг икки

тарафида қатор-қатор хоналар жойлашган эди. Ер ости салтанати ниҳоятда кенглиги, йўлакларнинг сертармоқлиги Сичқонни ҳанг-манг қилиб қўйди. Тўрт тараф гиштин йўлаклардан, гумбазлардан, хос хоналардан, аркалардан иборат эди.

– Менга қаранг, азизим Бўрсиқ! Бу кошонани қандай қилиб барпо этгансиз? Сира ақлим бовар қилмаяпти! – деди Сичқон энсаси қотиб.

– Албатта, буларнинг ҳаммасини ўз қўлим билан барпо этганимда борми, ақл бовар қилмайдиган иш бўларди. Лекин, мен унчалик жон куйдирганим йўқ, фақат йўлакларни, хоналарни тозалаб қўйганман, холос. Анали томонда ярим вайрона ҳужралар тиқилиб ётибди, уларни эпақага келтириш мумкин. Аммо менга буёғи ҳам етиб ортади. Тўғрими? Қадим замонларда ҳозирги Ёввойи чакалакзорнинг ўрнида гавжум шаҳар бўлган экан. Биз турган жойларда ҳам инсонлар истиқомат қилганлар: суҳбат қурганлар, ухлаганлар, висол оқшомларини ўтказганлар. Отхоналарда от боқишган, қўраларда қўй боқишган, жангу жадалларга ҳам шу ердан жўнаб кетишган, тижорат гуллаб-яшнаган. Аҳоли бадавлат бўлган, қўли гул усталарнинг сон-саноғи бўлмаган. Абдий иншоотлар барпо этганлар, шаҳримиз дунё тургунча туради, деб ўйлашган.

– Хўш, кейин нима бўлган? – деб сўради Сичқон бетоқат бўлиб.

– Қайдам! – деди Бўрсиқ. – Аввало, муайян бир халқ аста-секин шаклланади, қадини ростлайди, даври-даврон суради, жаҳонга ҳукмронлик қилади, шаҳарлар барпо этади. Сўнг йўқолиб кетади. Табиатнинг ўзгармас қонун-қоидаси шунақа. Бироқ, биз доим барҳаётмиз. Олимларнинг айтишига қараганда, қўрғон-шаҳар барпо этилмасдан илгари ҳам бу ерларда бўрсиқлар яшаган эканлар. Биз ўзимизнинг отамерос юртимизга яна эгалик қиляпмиз. Баъзан биз ҳам бошимизни олиб олисларга кўчиб кетамиз. Лекин қулай фурсат бўлди дегунча дарҳол изимизга қайтамыз, қайтаверамиз!

– Шаҳар халқи ғойиб бўлгач, қандай воқеалар содир бўлган?

– Халқ бўлмагандан кейин шаҳар йил сайин харобага айланаверади, ёгин-сочинда деворлар қулай бошлайди. Ким

билсин, балки бўрсиқлар ҳам ғайрат кўрсатишгандир?! Шаҳар аста-секин бузилиб, ер билан баробар бўлади. Сўнг вайрондан дов-дарахтлар кўкариб чиқади: уруғдан кўчат, кўчатдан дарахт бино бўлади; улар ўсиб-улғайиб, томир отиб ҳаммаёқни босиб кетади. Кузда хазонлари ерга тўкилиб, чириндига айланади. Музлар, қорлар эриб лойқаларни, ўғитларни оқизиб келади. Натижада ўрмон гуркираб кетади, ўтиб бўлмас чангалзор пайдо бўлади. Шундай қилиб, хилватда бизбоп ошиён тап-таёр бўлиб турибди-да! Нима қиламиз? Ошиёнга жойлашиб олдик. Тепамизда, ўрмонда ёввойи ҳайвонлар, ҳар хил жониворлар макон тутди. Мазза қилиб яшаяптилар, ўзларидан ўзлари кўпайиб ётишибди. Ҳар ким ўз тирикчилиги билан ўзи овора, биров билан иши йўқ. Ит эгасини танимайди, таниса-да, лекин тан олмайди! Бу аҳволда яшаб бўлмас экан: ҳаммаёқни расвоси чиқиб кетди, ўйдим-чуқур, ахлатхона... Ҳайронман, кейинчалик нима бўлар экан?! Назаримда, токи одамлар қайтиб келиб, бу ерларни қайтадан обод қилишмаса, ҳайвонлардан бир иш чиқишига жиддий шубҳанг бор. Ҳозир ўрмоннинг хўжайини кўпайиб кетган: яхшиси ҳам бор, ёмони ҳам. Уларни номма-ном санаб ўтирмайман. Ўзингиз билиб оларсиз-а?!

– Бўлмасам-чи! – деб жавоб берди Сичқон. – Лекин мен ёмон-ёмон махлуқдан кўрқаман.

– Кўрқманг! – деб Бўрсиқ дўстининг елкасига қоқиб қўйди. – Аслида, улар ҳам ёмон эмас, фақат ўзларидан бошқани ўйламайдилар, холос. Майли, эртага бир-иккита бўйни йўғонларга сиз тўғрингизда шипшиб кўяман, ана ундан кейин ялло қилиб юраверасиз. Ҳеч ким мушугингизни “пишп” демайди. Мана кўрасиз!

Улар ошхонага қайтиб келишган пайт Каламушнинг феъли айнаб қолган эди: аллақачон кийиниб олган, тўппончалари белида, ошхонада уёқ бориб – буёқ келарди. Афтидан, дарёга шахсан ўзи кўз-қулоқ бўлиб турмаса, оламшумул фожиа рўй берадигандек ташвишманд эди.

– Кетдик, Сичқон! – деди Қундуз. – Ўзим йўл бошлаб кетаман; ўрмонни беш қўлдай биламан. Агар анавилар яна гиди-пиди қиладиган бўлсалар, ўзимга қўйиб берасизлар!

– Бекорга безовта бўляпсиз, Каламуш, – деди Бўрсиқ. – Сир ўртамызда қолсин-у, лекин менинг ертўлам ҳам, лаҳим-

ларим ҳам бегоналар ўйлагандек қисқа эмас, ўрмоннинг нариги четига олиб чиқиб қўядиган йўлларим бор. Қани, бамайлихотир йўлга ҳозирлик кўринглар-чи! Ўзим сизларни кузатиб келаман.

Каламуш ўзини қўярга жой тополмасди, дарёга талпинарди. Начора, Бўрсиқ яна чироқни қўлига олди-да, ўзи олдинга тушиб меҳмонларни ер ости йўлидан бошлаб кетди. Йўлак илон изига ўхшарди, охири кўринмасди. Оёқлар толди. Ниҳоят, олдинда ғор оғзига ташлаб қўйилган шох-шаббалар орасидан тушаётган ёғду кўзларни қамаштирди. Бўрсиқ уларга оқ йўл тилаб, ташқарига чиқарди-да, биров билиб қолмасин деб тешик оғзини эски ҳолатда қандай бўлса, худди ўшандай қилиб беркитди.

Ҳақиқатан ҳам, улар ўрмон четидан чиқиб қолдилар. Ёввойи чакалакзор ўзининг айқаш-уйқаш тошлоқлари, ўтиб бўлмас бутазорлари, қалин қорлари билан ортда қолган эди. Истиқболда бепоён ва сокин далалар, баланд-паст, лахтак-лахтак дўнгликлар, қордан бино бўлган ҳар хил миноралар кўриниб турарди. Ундан нарида қадрдон дарё кумушдек товланиб ётибди. Уфқда қуёш кечки боғдаги яккаю ягона қизил олмадек осилиб турарди. Ёлғизоёқ сўқмоқларни жуда яхши биладиган Қундуз йўлдошларини чаққон бошлаб борарди. Улар бир дақиқа тўхтаб, Ёввойи чакалакзорга яна бир бора назар ташладилар: бу жойдан чакалакзор катта қора доғга ўхшаб кўринарди — гўё атрофдаги оқ-оппоқ далаларнинг бокиралигига таҳдид солаётган ёвуз кучга ўхшарди. Йўловчилар фанимат фурсатни қўлдан бой бермасдан шарт бурилиб, уй томон ошиқдилар. Лов-лов гулхан ёнаётган ўчоқнинг тафтини, дўстларнинг ҳазил-мутойибасини, қадрдон дарёни бениҳоя соғинган эдилар.

Йўл бўйи яна суюкли оғушга қайтаётганини ич-ичида ҳис қилиб келаётган Сичқон равшан тортган шуури билан англаб етдики, ризқ-рўзни тўқис қилгувчи замин, сув босиб, қўлмак бўлиб ётган ўтлоқларга таъзим қилса арзирди. Қолаверса, унинг ўзи ҳам ям-яшил майса қопланган яйловлару кузда мевалари ҳил-ҳил пишадиган боғларнинг ажралмас қисми эди. Табиатга қарши курашиб бўлмайди, табиат ўжарликни ҳам, қайсарликни ҳам кўтармайди. Шу боис ақл-идрокни эзгулик томон йўналтирган ҳолда табиат билан

бақамти яшаш керак, табиат кучоғида яшаш керак. Демак, Сичқоннинг уйи ҳам, ватани ҳам шу табиат, шу замин. Қувонса — кулгуси шу табиат бағрига таралади, йиғласа — кўз ёшлари шу заминга тўкилади.

V БОБ

ҚАРДОН УЙ

ўз уйим — ўлан тўшагим

Қўйлар четан олдига тўпланиб бўлиб, юпқа бурун катакларини кериб-кериб нафас олишарди, жаҳл билан депсинишарди. Отар устидан ҳавога оппоқ буғ кўтарилди. Отар бирдан безовталаниб қолди. Чунки сал наридан иккита махлуқ югуриб ўтиб кетган эди. Қўйларни хуркитган махлуқлар — Сичқон билан Каламуш эди, улар жонажон дарёга қуйиладиган ирмоқ бўйлаб гангир-гунгур суҳбатлашганча уйларига қайтардилар. Димоғлари чоғ эди. Қисқа қиш куни оқшомга уланиб борарди, атрофга қоронғилик чўкмоқда. Манзил эса ҳали олисгина эди. Буғдойзор ёқалаб тусмоллаб кетаётган эдилар, бирдан қўйларнинг отари турган ердан арава из солиб ўтган текис йўл бошланарди: бунда юриш осонроқ эди, йўлдошлар қадамини тезлатишди. Аслида, тўғри йўл ҳам шу эди. Кўнгил барибир сезади: “Маконга элтадиган тўғри йўл — шу!” деб талпинади, юрак қафасида типирчилайди.

— Қишлоққа келиб қолдик, чоғи, — деди Сичқон андак хавотир аралаш қадамини секинлатиб.

Арава изи сўқмоққа уланган эди. Сўқмоқ эса катта шоҳқўчага тақаларди. Маълумки, жониворлар иложи борича одамлардан четда юрадилар. Қишлоқлар, ибодатхоналар, қаҳвахоналар, почтахоналар уларни қанчалик ўзига тортмасин, лекин барибир овлоқдан юришни маъқул кўрадилар.

— Ҳечқиси йўқ, — деб дўстига таскин берди Каламуш. — Одатда, кечки пайт одамлар уй-уйларига биқиниб оладилар. Эркак билан хотин, бола билан чақа, ит билан мушук жамулжам бўлишиб, ўчоқ атрофига тўпланишади. Биз аста-секин

қишлоқ оралаб ўтиб оламиз. Ҳеч нарса бўлмайди. Ҳатто деразалардан бўйлаб, ландовур одамлар нима қилаётганини томоша қилиш мумкин. Ҳамма ўз иши билан машғул, биз билан бировнинг иши бўлмайди.

Эндигина ёғиб ўтган юпқагина қор чойшабни ғичирлатмай босишиб қишлоққа кириб келганларида атроф ғирашира бўлиб қолган эди. Қоронғида ҳеч нарсани фарқлаб бўлмасди. Фақат кўчанинг икки ёқасидаги турна қатор уйларнинг деразаларидан тўқ сариқ, қизғиш шуълалар кўринарди, холос. Уйларда ўчоқда олов ёки чироқ ёнарди, зулмат қопланган оламга ўшалар ёғду сочарди. Кўп уйларнинг панжарадор пастак деразалари ёпиқсиз, пардасиз бўлиб, кўчакуйда дайдиб юрган беодоб томошабинлар ичкарида столни қуршаб ўтирган одамлар чойхўрлик қилишяптими ёки кашта тўқишяптими, ўчоқ атрофига ғуж бўлиб олишиб, тиржайиб ўтиришибдими ёхуд афт-ангорларини бужмайгиришганча гап сотишяптими, хуллас, ҳамма-ҳаммасини бемалол кўриши мумкин эди. Одамлар ўзларини ниҳоятда эмин-эркин ҳис этишарди; ташқаридан биров кўриши мумкин деган гапни ҳатто хаёлга ҳам келтиришмасди.

Битта текин саҳна қолиб, бошқасини томоша қилиб келаётган бизнинг томошабинлар бир уйда тарғил мушукни қандай қилиб эркалашаётганини, иккинчисида ухлаётган болани даст кўтаришиб, каравотга ётқизишаётганини, учинчисида эса ҳорғин эркак энкайиб, тутаб турган тарашанинг учига чубуғини қоқаётганини кўнгиллари суст кетиб томоша қилдилар. Осигелиқ пардаси худди ялтироқ экранга ўхшаб, ичкаридаги ёруғликни кўчадаги зулматдан ажратиб турган кичкина дарчани кўрганларида, айниқса, уйларини, ўша тўрт томони девор, кафтдек оламни жуда-жуда соғинганларини теран ҳис этдилар ва энтикиб қўйдилар. Бир жойда оппоқ парданинг устида қафас осилиб турарди. Оппоқ парданинг нариги тарафидан яққол кўриниб турарди: қафаснинг ингичка симлари-ю, ҳар бир қовурғаси, ички қирралари, бир чети кемирилган қандгача аниқ-равшан кўринмоқда эди. Қафасдаги қушча бошини қанотлари остига олиб, уларга шу қадар яқин ўтирардики, ҳатто уни бемалол силаб-сийпалаш мумкин эди. Ёп-ёруғ экранда диккайган патларининг учи ҳам акс этиб турарди. Уларнинг нигоҳини сездими ёки ноҳос

уйғониб кетдими, ишқилиб, қушча хавотирланиб бошини кўтарди. Тумшугини қафас симига нуқиб-нуқиб тозалади, сўнг ҳорғин эснади; атрофга олазарак боқиб, бошини орқасига ташлади, хурпайган патлари аста юмилди ва ҳаракатсиз қотди-қолди.

Каламуш билан Сичқон ёқасидан кираётган совуқ изғиринни эндигина пайқаб қолдилар. Юнгларига осилиб қолган сумалаклар уларнинг чексиз хаёлларига нуқта қўйгандек аъзои баданларини чимдиб-чимдиб оларди. Совқатганларини, оёқларидан мадор кетганини яққол ҳис этдилар. Ҳали уйлари олис, лекин оёқлар тамом бўлган эди.

Қишлоқдан чиқаверишда турнадек тизилган уйлар тугади ва тунги зулмат қўйнида ором олаётган таниш далаларнинг бўйи димоққа урилди. Улар охириги маррани забт этиш — уйга омон-эсон етиб бориш учун бутун куч-иродаларини тўпладилар. Ўчоқда чирс-чирс этиб гуркираётган гулхан гўё уларни қошига имлади. Қанчалик тиришмасинлар қадамлари оғир кўчарди, ҳар ким ўз фикр-хаёли билан банд: Сичқон фақат кечки овқатни ўйларди, холос. Бошқа нарсани ўйлайман деб миясини зўриқтиради-ю, аммо овқатдан бошқа нарса хаёлига яқин йўламасди. Атроф зим-зиё, нотаниш — у инон-ихтиёрини Каламушга бериб, баҳоли қудрат унинг кетидан эргашиб борарди. Каламуш эса, одатдагидек, беш-олти қадам олдинда борарди, букчайиб, Сичқонга эътибор ҳам бермасди, нигоҳи оёқ остидаги кулранг йўлга қадалганди. Шу тариқа Сичқон бирдан таққа тўхтаганини ҳам, қандайдир товуш уни турган жойига михлаб қўйганини ҳам сезмай қолди.

Биз, одамлар учун ҳайвонлар билан ташқи олам ўрта-сидаги мулоқот замирида ётадиган нозик туйғулар аллақачон ўз аҳамиятини йўқотган. Ўша туйғулардан бирини, тахминан “ҳид билиш” деб аташимиз мумкин. Жониворларнинг бурни худди сапёрлар “искабтопарни” каби кечаси-ю, кундузи бирдек ишлаб туради: хавф-хатардан дарҳол огоҳ қилади. Сичқон кўққис қандайдир хатарни сезган эди, лекин айнан қандай хатарга рўпара бўлаётганини ҳали тўла-тўқис англаб етмаганди. Таниш ҳиддан эти жимирлаб кетди. Сўнг шоша-пиша ўша ҳидни қайта-қайта ҳидлаб кўрди ва жуда таниш эканига ишонч ҳосил қилди. Жин урсин, ахир бу ўз уйининг ҳиди-ку!

Эссизгина кулба! Дарёни илк бора кўрди-ю, киндик қони томган қадрдон гўшасини ташлади-кетди! Ўшандан бери уйдан хабар олиб қўйишни хаёлига ҳам келтирмади. Мана, энди уйининг таниш ҳиди уни чорлаётир. Қизик, уйдан чиқиб кетгандан буюн янги ҳаёт нашъу намосига маст бўлиб юраверибди! Лекин, кўҳна оромгоҳ хотиралари ҳали тирик экан. Мана, болалик кунлари, эси кирди-чиқди бўлиб қолган кекса бувисининг алмойи-алжойи эртаклари бир-бир кўз ўнгида жонланяпти... Тўғри, бу уй кўримсизгина, жиҳозлари ҳам рангсиз, бироқ нима бўлганда ҳам, ўз уйи – ўлан тўшаги, ўз қўллари билан қурган; кечгача тер тўкиб, ҳориб-толиб қурган уйи, ахир! Соҳиби бағрида бўлган кезлар уй ҳам ниҳоятда бахтиёр эди: ҳозир Сичқонни жуда соғинганди, қиёфасига мунг ажин солганди гўё. Бироқ, унда на алам, на нафрат бор. Фақат мен борман, шу ерданман, сизни ҳамон кутяпман, деб ҳид таратарди, холос. Бу даъват, бу чорлов бағоят самимий эди, унга жавоб қилмасликка Сичқон ожиз эди.

– Каламушжон! – деб қичқирди у ҳаяжонланиб. – Бир сония тўхтанг! Муҳим гапим бор!

– Сичқон, жадал-жадал юрсангиз-чи! Мунча имиллайсиз, ахир! – деб зардали жавоб қайтарди Каламуш орқасига қарамасдан.

– Тўхтанг, ўтиниб сўрайман! – деб зорланди Сичқон. – Менинг эски уйим манави ерда! Эшитяпсизми?! Шу ерда! Ҳидидан сезиб турибман! Уйга бирров киришим керак! Кирмасам, уят бўлади! Илтимос, орқангизга қайтинг!

Бу пайтда Каламуш анча олислаб кетган бўлиб, у Сичқоннинг оҳ-воҳини элас-элас эшитарди, холос. Лекин айнан намунча дод-фарёд қилаётганини тушунмасди. Чунки об-ҳавонинг айний бошлагани Каламушни жиддий ташвишлантириб қўйганди: унинг бурни ҳам яқинлашиб келаётган хавф-хатарни яққол сезган эди – тез орада гупиллатиб қор ёғиши аниқ эди.

– Сичқон, юрсангиз-чи! Мунча имилладингиз! – деб орқасига бурилиб қичқирди у. – Топган нарсангизни эртага келиб олиб кетамиз! Ҳозир вақт ганимат, қор ёғади, қо-ор! Назаримда, яна адашиб қолганга ўхшаймиз! Худо хайрингизни берсин, тезроқ келинг! Бурнингиз зарур бўлиб қолди! – Каламуш бақириб-бақириб жадал олға кетди.

Сичқон йўлда ёлғиз қолди. Дард-аламдан юраги зардобга тўлиб-тошиб кетди, бошига муштлаб-муштлаб йиғлагиси келарди. Бироқ, мана шундай мусибатли дамларда ҳам садоқат устун келди: у дўстидан ажралишни ҳатто хаёлига ҳам келтирмади. Уёқда эса қадрдон уйининг таниш ҳиди тинимсиз равишда чорларди, даъват этарди, зорланарди, ялиниб-ёлворарди. Бундай ҳолга бардош бериш жуда қийин, туйғулар талоши ҳар қандай метин иродани синдиришга қодир. Сичқон шиддат билан бурилди-да, йўлга тушди: гўё қалбидаги нозик ришталар чирт-чирт узилгандай бўлди. Нима қилсин? На иложи бор?.. У Каламушнинг орқасидан кетди. Беҳол таниш ҳид эса: «Бағритош, бемеҳр! Янги дўст топиб, бизни унутдингми?!» деб таъна қилар, Сичқоннинг изидан қолмасдан таъқиб қиларди.

Ниҳоят, у Каламушга етиб олди. Каламуш унинг аҳволидан бутунлай беҳабар эди. Шунинг учун дарров турмуш ташвишларидан гап очди: ўчоққа қандай қилиб ўт ёқиш керак? Кечки овқатга нима пиширамиз? У ўзининг йўл-йўриқларига андармон бўлиб, Сичқон худди оғзига талқон солгандек сукут сақлаб келаётганига ҳам деярли эътибор бермади. Улар Сичқоннинг эски уйидан ҳийла олислаб кетишгач, йўл четида ётган тўнка қаршисида тўхтадилар.

— Оғайни, жуда чарчаган кўринасиз? Ҳатто гапиришга ҳолингиз йўқ, шекилли. Келинг, озгина нафасимизни ростлаб олайлик! — деб таклиф қилди Каламуш. — Ҳали қор ёға бошлагани йўқ. Биз йўлнинг асосий қисмини босиб ўтдик.

Сичқон тўнка устига чўкди. У ниҳоятда забун бир кай-фиятда эди, ич-ичидан отилиб чиқаётган йиғисини аранг босиб ўтирарди. Боядан бери тупугини ютиб, йиғисини қайтарарди, лекин охири оғзи ҳам қуриб қолди — тупуги тугади ва беихтиёр «ҳиқ» деб юборди. Кейин иккинчи марта «ҳиқ» этди-ю, тамом, тўхтовсиз ҳиқиллайверди. Йўл давомида ичига ютган тупуклари кўзларидан шашқатор ёш бўлиб отилиб чиқа бошлади. Ахийри сири, яъни йиғлаётгани ошкор бўлгач, ўкраб-ўкраб, ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади. Йиғлаганда ҳам Каламушнинг юрак-бағрини эзиб-эзғилаб, тимдалаб-юмдалаб йиғларди. Ўзиям Сичқон йиғини йигирма беш мақомга солиб, йигирма беш хил кўринишда йиғлади: у гоҳида йиғисининг шакл-шамойилини ўзгартирса, гоҳида

мазмун-мундарижасини ўзгартирарди. Яъни, йиғини янги ва янги ранг-гасвирлар билан бойитарди, айна пайтда ўша янги ранг-гасвирларни хилма-хил, теран маъно билан бойитишни ҳам унутмасди.

У дунёни бошига кўтариб шу қадар фиғон чекардики, бечора Каламуш нима қилишини билмасдан ростакамига эсанкираб қолди. Анча вақтгача лом-мим демади, сўнг босиқ оҳангда:

– Сен етим эмассан, тинчлан жигарим! – деди. – Отанг ўлдими? Онанг ўлдими? Нима бўлди? Одам Ато жаннатдан қувилганда ҳам бунчалик фарёд қилмаган бўлса керак! Нима бўлди? Гапиринг-да, ўрисимни чиқариб юбордингиз-ку!

Сичқон дўстига бир нималар демоқчи бўлиб оғиз жуфтларди-ю, аммо айтмоқчи бўлган сўзлари бўғзидан ташқарига чиқмасди: бўғзидан сўз ўрнига ҳам йиғи чиқаверарди.

– Биламан, менинг уйим жуда ғариб, фақирона, – деди у йиғи орасида бўлиб-бўлиб. – Меники сизникидек шинам... Қурбақаникидек ҳашаматли... Бўрсиқникидек узун эмас. Лекин, меники ўзи шунақа. Нима қилай? Бошимни қайси деворга уриб ёрай? Мен барибир ўзимникини яхши кўраман. Ҳамма ўзиникини яхши кўради. Ҳатто кўнғиз ҳам ўз боласини «Оппоғим!» дейди. Хуллас, мен йўлда келаётиб ўз уйимни ҳидидан тасодифан таниб қолдим. Сизни чақирдим, сизга худони зорини қилдим. Лекин сиз, Каламушжон, қайрилиб ҳам қарамадингиз! Шўрлик уйимнинг ҳиди ортимдан эргашиб, ялиниб-ёлвориб келаверди, мен бўлсам, сизнинг ортингиздан эргашдим... Шундоқ бурилиб, уйимга бир кириб ўтсак бўларди-ку?! Сиз бўлсангиз...

Сичқоннинг ёдига яна болалик хотиралари тушдим, нима бало, йиғисини қолган жойидан авж пардаларда давом эттирди.

Каламуш рўпарасидаги бўшлиққа тикилганча миқ этмай турарди, фақат Сичқоннинг елкаларини оҳиста-оҳиста силарди. Анча фурсатдан сўнг:

– Гап нимадалигини энди тушундим! – деди Каламуш маъюс тортиб. – Мен қип-қизил чўчқа эканман! Ҳатто ёввойи тўнғиз ҳам эмасман, оқ – оппоқ булутдай чўчқаман, вассалом! – У Сичқоннинг ўпкаси босилиб, ҳовуридан

тушгунча сабр-тоқат билан кутиб турди-да, сўнг тўнқадан туриб: – Гап бундай, оғайни! – деди. – Қани, кетдик! – деб боя келган тарафларига қараб жўнади.

– Эй, қаёққа кетяпсиз?! – деб хитоб қилди Сичқон йиғи аралаш.

– Уйингизга борамиз! – деди Каламуш қувноқ товушда. – Туринг, йиғини бас қилинг! Ҳадеб бурнингизни тортаверманг, бурнингиз бизга кўп керак бўлади!

– Орқангизга қайтинг, Каламушжон! – деб ялинди Сичқон. Ялиниши кор қилмагач, ўрнидан сапчиб турди-ю, Каламушнинг ортидан югурди. Унга яқинлашгач: – Уйимни қидириб овора бўлманг, кеч бўлди. Энди барибир тополмаймиз. Ахир мен сизга, уйимни топиб беринг, демадим-ку! Шунча турган уй бундан кейин ҳам тураверади, ўғри орқалаб кетмайди!.. Қолаверса, мен уни тасодифан кўриб қолдим. Ундан кўра, дарёни, кечки овқатни ўйлайлик!

– Дарёнинг ҳам, кечки овқатнинг ҳам... – деди Каламуш. – Мен сизга нима деяпман: уйингизни барибир топамиз, топмасак – то тонгача қидираверамиз, вассалом! Эшитдингизми?!

Сичқон қанчалик ялиниб-ёлвормасин, аммо Каламуш уни ҳам боя келган йўлларида судраб кетаверди. Қизиги шундаки, бирпасда ҳар хил ичакузди латифалар сўйлаб дўстининг кўнглини овлашга ҳам улгурди. Шу тарзда қанча йўл юрганларини сезмай қолдилар. Ниҳоят, Сичқонга ҳидлар хужум қилган жойга етдилар.

– Энди сафсатага ўрин йўқ! Бурунни ишга солинг, бурунни! – деди Каламуш қатъий оҳангда.

Анча вақт индамай олға босишди. Бирдан Каламушнинг кўлига ток ургандай бўлди: у Сичқонни етаклаб олган эди, демак ток Сичқоннинг кўлидан ўтган. Шу заҳоти Каламуш кўлини кўлтиғига қисиб олди, ўзини ҳам сал четга тортди. Бутун вужудини қулоққа айлантириб энди нима бўлишини кута бошлади.

Аллақандай товушми, эпкинми сезмади. Буни қулоқ сездими ё бурун сездими – билиб бўлмасди. Муҳими – сезилди.

Сичқон уч-учлари титраётган бурнини юқорироқ кўтарди-ю, ҳавони қисқа-қисқа ҳидлаганча ҳайкалдек қотиб

турди-да, туйқус бир тарафга югуриб кетди. Аммо дарров изига қайтди — ҳаводаги изни йўқотиб қўйди. Яна ҳавони қисқа-қисқа ҳидлай бошлади ва таниш ҳидни топиб олди: бу гал шошилмасдан шаҳдам юриб олға кетди.

Каламуш дўстининг орқасидан хатти-ҳаракатларини ҳаяжон ичра кузатиб борарди. Ана, Сичқон ойпарастлар каби хандақдан эмаклаб ўтди ва қуруқ шох-шаббалар оралаб, искалана-искалана бийдай далага чиқиб олди. Юлдузли осмон остида бир маромда одимларди. Дабдурустдан қандайдир кавакка кириб, кўринмай қолди. Лекин, Каламуш дўстининг қаерга кириб ғойиб бўлганини кузатиб турган эди: у ҳам Сичқоннинг изидан тушди. Лаҳим жуда тор, дим бўлиб, зах ҳиди анқирди. Ҳийла букчайиб юришга тўғри келди. Ахийри, Каламуш қаддини ростлаб, мириқиб керишди ва уёқ-буёғини қоқди.

Сичқон гугурт чақди: олов шуъласида топ-тоза супуриб-сидирилган, қизғиш қум сепилган кенг майдон намён бўлди. Рўпарада кичик эшик, эшик тепасида лотин имлосида ёзилган лавҳа осиглиқ эди: “Sichqon xalta-ko‘chasi”. Лавҳа ёнида кўнғироқ ҳалқаси бор эди.

Сичқон девордаги фонарни олиб ёқди: Каламуш энди яққол кўрдик, улар уй олдидаги саҳнада турардилар. Эшикнинг бир тарафида ўриндиқ, бошқа томонида мола — Сичқон ўз уйида жуда батартиб экани шундоқ билиниб турарди. Ҳовли атрофи бегона махлуқлар ошиб ўтолмайдиган даражада ўраб қўйилган: тек қўйилса, бирпасда ҳовли ҳам отхона бўлиб кетади. Деворларга қирққулоқлар солинган сим саватлар илинган эди. Оралиқда жавонлар жойлашган, жавонларда митти ҳайкалчалар бор: Гарибалд, Самюэл, қиролича Виктория ва бошқа замонавий Италиянинг миллий қаҳрамонлари. Ҳовлининг бошқа томонида спорт майдончаси, майдонча атрофига ўриндиқлар ўрнатилган эди. Ўртада ҳовуз, ҳовузда балиқчалар сузиб юришибди. Ҳовузнинг қирғоқлари садаф чиғаноқлар билан зийнатланган. Ҳовуз ўртасида ҳам садаф чиғаноқлар билан зеб берилган қандайдир фаройиб иншоот қад кўтариб турарди. Унинг тепасига каттагина ойна шар ўрнатилган бўлиб, унда тўрт тараф тасқара қиёфада акс этарди.

– Балиқчалар юзяптими ё сузяптими? – деб сўради
Каламуш ҳовуздан кўзларини узмасдан.

– Шохи бўлса, сузади. Шохи бўлмаса, юзади, – деди
Сичқон.

Сичқон ўзи учун азиз бўлган нарсаларни кўриб, аста
илжайди. У Каламушни ичкарига таклиф қилди-да, кира-
веришдаги чироқни ёқди. Эски уйни қалин чанг қоплаган
эди. Анчадан бери биров яшамагани учун ташландиқ ҳолга
келган, туси ҳам ўзгара бошлаган эди. Хоналар тор, мебеллари
ғарибгина. Сичқон тумшуғини тутамлаганча оромкурсига
маъюс чўкди.

– Каламушжон, нега мундай қилдим-а?! – деб ҳазин
хитоб қилди Сичқон. – Нега сизни бу ерга олиб келдим?!
Фақирона муздек уйимга келиб-келиб шу бугун бошлаб
келаманми-а?! Ундан кўра, шинамгина сизнинг уйингизда,
бозиллаб турган ўчоқ қаршисида ўзимизни оловга тоблаб
ўтирсак бўлмасмиди?!

Каламуш дўстининг дийдиёларига қулоқ солмасдан
уёқдан-буёққа юрарди; хоналарнинг эшикларини бир-бир
очиб жиҳозларни синчиклаб кўздан кечирарди; чироқ ва
шамларни ёқиб, қулай жойларга ўрнаштирарди, онда-сонда:

– Уйингиз зўр экан, Сичқон! – деб хитоб қиларди. –
Хоналарнинг қулайлигини қаранг! Обрези ҳам бор – бемалол
ғусл қилиш мумкин! Энди бу кечани мазза қилиб ўтказиш
керак. Биринчи масала – гуриллатиб гулхан ёқиш лозим бўлади.
Буни ўзимга қўйиб берасиз! Керакли зотлар қаерда эканини
топиб оламан, ҳа! Меҳмонхона анави ерда бўлса керак-а?
Қойил-э, адашмай топдим! Деворга йиғиштириладиган йиғма
каравотларни ўзингиз ясаганмисиз? Яшанг, азамат! Мен ҳозир
ўтин келтираман. Сиз ҳўл латта билан хоналарни бир қур
айланиб чиқинг; латтани ошхонадан топасиз. Бўлинг,
қимирланг!

Каламуш қучоқ-қучоқ ўтин ташиб келиб, ўчоққа ўт
ёққунча дўстининг ғайратидан илҳомланган Сичқон ҳам завқ-
шавқ билан полларни ювди, мебелларнинг чангини яхшилаб
артди, хоналарни тартибга келтирди. Бу орада ўчоқда гулхан
пов-пов этиб ёна бошлади. Каламуш дўстини исингани
чорлади. Аммо, Сичқон негадир яна тумтайиб олди: диванчада
кир латтага юзларини буркаб, умидсиз бир аҳволда ўтирарди.

– Каламуш, энди нима еймиз? Қорнимиз сурнай чаляпти-ку! Уйда эса ҳеч вақо йўқ, — деб минғирлади у.

– Оппа-осон умидсизликка тушасиз-қоласиз! — деди Каламуш зардаси қайнаб. — Ҳозиргина ошхонадаги жавонда консерва очадиган очқични кўрдим. Қаерда очқич бўлса, ўша ерда албатта балиқ консерваси бўлади. Шунақа гапни эшитганмисиз, ишқилиб?! Туринг-э, ўзингизни қўлга олинг! Қарайлик-чи, бирор нарса топилиб қолар!

Улар барча жавонларнинг тортмаларини ағдар-тўнтар қилдилар, емиш қидирдилар. Қидирув зое кетмади: бир қути балиқ консерваси, бирталай тешиккулча, пишлоқ топдилар.

– Зиёфатдан нимаси кам?! — деди Каламуш озиқ-овқатни столга қўяркан. — Баъзи бировлар бундай овқатларни кўрсалар дарров сўлақайини оқизадилар.

– Нон йўқ, мой йўқ, яна... — деб ўзича минғирлади Сичқон.

– Фоз жигаридан тайёрланган қийма йўқ, шампан йўқ, — деб калака қилди Каламуш. — Айтгандай, йўлак охиридаги эшикдан омборга кирилмайдими?

– Омборга кирилади.

– Ана, айтмадимми! Бу уйда йўқ нарсанинг ўзи йўқ! Мен ҳозир... — У омбор эшигидан ичкарига кириб ғойиб бўлди. Хиёл вақт ўтгач, ҳаммаёғи чангга ботган алфозда қўлида ҳам, қўлтиғида ҳам икки шишадан пиво билан пайдо бўлди ва: — Иштаҳа карнай-ку, Сичқонвой! — деди. — Қандингизни уринг! Жонингизнинг хузурини билар экансиз! Оббо, азамат-эй! Бекорга уйингизнинг ҳидини етти чақиримдан танимас экансиз-да! Шунча давлатни қандай тўплагансиз? — Каламуш ликопча, пичоқ, санчқиларни столга териб қўйди.

Сичқон эса тутила-тутила баъзи буюмлар холасидан мерос қолганини, бошқаларни ўз пешана тери билан ишлаб топганини, емай-ичмай мисқоллаб тўплаганини ҳикоя қила бошлади. Бир пайт шунчалар жўшиб кетдики, қорни очлиги ҳам, стол устида овқатлар мунтазир бўлиб турганини ҳам эсидан чиқариб юборди: нима тўғрисида гап бошласа — бас, дарҳол ўша нарсани ушлаб, меҳр билан силарди-сийпарди; ҳатто ўша матоҳини атайлаб чироқ ёруғига тутиб кўрсатарди. Ўлардек оч қолган Каламуш култ-култ этиб тупугини ютар, минг бир азоб билан очлигини фош этиб қўймасликка

ҳаракат қилар эди; Сичқон кўрсатаётган нарсаларни кўздан кечирарди-да:

– Жуда зўр экан! Вой, антиқа-ку! – деб мақтаб қўярди.

Бир амаллаб Сичқонни столга қаратди ва консерва кутисини энди очмоққа шайланган ҳам эдики, ҳовлидан ғала-ғовур кўтарилди. Ғала-ғовурдан айрим гап-сўзларни илғаб олиш мумкин эди.

– Қани, сафга туринглар-чи! Чироқни баландроқ ушла! Томми, сенга айтяпман! Ҳозир йўталиб олинглар. Санаганимда йўталманглар: бир, икки, уч... Митти Билл қани? Ҳой, галварс, яқинроқ келсанг-чи, сени кутиб турибмиз, ахир!

– Нима бўляпти? – деб қизиқсиниб сўради Каламуш донг қотиб.

– Улар дала сичқонлари, – деб изоҳ берди Сичқон. – Ҳар йили мана шу паллада уйларни бирма-бир айланиб чиқишади: кўшиқ айтишади. Биз томонларда шунақа одат бор; Осиёданми, Сарисоёданми келган, дейишади. Мени асло эсларидан чиқаришмайди: охирида, албатта, эшигимни қоқишади. Уларни тансиқ таомлар билан сийлайман, кечки овқат тайёр бўлса, ҳаммасини меҳмонга таклиф қиламан. Ўзлариям чуғур-чуғур, вағир-вуғур қилишиб, кулоғимни қоқишиб кўлимга беришади!

– Қани, кўрайлик-чи! – деб Каламуш ўрнидан туриб эшикни очди.

Остонада фонуснинг хира ёруғида ярим доира ясаб саккиз-ўнтача дала сичқонлари туришарди. Томоқ-бўйниларига қип-қизил жун шарф ўралган бўлиб, кўлларини чўнтақларига тиқиб олишган эди. Совқотишганми, нима бало, тинимсиз депсинишарди. Бир-бирларига кўз қири билан имо-ишора қилишар, уялинқираб ҳиринглашар, бурунларини тортишиб, энглари билан артишиб қўяр эдилар.

Эшик очилган заҳоти фонус кўтариб турган ёши каттароқ сичқон:

– Бир, икки, уч – бошладик! – деди.

Бирдан жарангдор жўровоз янгради. Бу ота-боболар қор босган далалар қўйнидами ва иссиқ ўчоқ олдидами тўқишган қадимий милод қўшиғи эди. Уни милод байрами кунлари ёш авлод мароқ билан куйлашарди.

МИЛОД ҚҰШИҒИ

Ҳамқишлоқлар, ушбу аёзли дамда
Ҳиммат эшигингиз очингиз кенгроқ!
Қор билан бўронлар бирга кирса-да,
Таклиф айланг бизни ўтга яқинроқ.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!

Турибмиз дилдираб яхмалак уза,
Қўлни куфлаб, тинмай оёқ урамиз.
Сиз эса бепарво тортиб ҳомуза
Ўчоқ олдида сиз, ташқарида биз.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!

Ҳали тун ярмидан оғанича йўқ,
Бизни бошлаб келди даргумон юлдуз.
Сизга бахт тилашга берингиз ҳуқуқ,
Ёр бўлсин бахт сизга кечаю кундуз.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!

Сахий Одам Ато, Юсуф-ку қорда,
Юлдузин молхона уза кўрганди.
Марям-чи, шўрлик ночор аҳволда,
Похол тўшак узра кўзёрганди.
Тонгда сизга толе, шодлик ёр бўлсин!

Шунда фаришталар сўраб қолдилар:
Мавлуд билан ким қутилади илк бор?
Рости шу, биринчи бўлди ҳайвонлар
Кун кўргани учун шу ерда бедор.
Тонгда уларга ҳам шодлик ёр бўлсин!

Овозлар тинди. Қўшиқчилар уялинқираб, қалай, ёмон эмас-а, деган маънода бир-бирига им қоқишиб қўйдилар. Жимлик чўкди. Бироқ, сукунат узоқ давом этмади. Олис-олислардан ибодатхоналарда чалинаётган қўнғироқларнинг жарангдор товуши эшитила бошлади. Бу товуш гўё Милод қўшиғига басталанган мусиқага ўхшарди.

– Қойилман, ясаб қўйдиларинг! – деб хитоб қилди Каламуш. – Марҳамат, ичкарига киринглар! Исиниб олинглар, бирор нарса ютиб олинглар!

– Қадамларига ҳасанот! – деб мулозамат қилди Сичқон. – Эшикни маҳкамроқ ёпинглар! Анави ўриндиқни ўчоққа яқинроқ суринглар. Бирпас шошманглар-чи, ҳозир... Каламуш, энди нима қиламиз? Меҳмонларни нима билан сийлаймиз? – деб пичирлади тушкунликка тушиб.

– Бўғини ўзимга қўйиб берасиз! – деди Каламуш дадил. – Ҳой, фонус кўтарган шумтака, буёққа кел-чи! Сенда гапим бор!.. Айт-чи, бу ўртада тунда ҳам савдо қиладиган навбатчи дўкон борми?

– Бўлмасам-чи, бор, сэр! – деб жавоб қайтарди сичқон бола одоб билан. – Байрам кунлари дўконлар кечаси-ю, кундузи ишлайди.

– Гапимга қулоқ сол, бўйдоқ! Ҳозир фонус кўтариб борасану менга...

Каламуш товушини ниҳоятда пасайтириб гапиргани учун нима деганини эшитиб бўлмади. Сичқон қулоқларини динг қилган эди, Каламуш изоҳ бераётган экан:

– Фақат энг яхшисидан олгин! Йўқ, уч кило етади. Яна ўзинг биласан. Фақат олий навидан олгин, мен бошқасини ёқтирмайман. У ерда бўлмаса, бошқа дўконга боргин, хўпми?! Бора қол энди...

Изоҳот Каламушнинг қўлидаги тангалар сичқон боланинг ихтиёрига топширилиши билан яқунланди. Катта тўрвани кўтарган сичқонвачча фонус билан йўлини ёритганча кўздан ғойиб бўлди. Уйдаги сичқончалар ўриндиққа тизилишиб жойлашдилар: улар тинимсиз оёқчаларини ўйнатишарди, оловга роҳатланиб тобланишарди, совуқдан жунжиккан баданларини уқалашарди. Сичқон меҳмонларни қизиқроқ суҳбатга тортмоқчи эди, лекин бўлмади. Кейин бу йилги байрам тантаналарида ёш бўлгани туфайли қатнаша олмаётган жажжи қавм-қариндошларини бирма-бир суриштира бошлади.

Каламуш пиво шишаларига ёпиштирилган ёрлиқларни синчиклаб ўқиб ўтирар экан, улардан бири “Кўҳна Бертон” корхонасида тайёрланганини билиб олди.

– Сичқон, дид-фаросатингизга қойилман! – деб таҳсин айтди Каламуш. – Бизга зарур нарсани илгари олиб қўйган

экансиз. Энди доривор солинган иссиқ англиз пивоси тайёр-ласак бўлади. Сичқон, доривор келтиринг! Мен шишаларни очиб тураман.

Масаллиқ тайёрлаб, уни сирли кострюлга қуйиб, ўчоқдаги лахча чўғ устига қўйиш ҳеч қанча вақт олмади. Бирпасдан сўнг ҳар қайси сичқонча бир кружкадан ўз улишини ҳўплаб-ҳўплаб ича бошладилар. Улар йўталиб-йўталиб қўйишарди. Чунки англиз пивоси томоқ ва бурунни ачиштирарди. Кейин “майхўрлар” қиқир-қиқир кулдилар, боягина совқотиб ўтирганларини эсдан чиқариб юбордилар.

– Бу шумтакалар томоша кўрсатишни ҳам биладилар, – деб ёш дўстларини мақтади Сичқон. – Ўзлари драматик асар ёзишиб, ўзлари саҳналаштирадилар. Қойил қилиб ижро этадилар. Ўтган йили дала сичқони тўғрисида бир асарни намойиш қилдилар: унда битта сичқон денгиз қароқчиларига асир тушиб қолади, қароқчилар уни кемага боғлаб кўядилар; бечора сичқон бир амаллаб асирликдан қутилиб, уйига келса, маҳбубаси уни кутмасдан сочини кесиб, роҳибаликни бўйнига олиб қўйибди. Ҳой, иним, янглишмасам, сен ўша томошада қатнашгансан-а? Ўрнингдан тур, бирорта монолог айтиб бер!

Тўрт тарафдан илтимослар ёғилавергач, талантли сичқонча истар-истамас ўриндикдан тушди, қизариб-бўзарди, ҳиринг-ҳиринг кулди, сўнг атрофига олазарақ назар ташлади-ю, оғзини катта очди. У оғзини очди-ю, шу ҳолатда ҳайкалдек қотди-қолди. Ўртоқлари унга роса далда беришди. Сичқон ҳам уни эркалатди, ҳатто Каламуш ёш талантнинг елкасидан силаб-сийпади. Бироқ, кўпчилик ўртасида шарманда бўлишдан ваҳимага тушиб қолган навқирон истеъдод эс-хушини йиғиб ололмади.

Лўкидони ширқ этиб, эшик очилди-ю, остонада оғир тўрвани майишиб аранг кўтариб турган сичқонча кўринди. Фонусли дастёр ичкарига қадам босган пайтда эс-хуши оғиб қолган ёш талантга биринчи тиббий ёрдам кўрсатилган эди. Тўрвадаги тансиқ ноз-неъматлар стол устига ағдарилди-ю, монолог ҳангомаси бирпасда ҳамманинг ёдидан кўтарилди. Бош қўмондон вазифасини ихтиёрий равишда ўз зиммасига олган Каламуш сичқончаларга барча юмушларини инсоф

билан тақсимлаб берди ва ҳаш-паш дегунча зиёфат таомлари тайёр бўлди. Боягина қуп-қуруқ бўлган стол сархил таомлар билан тўлиб-тошиб кетди. Каловланиб қолган Сичқон ўриндиқнинг бир томонидан жой олди. У митти дўстлари лунжларини тўлдириб овқат чайнаётганидан беҳад завқланарди: беихтиёр иштаҳаси очилиб кетганини ҳис қилди ва шундагина кун бўйи туз тотмаганини эслаб қолди-ю, бирдан овқатга ташланди. Ҳарқалай, уйга қайтиб келгани яхши бўлибди, баҳонада, мана, қавм-қариндошлари билан дийдор кўришиб ўтирибди. Овқат устида эски замонлар хусусида гап кетди: сичқонлар миш-мишларнинг икир-чикир тафсилотларини ҳам қолдирмай сўйлаб бердилар, Сичқонни қизиқтирган юзлаб саволларга тўла-тўкис жавоб қайтардилар. Каламуш эса сичқонлар суҳбатига деярли аралашмади, фақат ҳар бир сичқонни кўнгли тусаган таомдан олиб ейишга даъват этиб турди. Энг муҳими – Сичқон бемалол ўтирсин, яйраб-яшнасин деб қўлидан келганча ҳаракат қилди.

Ниҳоят, меҳмонлар тапир-тупур қилганларича миннатдорчилик билдиришиб, қайта-қайта байрам тилакларини изҳор этишиб, чўнтаklarини қанд-курс (уйда қолган укаларига, албатта) билан тўлатишиб, хонадонни тарк этдилар. Меҳмонлар ортидан эшик оҳиста ёпилгач, фонус дастасининг гичир-гичири ҳам тинди. Каламуш билан Сичқон ўчоққа янгитдан ўт қаладилар-да, стулларни оловга яқинроқ суриб ўтирдилар. Дориворли пивонинг қолганини илитиб олдилар. Сўнгра бугунги саргузаштларни муфассал муҳокама қилишга тушдилар. Ахийри, Каламуш эснай-эснай:

– Сичқон, узр, жуда уйқум келяпти, кўзларим юмилиб кетяпти, – деди жилмайиб. – Сизнинг каравотингиз қайси бири? Бу тарафдагими? Бўлмаса, мен наригисида ётаман. Уйингиз яшаш учун қулай экан. Ҳамма нарса қўл узатсанг етадиган жойда.

У ўрнига кирди-да, устига кўрпа тортди ва кўзлари сузилиб, тезда уйқуга кетди.

Ҳолдан тойган Сичқон ҳам ўз каравотига роҳатланиб чўзилди, мамнуният билан бошини ёстиққа қўйди. Кўзларини юмишдан аввал ўчоқдаги оловдан милт-милт ёғду таралиб турган хонага назар солди. Ўзи учун ниҳоятда азиз бўлган буюмларга узоқ-узоқ тикилиб қолади, бутун вужудини

аллақандай ширин туйғулар чулғаб олган эди. Шу тобда бир нарсани аниқ англадики, бахтли бўлиш учун озгина нарса кифоя экан, лекин ўша озгина нарса муҳим бўлиши керак, қадрли бўлиши керак. Худди ўша муҳим ва қадрли нарса ўз уйинг, насл-насабинг экан. Йўқса, тирикликдан ҳеч қандай маъно қолмайди.

У зинҳор-базинҳор янги ҳаёти билан видолашмоқчи эмас. Йўқ-йўқ, қуёш нуридан, очиқ ҳаводан, фарахбахш муҳитдан айро тушишни асло истамайди. Уйига қайтиб келиб, узлатга ҳам чекинмоқчи эмас, чунки ёруғ дунё аллақачон ўзига ром қилиб олган, энди ундан қутилиш душвор. Бу ҳақиқат; ҳақиқатдан тониб бўлмайди, уни алдаб бўлмайди. Лекин ҳозир гап бунда эмас. Асл ҳақиқат, анланган ҳақиқат, излаб-излаб топилган ҳақиқат, қийналиб-қийналиб топилган ҳақиқат шундан иборатки, киндик қони тўкилган ер уники, ўзиники, бегона эмас, ёт эмас, бу ерга истаган пайтда бемалол келиши мумкин, уни мамнуният билан кутиб оладилар, кузатиб қоладилар — шунга юз фоиз ишончи комил бўлди.

Сичқоннинг кўнгли тўқ бўлди.

VI БОБ

ЖАНОБИ ҚУРБАҚА

ёхуд танноз, посон йигитча таърифиди

Ёзнинг илк кунлари. Мусаффо тонг. Тошқиндан сўнг дарё ҳам ўзанига қайтди, унинг оқими яна улуғвор, сокин тус олди. Қуёш оламни қиздирарди. Жамики ўт-ўланлар, дов-дарахтлар ям-яшил товланади, қуёшга талпинади.

Сичқон билан Каламуш каллаи саҳарлаб уйғондилар-да, қайиқларни мавсумга ҳозирлай бошладилар: эринмай бўядилар, ёриқларига қора сақич суртиб чиқдилар, эшкакларни ростладилар, ўриндиқларни тузатдилар, йўқолган эшкак қулоқларини излаб топдилар. Хуллас, яна кўп иш бажардилар. Юмушлар тугагач, меҳмонхонада навбатдаги иш режасини муҳокама қилишиб ўтирган эдилар, бирдан эшик қаттиқ тақиллади.

– Оббо, тинчлик йўқ экан-да! – деди ранжиб Каламуш. Унинг ҳаммаёғи тухум юқи бўлиб кетган эди. – Сичқонжон, қаранг-чи, ким экан!

Овқатланиб бўлиб, нима қилишини билмай ўтирган Сичқон даст туриб, ташқарига йўналди. Бир оздан сўнг даҳлиздан ҳайратомуз товуши эшитилди, дам ўтмай ўзи ҳам остонада пайдо бўлди.

– Жаноби Бўрсиқ, шахсан ташриф буюрдилар! – деб эълон қилди Сичқон.

Бўрсиқнинг меҳмонга келиши оламшумул воқеа эди. Чунки у бировникига деярли бормасди: якка ўзи, якка-хўжалик бўлиб яшашни яхши кўрарди, жамоатни жини суймасди. Агар кимнинг Бўрсиққа иши тушса, саҳар мардонда ёки хуфтондан кейин уйдан топарди; кундуз уни Ёввойи чакалақордан топиш амримаҳол эди.

Бўрсиқ ичкарига кирди-ю, эски қадронларига жиддий разм солди ва гўдайиб тураверди. Каламушнинг қўлидан қошиқ тушиб кетди; унинг оғзи ланг очилиб қолди.

– Вақти-соати етди! – деди Бўрсиқ тантанали оҳангда салмоқ билан.

– Қанақа вақт? – деб талмовсираб сўради Каламуш ўчоқ бошида турган соатга хавфсираб назар ташлар экан.

– Қулай фурсат келди, – деб изоҳ берди Бўрсиқ. – Яна тушунмаяписизларми? Мен сизларга нима деган эдим? Қишдан кейин Қурбақа билан ўзим шуғулланаман, деганмидим? Ҳа, дегандим. Шу бугундан эътиборан ўша чаламуллага таълим бераман!

– Ур-р-эй, Қурбақанинг куни битибди! – деб қичқирди Сичқон. Сўнг дарров кўшиб кўйди. – Йўғ-э, жиловини тортиб кўядиган пайт келибди. Энди эс-хушини жойига келтириб кўямиз!

– Ишончли хабарларга қараганда, бугун у шаҳардан японги енгил машина олиб келармиш, – деди Бўрсиқ оромкурсига чўкиб. – Жуда қувватли машина экан. Ёқмаса, эгасига қайтариб берармиш. Буёғини сўрасангиз, Бақа ҳозир ҳайдовчи уст-бошини кияётган бўлиши мумкин. Ҳар қандай махлуқ унинг ажаб-ажаб турқи-атворини кўриб, шайтонлаб қолиши турган гап. Фанимат фурсатни бой бермасдан, тезроқ ҳаракат қилайлик! Ҳозироқ ҳаммамиз Бақаникига борамиз!

– Тўғри! – деб Каламуш ирғиб ўрнидан турди. – Зумрашанинг таъзирини бериб қўйиш керак! Шошмай турсин, биз уни энг тақводор махлуқлардан бирига айлан-тириб қўямиз!

Улар шитоб йўлга тушдилар. Бўрсиқ тантанали равишда саф олдида борарди, атрофга виқорли нигоҳ ташларди. Одатда, ҳайвонлар тўдалашиб юрсалар, оқилона усулни қўллайдилар. Яъни, занжир ҳалқалари каби тизилишиб юрадилар. Чунки кутилмаган хавф-хатарга дуч келиб қолсалар борми, ҳар доим ҳам бир-бирига ёрдам бериш имконияти бўлавермайди: бўлиниб-бўлиниб юрсалар, бўрига ем бўлишлари мумкин. Бир қатор бўлиб юрсалар ҳар қандай ғовдан ўтиш осон бўлади.

Қурбақанинг қўрғонига яқинлашдилар. Ҳовлига кира-веришда йўлка четида, боя Бўрсиқ таърифлаган, яп-янги, тўқ қизил рангли автомобил турарди. Қурбақа айнан тўқ қизил рангни яхши кўрарди. Улар ҳали кўнғироқни чалиб ҳам улгурмаган эдиларки, бирдан эшик очилиб, остонада жаноби Қурбақа пайдо бўлди. Унинг турқи-атвори ажабтовур эди: консерва банкасини эслатадиган ҳимоя кўзойнак таққан, бошида спортчилар кепкаси, қўлида кўнжи туг-маланган қўлқоп, эгнида шалвираган палто. Енглари кенг-мўл қўлқопларини тортқилаб кийганча, у зинадан тушиб келарди.

– Салом, азизлар! Келинлар! – деди у меҳмонларга кўзи тушган заҳоти қувноқ товушда. – Роса вақтида келдиларинг! Ҳозир биргаликда сайр қиламиз. Ҳм-м, янги машинам... – Бирдан товушидаги самимий оҳанг сўнди-ю, дудуқланиб, гапининг охирини ютиб юборди. У жиддий қиёфали дўст-ларига тикилган кўйи анграйиб қолди.

Бўрсиқ залворли қадамлар билан зинадан у томон кўтарила бошлади.

– Ушланлар уни! Уйга олиб кирилар! – деб қатъий буйруқ берди Бўрсиқ шерикларига. Улар дарҳол Қурбақанинг қўлтиғидан олдилар-да, дод-войига қулоқ солмасдан эшик томон судрайвердилар. Бўрсиқ автомобилни миниб келган ҳайдовчига юзланди. – Ҳозирча сизнинг хизматингизга муҳтож эмасмиз. Жаноби Қурбақанинг фикри ўзгариб қолди, унга машина керак эмас. Қарори қатъий, шикоятга ўрин йўқ! Энди сиз, жаноб, бекорга кутиб ўтирманг. Оқ йўл! –

деб ҳайдовчига жавоб бериб юборди. Сўнг, шериклари ортидан ичкарига кирди-да, эшикни қарс этказиб ёпди. — Гап бундай, аввало, устингиздаги рўдаполарни ечиб ташланг! — деб Қурбақа буюрди.

— Ҳечам-да! — деб жавоб берди Қурбақа дадил. — Бу қанақа зўравонлик ўзи?! Менга тушунтириб беринглар-чи, нима гап?!

— Шунақами ҳали! Қани, ўртоқлар, кийим-бошини ўзларинг ечиб қўя қолинглар! — деб амр қилди Бўрсиқ.

Қурбақа депсиниб, сўкина бошлади. Сичқон билан Каламуш уни таппа ерга ётқиздилар: Каламуш унинг устига ўтириб олди, Сичқон эса уст-бошларини бирма-бир ечиб улоқтираверди. Ниҳоят, уни ўрнидан тургазиб қўйишди. Қурбақа масхаромуз кийимлари билан биргаликда димоғдорликни ҳам қисман бой берди, чоғи. Ҳаш-паш дегунча, у «қип-қизил қароқчи» дан оддий Қурбақага айланди-қолди. У энди меҳмонларга ялингандек мўлтирарди, уялинқираб илжарди, хуллас, тақдирга тан берган каби эди.

— Эртами-кечми, бари бир шундай бўлишини билардингиз, — деб гап бошлади Бўрсиқ. — Бироқ, бизнинг маслаҳатларимизни ҳам, танбеҳ-дашномларимизни ҳам бир чақага олмадингиз! Отангиздан қолган мол-мулкни беармон совурдингиз. Машинангизни дуч келган жойга уриб олавериб, пачоқлайвериб, полициячилар билан жиққамушт бўлавериб, дарё халқининг юзини шувут қилиб қўйдингиз, номимизга доғ туширдингиз! Тўғри, мустақиллик тансиқ неъмат, лекин бу дегани зинҳор-базинҳор бошбошдоқликни англамайди. Сиз бўлсангиз, эрк қўлимга тегди деб, тўс-тўполон кўтаришдан, тентаклик қилишдан бошқа нарсани ўйламай қўйдингиз. Биз бундан кейин бефарқ қараб туrolмаймиз. Чунки сиз ниҳоятда ҳаддингиздан ошиб кетдингиз! Биламиз, сиз ноёб истеъдод соҳибисиз. Агар шу истеъдодингизни шахмат ўйинига сарфласангиз борми, ишончим комилки, Жаҳон чемпиони бўлласангиз ҳам, халқаро гроссмейстер бўлишингиз аниқ! Рейтинг бўйича энг зўр учта шахматчидан биттаси бўласиз. Кўряписизми, биз сизнинг оёқ-қўлингизни боғлаб, зиндонга ташламоқчи эмасмиз, фақат ақл-фаросатингизни ҳам ишлатиб кўришга даъват этияпмиз, холос. Ана энди юринг, нариги хонага ўтамиз: бошқаларнинг фикр-мулоҳазалари билан танишасиз.

Кўрамиз, сизга гап таъсир қиладими-йўқми ёки кесакка ўхшаб тураверасизми?

У Қурбақанинг билагидан маҳкам ушлаганча нариги хонага олиб ўтди ва эшикни зичлаб ёпди.

– Бундан бир наф чиқишига ишонмайман, – деди Каламуш. – Ширин гап билан Қурбақани инсофга келтириб бўлмайди. «Эт» десанг, «бет» деб тураверади.

Улар оромкурсига ўрнашиброқ ўтириб олишди-да, нариги хонада давом этаётган «чилёсин»нинг тугашини сабр-тоқат билан кута бошладилар. Эшик тирқишидан Бўрсиқ нималар тўғрисидадир қизишиб, куйиниб гапираётгани элас-элас эшитилиб қоларди. Унинг товуши гоҳ авж пардаларга кўтарилар, гоҳида нотиклик тўлқинида чайқалиб шивир-шивир даражасига тушиб қоларди. Бирпасдан сўнг панд-насиҳат орасидан аччиқ-аччиқ йиғи товуши қулоққа чалина бошлади. Бу йиғи Қурбақа юрагининг туб-тубидан чиқаётганига шак-шубҳа йўқ эди. Ҳа, кўнгилчан Қурбақани яхши гапга кўндириш унчалик мушкул эмасди. Лекин, маълум вақт ўтгач, у ҳаммасини паққос эсидан чиқариб юборарди ва ажабтовур ҳангомалар бошидан бошланаверарди.

Чорак кам бир соатлар чамаси вақт ўтгач, эшик оҳиста очилди-ю, Бўрсиқ кўринди: афтидан, ниҳоятда таъби тирриқ эди, у хафақон Қурбақани етаклаб олганди. Қурбақа бечоранинг териси тиришиб, деярли қотиб қолган, оёқлари чалишиб-чалишиб кетар, ёноқлари эса кўз ёшлардан жикқа ҳўл эди.

– Манави жойга ўтиринг, Қурбақажон, – деди Бўрсиқ меҳри товланиб. – Дўстларим, сизларга зўр мамнуният билан айтаманки, Қурбақа қалтис сиёсий хатога йўл қўйганини тўла-тўкис ва узил-кесил бўйнига олди. Билиб-билмай қилган хатолари учун пушаймон бўлди. У машинадан бутунлай воз кечишга ваъда берди. Менимча, унинг ваъдасига ишониш мумкин.

– Хайрият, хайрият! – деб маъқуллади Сичқон.

– Албатта, фақат... – деб мужмал қилди Каламуш, у жиддий шубҳаланаётган эди. – Фақат... – деди-ю, Қурбақанинг маънос кўзларига тикилди; шу пайт Қурбақа унга кўз қисгандай бўлди.

– Энди охирига гапим шуки, дўстларингиз гувоҳлигида ҳам нариги хонада менга берган ваъдангизни яна бир

такрорлайсиз! – деди Бўрсиқ салмоқланиб. – Ножўя хатти-ҳаракатингиздан афсусланияпсизми? Хатоларингизни тушуниб етдингизми?

Орага оғир сукунат чўкди. Қурбақа қочиб кетишга баҳона қидираётгандек атрофга олазарак боқарди. Бошқалар эса унинг тавба-тазарру қилишини интиқ кутишарди.

– Йўқ, афсусланмайман, – деб жавоб берди Қурбақа ғамгин, лекин қатъий товушда. – Мен ҳеч қанақа хато қилганим йўқ, балки эзгу ишга қўл урдим!

– Ие, яна нима бўлди? – деб хитоб қилди Бўрсиқ ғазабни қайнаб. – Вой, ёлғончи, муттаҳам-эй! Имонсиз экансиз-ку! Ҳозиргина нариги хонада менга нима деган эдингиз, ахир?!

– Ўша хонада нима десам дедим, тонмайман! – деди Қурбақа чўрт кесиб. – Сиз яна нима дейишимни истасангиз, ҳаммасини айтар эдим. Чунки сиз, азизим Бўрсиқ, жуда гапга чечансиз, дарров ўзингизга ром қилиб оласиз, мундоқ ўйлаб кўрсам, мен ҳеч қачон гуноҳ қилганим йўқ экан. Демак, афсусланиб, тавба-тазарру қилиб ўтиришимга ҳожат йўқ! Нима, емаган сомсамга пул тўлашим керакми?.. Тўламайман!

– Шошманг! Бундан кейин бирорта машинага қўлимни теккизсам, қўлим синсин, деб қасам ичдингизми? Ваъда бердингизми? – деб сўради Бўрсиқ бетоқат бўлиб.

– Қасам ичганим йўқ, ваъда бермадим! – деди Қурбақа ишонч билан. – Агар қасам ичиш лозим бўлса, мана, ҳозир тантанали равишда қасамёд қиламанки, осмон узилиб ерга тушса-да, мен биринчи учратган машинани минаман! Мана кўрасиз!

– Ана холос! Мен сизга нима деган эдим? – деди Каламуш Сичқонга.

– Бўлмаса, гап бундай, – деб Бўрсиқ турди. – Яхши гап кор қилмаган махлуққа, шубҳасиз, калтак кор қилади. Лекин мен куч ишлатишга мутлақо қаршиман. Қаршиман-у, бироқ ҳозир шундан бошқа иложимиз ҳам йўқ. Қурбақа, бизни тез-тез меҳмондорчиликка чорлаб турардингиз: дастурхонингиздан тотган нон-тузингиз ҳаққи-ҳурмати айтаманки, биз сизни мана шу беъмани йўлдан қайтармасдан ҳеч қаёққа кетмаймиз!.. Дўстлар, уни юқорига олиб чиқинглар; ётоқ-

хонага қамаб, устидан қулфлаб қўйинглар! Кейин ўзимиз нима қилиш кераклигини бафуржа маслаҳатлашиб оламиз.

– Дўстим Қурбақа, ахир, бу ишлар сизнинг фойдангизни кўзлаб қилиняпти-ку! Нега тушунмайсиз?! – деди Каламуш Қурбақани қўлтиғидан олиб сургалар экан. – Ўзингизни ҳам, бизни ҳам қийнаманг! Ўзингизни қўлга олинг-да, ахир! Жин чалиб кетган бўлса, тузатамиз! Албатта тузаласиз! Хўп деяверинг! Кейин яна апоқ-чапоқ бўлиб кетамиз!

– Хўп дея қолинг! Биз сизни ёлғиз ташлаб қўймаймиз, бошингизда парвона бўламиз, – деди Қурбақанинг нариги қўлтиғидан сургалаётган Сичқон йиғламоқдан бериб бўлиб. – Мол-дунёни беҳуда совургандан нима фойда?!

– Полиция билан ғиди-биди қилаверишнинг охири «вой» бўлади, – деб илова қилди Каламуш уни ичкарига итарар экан.

– Касалхонада сарғайиб ётмайсиз, ҳамшираларга ялинмайсиз, – деди Сичқон эшикнинг устидан қулф урар экан.

Улар Қурбақанинг аянчли дод-фарёди остида меҳмонхонага қайтиб тушдилар. Қурбақа эса калитнинг тешигидан бўралаб сўкмоқда эди. Учта дўст рўй берган воқеани муҳокама қилиш учун фавқулодда кенгашга тўпландилар.

– Бу иш ҳийла чўзилади, шекилли. Ҳали кўп диққат бўламиз, – деди Бўрсиқ чуқур уф тортиб. – Бунчалар қайсар-ўжар махлуқни умримда биринчи марта кўриб турибман! Майли, биз ҳам анойилардан эмасмиз. Лекин, Бақани назоратсиз қолдириб бўлмайди, мудом унга кўз-қулоқ бўлиб туриш лозим. Жаҳлдан тушса, ақл-ҳуши кириб қолади.

Шу аснода соқчилик хизмати жорий этилади: уччаласи ҳам навбати билан ҳар кечаси Қурбақа билан бирга тунайдиган бўлишди; кундузи эса бирин-кетин навбатчилик қилдилар. Дастлаб, Қурбақа роса безорилик қилди, ҳамманинг жиғига тегди: ҳушёр васийларни ҳақоратлашдан ҳам тоймади. Жазаваси тутиб қолган кезларда стулларни машина шаклида қатор қилиб териб қўярди-да, ўзи биттасининг устига миниб олиб, худди рулда ўтиргандай бир алфозда қулоқларни қоматга келтириб тинимсиз «Ба-бап-бап!» деб бўкирарди, бўкираверарди. Жонга тегиб кетарди ўзиям. Лекин, энг ёмон қилиғи кейин бошланарди: у ўмбалоқ ошиб, орқадаги стуллар устига ўзини отиб юборарди, стуллар ҳар ёнга сочилиб кетарди.

У эса ҳалокатга учраган машинанинг темир-терсақлари орасида ҳушидан кетиб қолган ҳайдовчи мисоли узоқ вақт миқ этмасдан ётаверарди. Хайрият, бора-бора жазавага камроқ тушадиган бўлди. Жазаваси тута бошласа, навбатчи унинг диққат-эътиборини имкон қадар бошқа нарсага чалғитишга интиларди. Аммо, уни бирор нарсага қизиқтириб қўйиш амримаҳол эди. Чунки у ҳамма нарсага бефарқ, лоқайд бўларди.

Кунларнинг бирида Каламуш Қурбақанинг ётоғига чиқиб, навбатда турган Бўрсиқни алмаштириши лозим эди. Бўрсиқ ҳам навбатчиликдан қутилиши билан дарҳол ўрмонга жўнашга, ўзининг қадрдон кавақларини зиёрат қилиб келишга муштоқ бўлиб ўтирарди.

– Қурбақа ҳали ўрнидан турмади, – деди у остонага чиқиб, Каламушни кутиб оларкан. – Боядан бери «мени тинч қўйинглар!» деяпти, холос. Чоғимда, ичидаги жиндан фориг бўляпти, шекилли. Агар унга ортиқча меҳрибончилик қилавермасак, жиғига тегмай турсак, худо хоҳласа, тез кунларда тузалиб кетади. Ҳушёр бўлиб турунг, Каламуш! Қурбақа юввош тортиб қолган пайтда ҳар балони кутиш мумкин, пойлаб туриб таппа босади! Мен унинг ҳийла-найрангларини жуда яхши биламан. Хўп, ҳозирча мен кетдим.

Улар остонада хайр-хўшладилар. Каламуш ётоққа кирди.

– Аҳволлар қалай, биродар? – деб сўради Каламуш Қурбақа ётган ўринга яқинлашаркан.

Қурбақа дарров жавоб бера қолмади. Орадан ҳийла фурсат ўтгач:

– Миннатдорман, Каламушжон! Аҳволим бирнави. Ўзингиздан гапиринг, аҳволингиз дурустми? Дўстимиз Сичқон яхшими? – деди бетоб оҳангда.

– Ҳаммамиз яхшимиз, ишларимиз ҳам жойида. – Сўнг эҳтиётсизлик қилиб қўшимча маълумотларни валақлаб қўйди: – Ҳозиргина Сичқон билан Бўрсиқ ўрмонга кетдилар. Тушгача қайтиб келмасалар керак. Унгача икковимиз мазза қилиб чақчақлашиб ўтираимиз! Сизни зериктириб қўймайман. Ўрнингиздан турмайсизми? Шундай ажойиб кунда эзилиб ётавериш жонингизга тегмадими?

– Дўстим Каламушжон, ҳар ким ўзидан ўтганини фақат ўзи билади. Мен сиртдан соппа-соғга ўхшасам-да, аммо юрак-

бағрим эзилиб кетди, адойи-тамом бўлганман. Ҳатто ўрнимдан кўзғолишга ҳолим йўқ, — деди Қурбақа инграниб. — Эссиз, сизларга ортиқча дардисар бўлдим-да! Майли, яна бир оз чиданглар, буёғи ҳам кам қолди. Ишонмайсизми?

— Ишонаман! — деди Каламуш қувноқ товушда. — Хайрият, тезроқ тузала қолинг-э, дўстим! Ростини айтсам, ҳозир айни қайиқда сайр қиладиган кунлар келди. Сиз бўлсангиз, буёқда ўйин кўрсатиб ётибсиз! Бизга ҳам, ўзингизга ҳам жабр қиляпсиз! Тўғрими?

— Тўғри, мен галварс бошга битган бало бўлдим! — деди Қурбақа ҳолсизгина нолиниб. — Ҳаммани безор қилдим. Сиздан бир нарсани илтимос қилсам майлими?.. Майли, керак эмас. Шундоқ ҳам жонингизга тегдим, шекилли.

— Нега ундай дейсиз, дўстим?! — деди Каламуш хафа бўлиб. — Илтимосингиз бўлса, айтинг, йўқ дермидим, ахир!

— Агар гапингиз чин бўлса, илтимосим шуки, балки бу энг охири илтимосимдир, агар кеч бўлмаган бўлса, зудлик билан қишлоққа тушиб бирорта табибни топиб келмасангиз бўлмайди. Шундай ётаверсам ўлиб қоламан, шекилли... Майли, овора бўлманг. Бир ҳисобда ўлиб қолганим яхши. Кўйинг, овора бўлманг, энди бари бир менга муолажа кор қилмайди.

— Ие, тинчликми ўзи? Қаерингиз оғрияпти? — деди хавотирланиб Каламуш. Чунки Қурбақанинг сўзлари унга сўнги васиятдек эшитилган эди. Афт-ангори ҳам сира-сира илгариги Қурбақага ўхшамасди.

— Афт-башарамда ўлим шарпаси кезиб юрибдими? Ростини айтинг, сездингиз-а? — деди Қурбақа Каламушга мўлт-мўлт тикилиб. — Ишқилиб, эртага пушаймон қилманг, дўстим. «Ўлишингни билганимда мингта табибни қаторлаштириб қўймасмидим, жигарим!» деб уввос солиб йиғламангиз бас. Майли, парво қилманг... Илтимосимни эсингиздан чиқаринг.

— Қулоқ солинг, дўстим, агар табиб жуда зарур бўлса, мен ҳозироқ қишлоққа жўнайман! — деди Каламуш ҳаяжонланиб. — Аммо, аҳволингиз унчалик ёмон эмас-ку, табибни нима кераги бор?! Ундан кўра, нафасни сал иссиқроқ қилинг! Келинг, бошқа мавзуда гаплашиб ўтирайлик!

– Мен доим бир нарсадан қўрқаман, оғайни, – деди Қурбақа маънос кулимсираб. – Албатта, ширин сўз – жон озиғи, аммо қуруқ гап билан ҳар қандай дардни даволаб бўлмайди. Шу боис доим худога нола қиламанки, майли, менга дардингни юборгин, лекин ўша дардингни ширин сўз билан даволаб бўлсин, зинҳор-базинҳор табибга ишим тушмасин, дейман. Аммо, меҳрибон худо бандасининг илтимосини доим ҳам бажо келтиравермас экан. Синаб қўргиси келармикин, билмадим. Ҳартугул, ўша синовга дуч келишдан қўрқаман. Табибнинг энди нафи тегмайди...

– Нега тегмас экан?! Нафи тегаети! Ҳозир чақириб келаман! – деди Каламуш қатъият билан.

– Худо хайрингизни берсин, дўстим! Агар қарорингиз жиддий бўлса, майли, сазангиз ўлмасин! Лекин йўл-йўлакай адвокатимни ҳам чақириб кела қолинг; бари бир унинг уйининг олдидан ўтасиз. Унга бир оғиз “бораркансиз” десангиз бас, ўзи етиб келади. Адвокатим жуда зарур... Сизни роса ташвишга қўйдим, аммо на илож! Тўғриси, ҳаётда шундай бир пайт бўладики, ўшанда ҳар қандай махлуқ ўзининг энг охириги бурчини адо этишга мажбур бўлади...

“Оббо, ўлиб-нетиб қолмаса гўрғайди”, деб хаёлидан ўтказди Каламуш ётоқдан ўқдай отилиб ташқарига чиқар экан. Бироқ, ҳар эҳтимолга қарши эшик устидан қулф қўйишни унутмади. Ҳовлига тушгач, яна ўйга толди. Ўчакишгандек, дўстлар олисда, маслаҳатгўй ҳам йўқ эди.

– Эҳтиёткорлик зарар қилмайди, – деди Каламуш ўзига ўзи. – Биламиз, Қурбақа “ана ўламан-мана ўламан”, деб илгари ҳам кўп ўйин кўрсатган, лекин ҳеч қачон ҳузурига адвокатни чақиртирмаган эди... Агар жиддий бирор касали бўлмаса, кекса табиб Қурбақанинг таъзирини бериб қўяди. Бу ҳам катта сабоқ бўлади. Майли, Қурбақанинг илтимосини ерда қолдирмайман – дорилбақога армон билан кетмасин, шўртумшўқ!

Хуллас, Каламуш жон талвасасида ётган дўстининг сўнгги васиятини бекаму кўст адо этиш ниятида бор кучи билан қишлоқ томон югуриб кетди.

Эшик ширқ этиб қулфланди-ю, Қурбақа сапчиб ўрнидан турди ва деразага бағрини берган қўйи токи, Каламуш уйнинг нариги тарафидаги муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлгунча

кузатди. Сўнг дикир-дикир сакраб, қаҳқаҳа отди-да, энг фасон костюмлардан бирини эгнига кийди; пардоз столи тортмасидан пул олиб, чўнтақларига тикди. Қурбақа чапдастлик билан каравот устидан чойшабларни йиғиштириб олди ва уларни бир-бирига маҳкам боғлади; кейин қўлбола арқонни дераза панжарасига боғлади. Энди, худди мана шу чойшабарқонга осилиб, ерга тушиш лозим эди, холос. У осонгина пастга тушди-да, шодон хуштак чалганча Каламуш кетган томонга қараб бир тупурди ва қарама-қарши йўналиш бўйлаб кетди.

...Бўрсиқ билан Сичқон тушда қайтиб келдилар. Бу пайт Каламуш ич-этини еб ўтирган эди. У бўлган воқеаларни бир бошдан айтиб берди. Бўрсиқ аччиқ-аччиқ кесатиқлар билан луқма ташлаб турганини эслатиб ўтирмасак ҳам бўлади. Сичқонга келсак, умуман, у Каламушнинг ёнини олган бўлса-да, аммо бир жойда бундай дейишдан ўзини тийиб туролмади:

– Хуллас, бизга панд бердингиз, Каламушжон! Аслида, бундай муҳим ишни сизга ишониб топширмаслик керак эди!

– Ахир, у мени ростакамига, чиппа-чин ишонтириб қўйдида! – деб ўзини оқламоқчи бўлди Каламуш.

– Сизни лақиллатмай, мени лақиллатсинми! – деб пичинг қилди Бўрсиқ гижиниб. – Майли, бўлар иш бўлди. Энди қуруқ сафсата билан ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Бу гал биздан қочиб қутилди, қандини урсин! Аммо, ёмон томони шундаки, энди у ўзининг ақл-фаросатига ортиқча бино қўяди. Ишқилиб, каттароқ иш кўрсатиб қўймаса бўлгани. Биз бўлсак, ҳар ҳолда, битта бош оғриқдан қутилдик: уни кўриқлаймиз, деб соатлаб бекор ўтирмаймиз, энди. Бироқ, яна бир-икки кун Қурбақаникида турмасак бўлмас. Ким билсин, у қай аҳволда пайдо бўлади: табиблар замбилда кўтариб келишадими ёки полиция қўлига кишан солиб олиб келадими?! Бўёғига худо пошшо!

Бўрсиқ келажакда нима воқеалар рўй беришини, албатта, тахминан каромат қилаётган эди. Аслини билмоқчи бўлсангиз, Қурбақа ўзининг ота маконида яна осойишта ҳаёт бошлагунча, эҳ-ҳе, қанчадан-қанча сувлар оқиб ўтади! Сувларгина эмас, айқирган, кўпирган тошқинлар оқиб ўтади!

Бу пайт кайфи чоғ, бепарво Қурбақа уйдан ҳийла олислаб кетган эди. Дастлаб, хилват, ёлғизоёқ сўқмоқлардан юрди,

далаларни кесиб ўтди. Изини адаштириш ниятида ҳар хил тадбирларни қўллади. Ахийри хавф-хатар ортида қолганига тўлиқ ишонч ҳосил қилди-ю, енгил тин олди. Кўкда қуёш унга қараб жилмаярди; бутун борлиқ, табиат унинг қалбида акс-садо берарди — айёрлик, тадбиркорлик тўғрисидаги қўшиққа жумлаи жаҳон жўр овоз бўларди гўё. Сал бўлмаса, ўйинга тушиб юборадиган бир алфозда одимлар, мағрурлар, назарида, шу тобда шайтонга ҳам дарс берадигандек ҳис қиларди ўзини.

— Унинг қўйини пуч ёнғоққа тўлдириб ташладим! — деди у ҳиринглаб. — Асов кучга ақл-идрок бас келмаса, бошқа нарса бас келолмайди. Бу азалий синовлардан ўтган усул. Ақлингга балли, шоввоз! Бечора Каламуш ... Бўрсиқ қайтиб келиб, кунини кўрсатса керак. Каламуш — аслида бебаҳо махлуқ. Фақат эси пастроқ, Боз устига, маълумоти ҳам йўқ. Ростини айтсам, бўш пайтларда ўша билан шуғулланиш лозим, калласини ишлайдиган қилиш керак...

Хаёлан осмони фалакда учиб юрган Қурбақа кўп юрди, мўл юрди ва охири қандайдир шаҳарчага бориб қолди. Шаҳарнинг асосий кўчасига “Қизил шер” деган лавҳа осиб қўйилган эди. Шу лавҳага кўзи тушган заҳоти қорни ниҳоятда очганини эслади; гўё ичкалари сурнай чаларди. У меҳмонхона томонга бурилди: хизматкорга иложининг борича тезроқ тайёр бўладиган хушхўр таомдан буюртма берди-да, залга кириб ўтирди.

Алҳол, овқатни ҳам еб бўлгани йўқ эдики, кўчадан таниш товуш эшитилиб қолди: у ўтирган ўрнида бир сапчиб тушиди, ҳаяжондан вужудига титроқ кирди. Қурбақа ноҳос меҳмонхона томон яқинлашиб келаётган “Би-бип-бип” сигналинини эшитиб қолганди. Машина меҳмонхона ҳовлисига бурилиб тўхтади. ҳаяжонини фош этиб қўймаслик учун Қурбақа стол оёғига маҳкам ёпишди. Бир оздан сўнг меҳмонхонага бир тўда одамлар кириб келишди. Дали-ғули бу одамлар бири олиб-бири қўйиб автомобил саёҳати таассуротларини, ўзлари келган машинанинг фазилатларини сўйлар эдилар. Қурбақа бирмунча вақт уларнинг ҳикояларини эшитиб турди. Кейин сабр-тоқати тугаб, ўрнидан туриб кетди: бир-бир босиб пештахта ёнига борди-да, овқатнинг пулини тўлади ва айланиб ўтиб ҳовлига чиқди.

– Машинани жуда-жуда кўргим келаётган бўлса, нима қилай? – деди у ўзига ўзи.

Автомобиль ҳовли ўртасида назоратсиз турарди. Извошчи ва бошқа уч-тўрт бекорчиҳўжалар тамадди қилиш билан овора эдилар. Яна бир неча киши атрофда ивирсиб юришарди. Қурбақа аста машина теварагини айланиб кўрди: обдан томоша қилди, ўзича у ер-бу ерини ёмонлаган бўлди. Кейин ўй суриб қолди.

– Билмадим, бу машинани ўт олдириш осонмикан? – деб пичирлади.

У кўққисдан, нима қилаётганини ўзи ҳам билмаган ҳолда, машина ручкасига ёпишди-ю, бир бураган эди, ҳайҳот, ўша заҳоти моторнинг гуриллаган товуши эшитилди. Автомобиль париси уни гўё маҳкам қучоқлаб олди: дир-дир титраб ҳайдовчи ўриндигига ўтирганини англамай қолди, лекин бу ишлар тушида бўляптими ёки ўнгидами, газ тепкисини босяптими, хуллас, ҳеч нарсани аниқ-тиниқ англамади, фақат меҳмонхона ҳовлисида доира шаклида бир айланди-да, машина рулини арк томон буриб, куёндек учуриб кетди.

Қурбақа машина тезлигини тобора оширарди, ғилдирақлар шувиллаб йўлни ялаганча шитоб елиб борарди. Бирпасда кенг далалар оғушига чиқиб олди. Шу сонияда Қурбақа яна ўзини ҳар нарсага қодир, қудратли ҳис қиларди: истаса – йўловчиларни даҳшатга солади, истаса тупроқ йўлларни икки ямлаб ютиб юборади... Унга дуч келган жонзот ўзини панага олиши керак; акс ҳолда, тун бағрига сингиб кетишга маҳқумдир! У машина тезлигига ҳамоҳанг равишда аста хиргойи қиларди, мотор ҳам унга жўровоз бўларди гўё. Машина ғилдирақлари чақиримларни ортда қолдирар, шитоб олға елиб борар эди. Олға борарди-ю, лекин қаёққа кетаётганини Қурбақанинг ўзи билмасди, фақат энг бахтиёр дамларни бошидан кечираётганини ғира-шира англади, холос. Истиқболда уни нималар кутяпти? Номаялум эди.

* * *

– Менинг фикримча, ҳозир бизнинг олдимизда турган ягона вазифа шундан иборатки, қонунбузарлик қон-қонига сингиб кетган анави ярамасга, яъни рўпарамиздаги қора

курсиди титраб-қақшаб ўтирган аблаҳга қандай жазони белгилашни аниқлаб олишимиз керак! — деб хитоб қилди суд палатасининг раиси таҳдидли товушда. — Ихтиёримиздаги рад этиб бўлмас далиллар асосида хавфли жиноятчи деб топилган айбланувчи, биринчидан, қимматбаҳо автомобилни ўғирлаган бўлса, икинчидан, мамлакатимиз фуқаролари ҳаётини хавф остида қолдирди, аҳоли истиқомат қиладиган туманларда тезликни ҳаддан зиёд ошириб юборган; учинчидан, қишлоқ полициясига нисбатан сурбетларча муносабатда бўлган. Жаноби котиб, марҳамат, юқорида рақам этилган ҳар бир жиноятга қонун бўйича жазо чораси кўрилишини маълум қилинг!

Котиб қаламининг учи билан бурнини қашлади-да:

— Баъзилар автомобил ўғирлашни жуда оғир жиноятлар сирасига киритишни истайдилар, — деб атрофга маънодор разм солди. Сўнг, давом этди: — Аслида ҳам шундай. Бироқ, полицияга сурбетларча муносабатда бўлиш ундан ҳам оғир жиноят ҳисобланади. Аслида ҳам шундай. Қонунга кўра, автомобил ўғриси учун бир йилгача қамоқ жазоси белги-ланган: бу ниҳоятда юмшоқ жазою, майли, ҳечқиси йўқ. Оширилган тезлик учун эса уч йил қамоқ жазоси белги-ланган: бу ҳам оз, аммо узрли сабабларга кўра раҳм-шафқат қилиш лозимлигини ҳам унутмаслик лозим бўлади. Ниҳоят, полицияга сурбетларча муносабатда бўлган ҳар қандай махлуқ ўн беш йил муддат билан озодликдан маҳрум этилади. Агар гувоҳларнинг кўрсатмаларига ишонадиган бўлсак, агар ўша кўрсатмаларнинг ўндан бир қисми тўғри бўлган тақдирда ҳам (мен-ку, гувоҳларнинг гап-сўзларига ҳеч қачон ишонган эмасман), давлат хизматчисининг иззат-нафсига тегадиган хунук ҳодиса содир бўлган экан. Хулласи калом, қайд этилган рақамлар тўғрилиқча қўшилса, ҳаммаси бўлиб ўн тўққиз йил қамоқ жазоси белгиланади.

— Ташаккур! — деди раис жаноблари.

— Кечирасиз, ҳисоб-китобни тўғрилаб бирваракайига йигирма йил қамоқ жазоси белгилаб қўя қолсак бўлмайдами? Кейин ҳисобот даврида чўтга ташлашга осон бўларди, — деб таклиф киритди котиб.

— Жуда ўринли, жўяли ва асосли таклиф! — деб котибни қўллаб-қувватлади раис. — Судланувчи, иродангизни йиғиб,

ўрнингиздан тулинг-чи! Бу сафар одил суд сизни бор-йўғи йигирма йил озодликдан маҳрум қилади, холос. Агар иккинчи марта арзимас баҳона билан бўлса-да, шу қора курсига ўтирадиган бўлсангиз, кейин биздан ўпкалаб юрманг! Биз сизни тўғридан-тўғри, ошкора равишда, демократик йўл билан оттириб ташлаймиз!.. Бўлди, олиб кетинглар уни, башараси қурсин!

Қонун посбонлари шу заҳоти Қурбақага ҳар томондан ташландилар: дарҳол қўлига кишан солишди, ҳибсга олдилар. Бечора ҳарчанд халос бўлишга уринмасин, ҳарчанд қаршилик кўрсатиб, ялиниб-ёлвормасин, лекин бари бир фойдаси бўлмади – уни суд залидан судраб олиб чиқиб кетдилар. Шўрлик Қурбақани бозор майдонига сурғалаб боришди ва жиноятчиларни таҳқирлаб-мазахлайдиган ҳангоматалаб оломон орасидан атайлаб олиб ўтдилар. Томошага ўч оломон муҳбуснинг башарасига туфларди, сабзи билан урарди, калака қиларди, бўралаб сўкарди; айниқса, бошига мусибат тушган одамни кўрса, негадир суюниб кетадиган ўқувчиларнинг юзлари бирдан ёришиб кетарди – Қурбақанинг шуурига муҳрланиб қолган энг даҳшатли манзара ҳам, аслида, шу эди, яъни ўқувчиларнинг тиржайиб туришлари эди.

Маҳбусни етаклаган полициячилар одам ўтса ғалати товуш чиқарадиган усти тиконли сим билан ўралган осма кўприқдан ўтдилар-да, кўҳна, ҳувиллаган қалъанинг дарвозасидан ичкарига кирдилар. Қалъа миноралари кўкка бўй чўзган эди. Уларга қараб масхаромуз илжайиб турган бекорчихўжа аскарлар қуршовидан – қоровулхона ёнидан ўтиб кетдилар. Соқчилар ёнидан ўтаётганларида улар бир-бирларига имо-ишора қилишиб, ранги-қути ўчган Қурбақани кўрсатишди, баъзан: «Бу ҳали сенга ҳолва!» деб луқма ташлаб қўйишди. Тўғри-да, қонун посбонлари жирканч жиноятчига ўзларининг нафратини бошқача йўсинда изҳор этмайдилар-ку, ахир! Яъни, айтмоқчимизки, улар ҳам кўчадаги оломон каби маҳбуснинг башарасига туфламайдилар-ку! Чунки булар одоб сақлашни биладилар... Дубулға, совут кийган, юзига қора ниқоб тортган жаллодлар ҳам ортда қолдилар. Илон изи, юрилавериб ейилиб кетган зиналардан гоҳ кўтарилдилар, гоҳ пастга тушдилар. Қалъа ҳовлисини кесиб ўтаётганларида қозиқларга қантариб қўйилган тўриқ отлар кишнаб

юборишди, тизгинни узгудек бир алфозда Курбақанинг ортидан талпиндилар... Ойболтасини деворга суяб қўйиб ёки қўлида қора кружка тутган қўйи мудраётган қамоқхона назоратчилари орасидан ўтишга ҳам тўғри келди. Улар ҳамон йўлда тўхтамасдилар: бармоқларни қисиб қонатадиган, мажақлаб ташлайдиган жодилар ўрнатилган, яна бошқа турдаги қийноқ анжомлари кўриниб турган хоналар ёнидан ўтдилар; тўппа-тўғри бошлар кесиладиган кунда ёнидан ҳам ўтдилар. Йўлакдан узоқ юрдилар. Ниҳоят, қоп-қоронғи зиндон эшиги остига бориб тўхтадилар. Мана шу жой мазкур қалъанинг нақд киндиги эди. Эшик бўсағасида мункайган чол ўтирарди, унинг қўлида шода-шода калитлар боғлами бор эди.

– Уф-ф, худо хайрингни берсин! – деб қичқирди полиция сержанти бошидан шлёмини ечиб, пешанасини артар экан. – Тезроқ қимирласанг-чи, эй, танбал чол! Бўлақол дейман! Бизни манави мурдор Курбақадан, дунёдаги энг қабиҳ жиноятчидан, устаси фаранг каззобдан халос этгин! Меҳмонингни кутиб ол! Унга хушёр бўл! Бир зум ҳам кўздан қочирма! Акс ҳолда, бошингдан ажралиб қолишинг ҳеч гап эмас! Эшитдингми, қўшмозор бўлгур!

Зиндон назоратчиси маъюс бош ирғади ва шалвираган қўлини шўрпешана Курбақанинг елкасига қўйди. Сўнг, занг босган калит кўҳна қулф тешигида аянчли ғингшиди. Бирпасдан кейин зил-замбил эшик мунгли товуш чиқариб очилди. Шу тарзда Курбақа кўҳна ва ҳамиша навқирон Англиянинг энг мустаҳкам қалъасидаги энг ишончли, нуфузли зиндоннинг тенг ҳуқуқли маҳбусига айланди.

VII БОБ

СУБҲИДАМДАГИ СЕҲРЛИ НАВО

ёхуд бир кўринган муқаддас ва мукаррам зот

Қоронғи қирғоққа яшириниб олган қушча ингичка товушда чўзиб-чўзиб, майин хониш қиларди. Тун. Соат ўн бирлар бўлган-у, лекин тоғ ортига чўкиб кетган кўёшнинг

нозиккина заррин нурлари уфқ чодрасидан бутунлай сидирилиб тушмаган. Қисқа ёз оқшомининг соя-салқин этаклар ёпишган жазира тафти аста-секин сўниб бораётир.

Куюёш аёвсиз қиздирган, эртадан то кечгача жазирама билан тинимсиз олишган майсалар енгил тин оларди. Сичқон эса сув ёқасида чўзилиб ётган кўйи Каламушнинг қайтишини кутаётир. Каламуш анчадан бери меҳмонга таклиф этиб юрган Қундузникага кетган эди. Сичқон бу кунни ошналари билан дарёда ўтказди. Дарёдан уйга қайтиб келди-ю, бўм-бўш маконда Каламушни учратмади: ким билсин, балки қадрдони билан чақчақлашиб, вақт алламаҳал бўлганини ҳам унутиб қўйгандир? Ҳаво дим эди. Уйда ўтиришнинг асло иложи йўқ. У яна соҳилга йўл олди. Шовулнинг салқин япроқлари узра чўзилди ва ўтган куннинг дард-ҳасратларини, қилинган-қилинмаган ишларни бир-бир хаёлидан ўтказди: хайрли иш қилдимми-қалмадимми, деб ўйланиб қолди.

Бир пайт қовжираган майсазордан Каламушнинг енгил қадам товуши эшитилди.

– Салқин жой – жоннинг роҳати-а! – деб хитоб қилди у Сичқоннинг ёнига ўтириб. Сўнг, дарёга тикилганча чуқур хаёлга чўмди. Афтидан, жиддий ташвишланаётганга ўхшарди.

– Қундузникада кечки овқатга ушланиб қолдингизми? – деб сўради Сичқон.

– Шунақароқ бўп қолди. Қайтаман десам, ҳеч изн беришмади. Биласиз-ку, улар меҳмондорчиликни ўрнига қўйишади; дастурхон жуда обод бўлди. Лекин негадир кўнглим хира эди. Гўё уларникада бирор кўргилик рўй берган-у, мендан яширишга беҳуда уринишаётгандек. Аслида ҳам шунақа экан. Ишлари чатоқ – ўғилчалари Бақалоқ яна йўқолиб қолибди. Отаси уни бениҳоя эркалатиб юборган, еру кўкка ишонмайди.

– Шумтақа, қаёққа гумдон бўлди экан? – деди Сичқон беҳосдан. – Йўқолса – йўқолгандир-да, албатта топилади. Ўзи доим гоҳ йўқолиб, гоҳ топилади-ку! Қачон қарасанг аллақарларда тентираб юради, босар-тусарини билмайди. Бебошлик шунақа бўлса керак. Уни ҳамма танийди, ташвишланманг, биров кўриб қолса, уйига келтириб қўяди. Ваҳима қилманг. Ахир, ўзимиз ҳам дайдиб юрганини кўп кўрганмиз-ку! Юз бора насиҳат қил, аммо, ўлай агар, битта туки ўзгарса-чи! Пинак қоқмайди-я, личинка!

– Бу гал иш пачавароқ кўринади. Бедарак йўқолганига анча бўлибди. Роса қидиришибди, бутун қавм-қариндошлар оёққа турғизилибди; Қундуз ҳам бўларича бўлибди! Уни кўрдим деган махлуқ йўқ эмиш. Бу ерда бир гап бор. Қундуз ҳозир ўзини қўйгани жой тополмаяпти. Секин гапга солсам, Бақалогим сузишни ҳам билмасди, деб пиқ-пиқ йиғлайди, холос. Бутун фикри-хаёли тўғонда, чунки ҳозир тўғонда сув катта. Куйдирги боласи тушмагур ҳам тўғонни оғзидан қўймас экан... У ерда тузоқ-пузоқлар тиқилиб ётибди. Буни биласиз. Аммо, норасида қайдан билсин!.. Қундуз оғир-вазмин, мулоҳазакор махлуқ, бекордан-бекорга жар солавермайди, дардини ичига ютади. У тоза ҳавода айланиб келиш баҳонасида мени кузатгани чиқди. Йўл-йўлакай гаплашиб қолдик. Айтишига қараганда, кечалари ўғлини қидириб кечувга чиқаётган эмиш. Шунақа жой бор; кўприк қурилгунча илгари ўша ердан ўтиларди. Кўрганмисиз?

– Кўрганман, – деди Сичқон. – Хўш, Қундуз кечувда нима қилар экан?

– Менимча, ўша кечувда Бақалоқни юзишга ўргатган кўринади, – деди Каламуш. – Балиқ тутишни ҳам саёз жойда ўргатган бўлса ажаб эмас. Қундузнинг боласи илк ўлжани тутиб олиб, онасига мақтанган жой ҳам, менимча, ўша кечув. Хуллас, тирмизак ўша жойга меҳр қўйган экан. Қундузнинг фикрича, агар боласи соғ-саломат бўлса, албатта кечувга келади. Шунинг учун ҳар кеча Қундуз кечувга бораётир.

Улар анча вақтгача сукут сақладилар: ҳар иккисининг хаёлидан қоп-қоронғу тунда, овлоқ кечувда мунғайиб ўтирган Қундуз тимсоли нари кетмасди.

– Начора, кўргилик экан-да! Кетдик, ухлаймиз, – деди Каламуш, бироқ ўзи жойидан жилмади.

– Каламуш, негадир уйқум келмаяпти. Ҳайронман, нима қилишга жуда бошим қотиб қолди. Юринг, қайиққа ўтириб, оқимга қарши юзиб кўрамиз. Бир оздан сўнг ой туғади: бекор ётгандан кўра, уёқ-буёқни қидириб кўрамиз. Зора ишимиз ўнгидан келса!

– Ўзимиз ҳам бир нима қилишимиз лозим, деб турувдим, – деди Каламуш. – Бунақа пайтда ухлаб бўладими! Ҳадемай тонг отади, эрта турганлардан Бақалоқни сўраб-суриштирамиз.

Биргалашиб қайиқни сувга туширдилар. Каламуш эшкак эшишга ўтирди. Дарёнинг ўртасида сув сатҳи ёп-ёруғ бўлиб, унда мусаффо осмон акс этиб турарди. Соҳиллар ҳам, дарёнинг лаблари ҳам дов-дарахтлар соясида қорайиб кўринарди. Сичқон сувнинг йилт-йилт этиб турган жойларини мўлжалга олиб, қайиқни бошқариб борарди. Тун зим-зиё, кимсасиз эди-ю, бироқ ҳар тарафдан шовқин-сурон, куй-қўшиқ, гангир-гунгир товушлар баралла эшитиларди. Демак, тунги ҳаёт давом этаётир: ҳар ким рўзгор аравасини ўзи тортиб боришга интиларди, қурби етган иш билан машғул бўларди, тонг отиб, ҳордиқ дамлари бошлангунча зарур юмушни бажариб олишга ошиқадилар. Дарё ҳам кундузга нисбатан кечаси баландроқ товуш чиқаради, сувнинг шалопагани олислардан қулоққа чалинарди. Ҳамма нарса худди ёнгинангда рўй бераётгандек туюларди ва беихтиёр юракни ваҳима босарди.

Уфқдаги заррин чизиқ — осмон билан ер ўртасидаги чегарани белгиларди. Бир жойда қоп-қора доғ тобора юқорилаб борарди. Ниҳоят, интизор кўзларни қувонтириб тўлин ой балқиб чиқди-ю, эрки ўзида бўлган кема мисоли кўк бағирлаб юзиб кетди.

Каламуш билан Сичқоннинг назарида олам яна нурафшон бўлди: ана, бепоён майсазору сокин чайқалаётган боғлар; ана, у қирғоқдан-бу қирғоққача йилтираб, кумушсимон жилоланиб турган дарё... Дарё худди кундуз кунлардагидек жимирларди. Атроф ўзгача либосга бурканган эди, лекин бу либос тун каби сирли, тун каби ҳарир эди — гўё уч кунлик келинчак мисоли жозибадор ва суюкли эди.

Дўстлар қайиқни қирғоққа боғладилар-да, сокин соҳилга тушдилар. Бирпасда ям-яшил девор ораларини, дарахтларнинг кавакларини, ариқларни, қувурларни, қуриб қолган ирмоқларни титкилаб чиқдилар. Сўнг, зудлик билан қайиққа ўтиришиб, дарёнинг нариги соҳилига юзиб ўтдилар ва яна тинтув бошладилар. Булутсиз осмонда осуда турган ой олис бўлишига қарамай, уларга жони ачишиб, ёрдам бермоқчи бўларди. Афсуски, вақти-соати етгач, у ҳам дала-тузни, дарёни сирли қоронғилик ичра қолдириб, истамайгина уфққа эниб кетди.

Кейин табиятда ўзгариш бошланди: уфқ оқарди, дов-дарахтлар тунги либосни ечдилар ва ўзини кўзгуга солаётган келинчакдек ҳусн-жамолини кўз-кўз қилдилар. Бир қушча чуғур-чуғур қилди-ю, шу заҳоти тинчиди; қамишзорни шитирлатиб шабада ўйноқлаб ўтди.

Қидирувчилар қайиққа миндилар. Қуйруқда ўтирган Каламуш тўсатдан бир нимани илғади, шекилли, тошдек қотди-қолди. У бутун вужудини қулоққа айлантириб, бир нуқтага тикилиб турарди. Оҳиста эшкак уриб келаётган Сичқон ҳадиксираб уёқ-буёққа аланглади, сўнг ҳайрон бўлиб Каламушга тик қаради.

– Йўқ, яна йўқолиб қолди! – деди Каламуш уф-ф тортиб. – Ажиб мусиқа экан, бунақасини сира эшитмаганман! Қалбим торларини чертиб ўтди ўзиям. Афсус, тез тугади. Яхшиси, эшитмаганим маъкул эди. Дилимга чўғ ташлаб нима қиларди! Қанийди, яна бир марта эшитсам, эшитаверсам! Бор дунёни берардим! Ие!.. – деб қичқириб юборди қулоқларини динг қилиб. – Ана, эшитиляпти, эшитиляпти! – У қимир этмай қолди. – Оҳ, яна узоқлашяпти... Яна эшитилмаяпти... Нақадар гўзал-а, Сичқон! Садо ҳам шунчалар гўзал бўладими! Асир этди мени, асир этди! Унинг кучи-қудрати сирли сеҳрида эмас, балки чорлов-чақириқда, ундовда! Бундай навони фақат тушда тинглаш мумкин... Ўша ёққа ҳайданг! У бизни чорлаётир, Сичқон!

Эсанкираб қолган Сичқон:

– Мен қамишзор шовуллашини эшитяпман, холос, – деди хавотирланиб.

Каламуш дўстининг гапини эшитмади, шекилли, жавоб бермади. У шу қадар ҳаяжонга тушган эдики, аъзои-бадани дир-дир титрарди, юраккинаси ҳам ҳилвираб-илвираб турарди.

Сичқон миқ этмасдан эшкак эшарди. Улар ҳадемай дарё иккига ажралган жойга етиб бордилар. Асосий ўзандан поёнсиз шоҳобча бошланиб кетган эди. Аллақачон рулни кўйиб юборган Каламуш ўша томонга ишора қилди. Қайиқ шоҳобча бўйлаб сузиб кетди. Теварак-атрофга осмону фалакдан мўл-мўл нур ёғила бошланганди, қирғоқларни қоплаган майсазор туси борган сари аниқ-тиниқ намоён бўларди.

– Ўзлигин намоён қиляпти! – деб мийиғида кулди Сичқон, битта инқилобий қўшиқ мисраларини эслаб.

– Валақламасдан, қайиқни қирғоққа яқинроқ ҳайданг! – деб буюрди Каламуш. – Ҳозир ўша сеҳрли навони ўзингиз ҳам эшитасиз! Ҳа, албатта... Ана, эшитяпсизми? Оҳ, эшитиляпти! – деди Каламуш жазаваси тутиб.

Муסיқанинг жозиб саси-садоси майин тўлқин мисоли аъзои-баданни жимирлатиб юбораётганди. Сичқон ҳатто нафас ололмай қолди, эшаклар қўлидан тушиб кетди. Дўстининг кўзларига ёш инганини кўриб, унинг ҳам кўнгли бузилиб кетди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас, сув четида барқ уриб ўсган қора йўнғичқанинг қирмизи гулларини тўзғитиб, қайиқ ўз-ўзидан тумшуғи билан қирғоққа урилди. Муסיқанинг мастона-мастона латиф навоси уларни чорларди, қалб торларини чертиб-чертиб қўярди. Сичқон беихтиёр эшаккака ёпишди: Нега? Нима учун? Қочмоқчими? Қутилмоқчими? Асир тушишдан қўрқяптими?

Олам аста-секин ёришарди-ю, аммо қушларнинг чуғур-чуғури эшитилмасди. Одатда, субҳидам чоғи қушлар мусобақаси бошланарди: бири қўйиб-бири сайрарди, баъзан бирваракайига сайрарди. Бироқ, ҳозир қушлар сукут сақларди. Фақатгина олисдан сибизғанинг ажиб овози эшитиларди, холос.

Шоҳобча соҳилида отқулоқлар гуркираб ётарди, атроф кўм-кўк майсазор. Тавба, атиргуллар лов-лов ёнарди, атрофга атрини мўл-кўл сочарди. Қизилбарг бағоят фусункор, товулғалар шу қадар хушбўйки, асти қўяверасиз! Мана, тўғон шоввасининг товуши ҳам эшитила бошлади. Саёҳатнинг, сайёҳларнинг сўнгги манзили шу.

Дарё ўзани тўсилиб, улкан тўғон қурилган, кўл ҳосил бўлган. Тўғон этақларида шиддатли гирдоб айланиб-айланиб, кўпикланиб, йилтироқ заррачаларни атрофга сачратган кўйи тубанликка шўнғирди. Шовванинг шовқини ҳар қандай товушни босиб кетарди. Сокин кўл ўртасида мажнунтол, оққайин ва яна қандайдир манзарали дарахт ўсиб ётган мўъжаз орол кўзга ташланади. Бу орол ўзининг тилсимини тун бағрида пинҳон тутса-да, лекин тонг чоғлари қизиқувчан жамоатни қошига чорларди.

Икки жонажон дўст бебош оқимни енгиб, қийналиб-сиқталиб, гулчечакка бурканган оролча лабига етиб бордилар. Нафасларини ичларига ютганча қирғоққа қадам қўйдилар. Сўнг хушбўй гиёҳлар, гулзорлар, янтоқзор оралаб оролчанинг маркази томон бордилар. Бу ер зумрад тусли ўт-ўланлардан иборат, ҳали шудринг ҳам кўтарилмаган фаройиб ўтлоқ эди. Атроф ёввойи боғ — олма, гилос, олхўри, маймунжонлар ўсиб ётарди.

— Оромимни ўғирлаган мусиқа фақат шу жойда туғилиши мумкин, — деб ҳайрат аралаш пичирлади Каламуш. — Мусиқа ижрочиси — беназир муғанний ҳам фақат шу ерда истиқомат қилиши мумкин.

Шу пайт бирдан Сичқон ваҳимага тушиб қолди: оёқларидан жони чиқиб кетди гўё. Ҳатто қимирлашга мажоли етмасди. Унинг жонини олган нарса қўрқув эмасди, балки ҳозирча ўзи ҳам яққол идрок этолмаётган қандайдир илоҳий бир нима эди. Бир нима эканини кўнгли сезиб турарди, фақат номини билмасди. Ваҳима шундан, исми номаълум бир нимага дуч келиши муқаррар эканидан ваҳм босарди уни. Зўрға бурилиб Каламушга қараган эди, Каламуш ҳам дағ-дағ титраётганининг гувоҳи бўлди. Атрофдаги дов-дарахтларда қушлар ғуж-ғуж, сон мингта, тонг отган эди ҳисоб, лекин тиқ этган товуш эшитилмасди. Сукунат ҳукмрон эди.

Сичқон ер сузиб турарди, гўё энди икки дунёда ҳам нигоҳини ердан уза олмайдиганга ўхшарди: мусиқа тинган бўлса-да, қулоқлари остида ўша чорловчи садо жарангларди. Шу тобда у сирли-сеҳрли нарсани бир кўриб, тил тортмай ўлишга рози эди. Бир кўрса — бас, бу дунёдан беармон ўтарди. Ҳаттоки, ўша сеҳргарни тушларида бир кўриб, сўнг ўлишга ҳам рози эди бояқиш! Тошдек қотиб турган Сичқон аста бошини кўтарди-ю, субҳидам ёғдусига чулғанган Дўст ва Ҳомийга — олам сарварига кўзи тушди. Бутун борлиқ ушбу қутлуғ воқеа ҳаққи-ҳурмати сукут сақлаб турарди.

Шох-шаббалар қайрилиб, қирғий бурун, истараси иссиқ, юзларини соқол-мўйлов қоплаган, пойдор қўлларини кўксига қовуштирган, лабларида табассум ўйноқлаётган зот ваҳимадан кути ўчган бир жуфт митти жониворга тикилиб турарди. Унинг туёқлари орасида дўмбоққина қундузча пиш-пиш этиб ухлаб

ётарди. Бу манзара Сичқоннинг кўз ўнгида бир зум намоён бўлди, холос.

– Каламуш, кўрқмаяпсизми? – деб титраб-қақшаб пичирлади у.

– Кўрқмаяпсизми! – деб ҳайратланиб тўнғиллади Каламуш. – Кимдан? Унданми? Нима учун кўрқишим керак?

Икки жонивор дарҳол чўқиниб олдилар.

Алҳол, тоғлар ортидан виқор билан қуёшнинг гардиши кўринди. Кўлмак ва ўтлоқ узра таралаётган қизғиш ёғду кўзларни қамаштириб қўйди. Токи, кўзлар қуёшнинг илк нурларига мослашгунча, ғаройиб зот изсиз йўқолди. Борлиқни эса тонгни қаршилаб сайраётган қушларнинг чуғур-чуғури босиб кетди.

Ҳозиргина ўз кўзлари билан кўрган мукаррам зотнинг қаерга ғойиб бўлганини англай олмасдан, сукутга чўмдилар. Сув сатҳида рақс тушаётган шўх шаббода мажнунтол популларини силаб ўтди, атиргуллар елкасидан шудрингни қоқиб қўйди. Икки дўстнинг руҳи бирдан енгил тортди, ўзларини роҳат-фароғатда юргандек ҳис этдилар.

Сичқон кўзларини ишқалаб Каламушга тикилди. Ўз навбатида Каламуш ҳам таажжубланиб унга кўз қирини ташлади.

– Кечирасиз, бир нима дедингизми? – деб сўради Сичқон.

– Менимча, Бақалоқни топсак, фақат шу ердан топамиз. Тополмасак, демак, ҳеч қаердан тополмаймиз, – деди Каламуш ўйчан. – Ву-уй, ана, қаранг, миттивойим?! – деб қувониб кетди ва Бақалоққа ўзини отди.

Сичқон ўз хаёллари билан овора бўлиб, жойида туриб қолди. Кўпинча эрталаб ажойиб туш кўриб уйғонасан-у, бирпасда ҳаммаси эсингдан чиқиб кетади. Сўнг минг уринсанг-да, фақат гира-шира тафсилотларни эслай оласан, холос. Бошқаси паққос хотирангдан ўчиб кетади. Ҳозир Сичқон ҳам худди ўшандай ҳолатни бошидан кечирарди... Ахийри у ҳам ноилож Каламушнинг изидан эргашди.

Бақалоқ ниҳоятда қувониб кетганиданми, бир сапчиб ўрнидан турди ва отасининг қадрдонларини кўриб, улар атрофида дикир-дикир сакради.

– Бўлса-бўлмаса, сизларни онам жўнатган, тўғрими? Нима, мен ёш боламанми? Эрта-индин хотин олса, бемалол туғдирадиган бўйдоққа энагалик қилишни қачон бас қилади?! Ўз ҳолимга қўядими-йўқми! – деб қичқирди Бақалоқ ва хўнг-хўнг йиғлаганча оролни гир-гир айланиб югура бошлади.

– Майли, индамаймиз. Ҳовури босилгач, ўзи бир жойга ўтириб олади, – деди тажрибали Каламуш.

Дарҳақиқат, кўп ўтмасдан Бақалоқ тумтайганча ўтириб олди.

Сичқон унинг ёнига бориб бошларини силади – овулди.

– Бўпти, азамат, ўзим аста отанга айтаман: тез кунларда сенга зўр хотин олиб беради, – деб Бақалоқнинг қулоғига пичирлади Сичқон.

Бақалоқ шолғомдай қизариб кетди.

– Мен жаҳлим чиққани учун хотинни туғдира оламан, дедим. Аслида ҳали ёшман. Ёш бошимга хотинни нима қиламан? У билан ёнғоқ ўйнайманми? – деб ўзини оқламоқчи бўлди Бақалоқ.

– Нима қипти? Ҳа, ёнғоқ ўйнайсизлар! Пўм чиқариш ўйнайсизлар! Шунақа ўйинни биласанми? – деди Сичқон кўзини қисиб.

– Боринг-э, мени уялтирманг! – деб Бақалоқ тескари ўгирилиб олди.

Бу пайтда Каламуш чим устидаги туёқ изларини синчиклаб кўздан кечирди.

– Бу ердан қудратли жонивор ўтган бўлса керак, – деди у ўйга толиб.

Сўнгра аста қаддини ростлади-да, нималарнидир ўзича хомчўт қилди, қандайдир хулосалар чиқарди.

– Энди жўнаш керак, – деди Сичқон. – Бечора Қундуз ўғлини ҳамон кечувда кутиб ўтиргандир!

Бақалоққа қайиқда сайр қилдиришга ваъда беришга тўғри келди. Ваъда берилгач, у дарров юпанди. Уни соҳилга эргаштириб келдилар, эҳтиёти шарт, қайиқнинг ўртасига ўтқаздилар-да, оқимга қарши суза бошладилар. Бу пайтда куёш икки терак бўйи кўтарилиб, борлиқни аёвсиз қиздирарди. Қушлар эса шижоати жўшиб ҳамон сайрардилар. Икки қирғоқдаги гул-чечаклар майин бош чайқаб, табассум ҳады

этарди. Икки дўст назарида, табиатдаги рангин гўзаллик боя ўзлари гувоҳ бўлган фаройибот олдида ниҳоятда ғариб эди. Афсуски, ўша фаройиботга қаерда дуч келганларини сира эслай олмасдилар. Гўё сирли туш кўргандай эдилар.

Дарёнинг асосий ўзанига етиб келишгач, оқим бўйлаб арзанда Бақалоқнинг йўлларига мунтазир бўлиб ўтирган кадрдонлари истиқболи сари юзиб кетдилар. Таниш кечув кўзга ташланди-ю, Сичқон қайиқни соҳил тарафга бурди. Бақалоқни соҳилдаги қумоқ йўлакка туширдилар, унга йўл-йўриқ кўрсатдилар. Сўнг, хайр-хўшлашиб, елкасига қоқиб қўйдилар ва орқага қайтишиб, дарё ўртасида миттивойнинг аста судралиб қадам ташлаб кетаётганига қараб турдилар. Бир пайт у тумшугини юқори кўтарди-да, ҳавони ҳидлади — кадрдон гўшасини таниб қолди, шекилли, қадамини тезлатди; лапанглаб югуриб кетди. Сал наридан ўглини кута-кута, тоқати тоқ бўлган Қундузнинг боши кўринди: унинг қулоқлари динг эди, кўзлари севинчдан ялтирарди. У толзор оралаб ўгли томон шитоб талпинди. Шундан кейин Сичқон эшқакни қаттиқ силтаб, қайиқни оқимга мослаб бурди ва ўз ихтиёрига қўйиб берди. Энди улар шошилмаса ҳам бўларди. Чунки кидирув тугаган эди. Тугаганда ҳам бахайр тугаган эди.

— Каламушжон, негадир ўлгудек чарчаганга ўхшайман, — деди қайиқ билан иши бўлмай қўйган Сичқон ҳорғин товушда. — Билмадим, тун бўйи изғиганим учунми, мадорим қуриб қолди. Ундай десам, ҳар йили мавсум бошланган кезлари уйқу нималиги эсимдан чиқиб кетарди. Худди биров мени қопга солиб, қопнинг оғзини маҳкам боғлаб, сўнг обдон тўқмоқ билан туйгандек. Лекин, бунақа нарса бўлгани йўқ-ку!

— Балки бўлгандир, ким билсин! Фаройибот бўлгандир, ким билсин! Фаройибот ҳам зил-замбилдек таассурот қолдиради, — деди кўзларини юмиб, мудраб ўтирган Каламуш. — Сичқон, ростини айтсам, мен ҳам ўлгудек чарчадим. Лекин, жисмонан эмас, руҳан чарчадим... Тепангда қуёш мўл-қўл нур сочиб турса, соҳилдан — қамишзорлардан ғир-ғир шабада эсиб турса, жоннинг роҳати экан-ку!

— Худди олис-олислардан мусиқа товуши таралаётганга ўхшайди, — деб шивирлади уйқузираб ўтирган Сичқон.

— Менга ҳам шундай туюляпти, — деб пичирлади мудроқ Каламуш. — Ростини айтсам, бу мусиқа қандайдир рақс-

нинг куйига ўхшайди... Ҳатто сўзи ҳам бор. Фақат сўзлари яхши эшитилмаяпти... Эшитилмаяпти-ю, лекин мусиқа аралшиб кетяпти. Гоҳида қамишзорнинг шовуллаши гов бўляпти.

– Сизнинг қулофингиз тузук экан. Мен умуман ҳеч қандай сўз-пўзни эшитганим йўқ, – деб маъюсгина эйтироф этди Сичқон.

– Тингланг, мен ҳозир сўзларини такрорлаб тураман, – деб шивирлади Каламуш кўзларини чирт юмган ҳолатда. – Мана, сўзлари аниқ эшитиляпти: «Агар хавф-хатар туғилса, сафо эмас, жафо кутилса, мадад қўлим чўзгайман, албат... Лозим бўлса, ҳар гал, ҳар соат... Бироқ, сиз унутгайсиз, унутгайсиз...» Қамишзор ҳам нақоратга жўр бўлаётир: «Сиз унутгайсиз, унутгайсиз...» – Каламуш чуқур хўрсинди. Бирпас жим тургач, яна давом этди: – «Гар тушсангиз тузоққа, хабар қилинг биз ёққа... Бироқ, биламан, унутгайсиз, унутгайсиз...» Сичқон, қайиқни қамишзорга яқинроқ ҳайдасангиз-чи, ахир! – деб дўқ урди Каламуш. – Тезроқ ҳайданг, товуш пасайиб кетяпти! Биз орқада қолиб кетяпмиз! «Ҳомий ва Малҳам ўзим, адашганларда кўзим... Сарсонларни топарман, ўнг юзидан ўпарман, сўнгра малҳам бўларман... Бироқ, унутгайлар, унутгайлар... Майли, мен рози, ўзим...» Қамишзорга янада яқинроқ ҳайданг, Сичқон! Яқинроқ, деяпман! Эҳ, бўлди энди, кўйинг, фойдаси йўқ. Қўшиқ сўзларини қамишзор шовуллаши босиб кетяпти.

– Ажабо, бу қандай кўшиқ экан? – деб ҳайратланиб сўради Сичқон.

– Қайдам, – деди Каламуш елка қисиб. – Мен ўзим эшитган сўзларни такрорлаб турдим, холос. Ана, қамишзор шовуллаши ичра яна эшитиляпти... Соддагина, равонгина...

– Илтимос, сўзларини такрорлаб туринг! – деб ялинди Сичқон.

Бироқ, Каламуш дўстининг илтижосини ё эшитмади, ёки тушунмади. Сичқон тоқати етгунча кутди-да, сўнг жаҳли чиқиб Каламушнинг юзига қаради-ю, гап нимада эканини дарҳол англади – лабларига қувноқ табассум инган Каламуш худди эмизикли чақалоқ сингари тамшаниб-тамшаниб уйкуга кетган эди. Афтидан, ҳамон олис сибизга навосига берилиб қулоқ солаётганга ўхшарди.

VIII БОБ

ҚУРБАҚАНИНГ САРГУЗАШТЛАРИ

ёхуд ол-а, бўлди томоша!

Орқасидан эшик ёпиларкан, Қурбақа зах, бадбўй зиндонга тушганига тамом ишонди. Энди ҳаммаси абас бўлди. Энди у билан ташқи дунё орасида ўрта асрлардан қолган қалъа, мустаҳкам зулмат ўчоғи ғов бўлиб турарди. Англиянинг тенгсиз катта кўчаларида худди ижарага олгандек бировнинг машинасини елдек учириб юришга энди йўл бўлсин! Ўша фараҳли дамлар энди рўё, хомгина хаёл... Шуларни ўйларкан, Қурбақанинг юраги баттар сиқилди, ўзини тап этказиб ерга ташлади, бениҳоя умидсизликка тушди ва беихтиёр кўзларидан ёш тирқираб чиқди.

– Ҳаммаси барбод бўлди! – деб вайсаб йиғламоққа бошлади у товушини баралла кўтариб. – Қурбақанинг обрў-эътибори ҳам бир пул бўлди! Э-э, барибир эмасми – ўша обрўнинг ҳам онасининг боғида сайрай!.. Ёруғ дунёда Қурбақага ўрин қолмади. Серпул, меҳмондўст, ҳазилкаш бойвачча энди йўқ, ўлган! Вой-дод! Дод-эй!.. Бу ердан қутилиб бўпсан, нима қилсанг – ўз бошингга бало бўлдинг! Ўзингга ўзинг қилдинг! – деб бошига муштлаб йиғларди Қурбақа. – Ахир, автомобилни ўғирлаб қочганинг рост-ку, яна эгаларининг тумшуғи тагидан олиб қочдинг! Бақалоқ полициячиларни бўралаб сўқдинг, оғзингдан боди кириб – шоди чиқди! – У бўғриқиб-бўғриқиб йиғларди. Йиғлаб-йиғлаб сал ҳовуридан тушгач, яна санай бошларди: – Воҳ, шунчалик аҳмоқ бўламанми! Қилмиш-қидирмиш, дейдилар. Ажаб бўлди, хўб бўлди. Асримизнинг охиригача ана шу зиндонда суякларим чириб кетмаса, ўзимдан ўчим чиқмайди, ўзимдан норози бўлиб кетаман! Унгача мен билан танишлиги учун кеккайиб, гердайиб юрадиган махлуқлар номимни паққос унутиб юбормасалар борми, ўзимнинг башарамга ўзим тупураман!.. Оҳ, донишманд Бўрсик, фидокор Каламуш, оқил Сичқон! Азизларим, қайдасизлар?! Қабоҳат йўлига кириб кетаётганимни билиб, бу йўлдан қайтармоқчи бўлган экансизлар, дўстларим! Афсуски, бадбахт Қурбақа зоти пастлигига борибди! – деб хитоб қилди у.

Қурбақа бир неча ҳафта мобайнида афсус-надомат чекди, аламини кўзёшларидан олди. Овқат ейишдан буткул бош тортди, оғзига туз-намак олмади. Унинг пулдорлардан эканини билиб олган кекса назоратчи ялтоқланиб ҳар хил ширинликлар, тансиқ таомлар таклиф этиб кўрди.

– Кўнглингиз тусаган нарсани айтинг, тақсир, ҳаммасини мухайё қиламан! – деди назоратчи. – Нима, ҳаққим сизда қолиб кетармиди, бир кун узарсиз, – деб қарз-ҳавола бериб туришга рози эканини ҳам ишора қилиб қўйди.

Лекин, Қурбақа уни яқин йўлатмади.

Дарвоқе, қамоқхона назоратчисининг арзанда қизи енгил-елпи юмушларда отасига қарашиб турар, жониворларни жуда яхши кўрар: уйида битта канарейка, уч-тўртта оласичқон, битта олмахон боқарди. Канарейкасини баъзан қамоқхонага ҳам олиб келарди. Тушдан кейин фақат мудрашдан бошқа ташвиши бўлмаган маҳбусларнинг атайлаб жигига тегиш учун қафасни қамоқхона деворидаги миҳга илиб қўйиб, роса сайратарди. Кечалари қушчасини меҳмонхонадаги стол устига қўйиб, қафас тепасига салфетка ташлаб кўярди.

Бир куни Қурбақага кўзи тушган ўша қиз отасига:

– Анави жониворнинг аҳволини кўриб, ичим ачишяпти. Озиб-тўзиб кетибди, бечора! – деди меҳри товланиб. – Биласиз-ку, ҳайвонлар жон-дилим. Унга қараб турсам майлими? Ўзим парвариш қиламан.

– Билганингни қил! Бу Қурбақанинг финшигани жонимга тегди! Ўлгудек қурумсоқ, хасис, димоғдор экан ўзиям. Ҳайвон ҳам шунақа бўладими?! – деди отаси зардали оҳангда.

Қиз ўша кунидек Қурбақанинг камерасига ташриф буюрди.

– Ҳой, Қурбақа! Димоғдорликни йиғиштир! Бўлди энди! – деди у камерага кириб бораркан. – Қани, мундоқ ўтир-чи! Кўзёшларингни арт! Ўргилиб кетай сендан! Кел, оз-моз тамадди қилиб ол! Қара, буни ўзим пиширганман, жуда мазали таом!

Бир-бирининг устига тўнтарилган тарелкада сабзавотдан тайёрланган қовурма турарди. Қовурилган карамнинг хушбўй ҳиди шу заҳоти бутун камерани тутиб кетди. Фуссага ботиб, камера ўртасида кўкрагини ерга бериб ётган Қурбақанинг иштаҳаси очилиб кетди. «Ие, ҳаёт мен ўйлаганчалик бемазага

ўхшамайди-ку», деб ўйласа-да, ҳамон ўжарлик билан оёқларини полга гурс-гурс уриб, инжиқлик қилар эди. Юпангиси келмасди. Шунда қиз:

– Бор-э, келиб-келиб сенга ялинаманми, битлиқи! — деди-ю, камерани тарк этди.

Аммо карамнинг хушбўй таровати камерани тарк этмас, гупиллаб димоққа уриларди. Қурбақа жазавадан тушган кезлари уёқ-буёқни ҳидлаб кўрарди, сўнг ўйга толарди. Хайрият, яхши нарсаларни ўйлай бошлади: у дастлаб, мужоҳидларни, муҳожирларни, шеъриятни, мумтоз шоирларни эслади. Сўнг қиёмига етмаган ишлар, бепоён ўтлоқлар, жазирама, ўтлаб юрган мол-қўйлар, полизлар, пайкаллар, кўкатлар, ҳиди димоқни ёрадиган қовунлар, асаларилар гўжғон ўйнаётган итоғиз гуллар, идиш-товоқларнинг жаранг-журунги, уёқ-буёққа суриляётган стол-стулларнинг товуши, меҳмонлар гурунги бир-бир хаёлидан кечди. Шулар тўғрисида ўй суриб ўтираркан, назарида, камера сал ёришгандек, зулмат пардаси хиёл кўтарилгандек бўлди. Энди дўстлари тўғрисида, уни қутқариш учун қўлларидан нималар келиши ҳақида ўй сура бошлади. Беихтиёр адвокатлари ёдига тушди. Оббо, овсар-эй, нега уларни судга чақирмадим, деб афсусланди. Ахир, улар судда Қурбақани ҳимоя қилиш шарафига ноил бўлганидан бошлари осмонга етарди-ку! Охири ўзининг устамонлиги, тадбиркорлиги ҳам ёдига тушди: ақл-фаросатини ишга солса нима бўлади?.. У ширин хаёлларга берилиб, ғам-ғуссани буткул унутди.

Орадан анча-мунча фурсат ўтгач, камерага назоратчининг қизи қайтиб кирди. Унинг қўлидаги мис чойгумда чой, қатлама бор — қатлама қип-қизил қилиб қовурилган бўлиб, қатларидан худди мумкатакдан оққан асалдек мой сирқиб турар эди. Қатлама ҳиди иштаҳани қитиқларди. Қурбақанинг кўз ўнгида иссиққина ошхонаси, ўчоқли меҳмонхонаси гавдаланди: оёққа суйкалаётган мушук эркаланиб миёвлайди, қафасдаги канарейка оҳиста сайрайди. У ўрнидан туриб-ўтирди: кўзларини артди ва қатламадан бир бурда олиб оғзига солди, ҳинд чойидан ҳўплади. Бир оздан кейин тилига тушган тушов ҳам ечилди: ўзи ҳақида, туриш-турмуши, дўстлари, обрў-эътибори тўғрисида тўлқинланиб сўйлади.

Назоратчининг қизи фаросатлигина эди: мундоқ синчик-лаб разм солса, нон-чойдан кўра, суҳбат Қурбақага кўпроқ наф бераётир. Шу боис:

– Ҳовли-жойингиз тўғрисида гапириб бери-инг! — деб карашма қилди.

– Бизнинг кошонамиз Буюк Британия оролида яккаю ягона. Эҳтимол, бунақаси Европада ҳам топилмаса керак! Барча қулайликларга эга! — деб гердаиди Қурбақа. Иморатнинг асосий қисми XIV аср услубида қурилган, аммо замонавий технология ютуқлари билан зийнатланган. Ибодатхона, почтахона бир қадам. Спорт майдончаси ҳам бор.

– Бу-уйй, мунча яхши! — деди қўлларини чапак қилиб оёқлари орасига тикар экан назоратчининг етилган арзандаси. — Лекин, мен ҳовлингизни узоқ муддатга ижарага олмоқчи эмасман, ўзингизга буюрсин! Хўш, қани, давом этинг-чи! Йўқ, шошмай туринг, мен ҳозир яна иссиқ чой билан қатлама келтираман!

Қиз дикир-дикир сакраб ташқарига чиқиб кетди-ю, дам ўтмай чой, қатлама келтирди. Қурбақа қаламани буклаб-буклаб оғзига тикди, устидан чой ичди. Қорни тўйгач, ҳийла кучга тўлгандек ҳис этди ва қайиқ турадиган бандаргоҳ, балиқ боқиладиган ҳавза, қадимий девор билан ўралган полиз, чўчқахона, отхона, молхона, каптархона, товуқхона, кирхона, чинни идишларга лик тўла буфет, кийим-бош жавони (бу айниқса қизга жуда ёқди), зиёфатхона, меҳмонхона, ётоқхона, ётоқхонадан тўғри кириладиган ҳаммом ва ўйин-кулги тўғрисида завқланиб ҳикоя қилиб берди. Охирида ашула айтиб юборди. Кейин қизиқ-қизиқ латифалар сўйлади. Хуллас, мириқиб кўнгил чигилини ёзди. Кези келганда қиз унинг дўст-ёрлари ҳақида сўраб-суриштирди. Ажаб-ажаб ҳикояларни жон қулоғи билан эшитди. Қиз ҳайвонларнинг қўлга ўргатилганини кўпроқ яхши кўрарди. Аммо, бу тўғрида гапириб ўтирмади. Чунки Қурбақанинг иззат-нафсига тегиб қўйиши мумкин эди. Кетиш олдидан қиз Қурбақанинг остига похол тўшаб берди, кўзани тоза сувга тўлдириб келди. Хайр-хўшлашаётган пайтларида Қурбақа илгаригидек қувноқ, мағрур бўлиб қолган эди. У зиёфат чоғи айтадиган қўшиқлардан бирини димоғида хиргойи қилганча похол устига

чиқиб кулча бўлиб ётди ва бирпасда донг қотиб ухлаб қолди. Ширин тушлар кўрди.

Ҳибсхонадаги ғамгин кунлар ўзаро қизгин суҳбатлар билан ўта бошлади. Қурбақанинг аянчли қисмати бора-бора назоратчининг қизини жиддий ташвишлантирарди. Унинг назарида арзимас бир жиноят учун бечора маҳлуқнинг азоб чекиб, қамалиб ётиши Англиядек демократик мамлакат учун жуда-жуда шармандали ҳол эди. Қурбақа бўлса, борган сари ўзига бино қўйиб, гердаишини қанда қилмасди. Қизнинг муносабатини ўзича талқин қилишга уринарди: қизи тушма-гур, ниҳоятда дилбар эди; боз устига, ўлгудек севиб қолганди, шартта уйланиб қўя қолай деса, ўртада ер билан осмонча ижтимоий тафовут бор... Ана шу нарса Қурбақани кўп диққат қиларди.

Навбатдаги учрашув чоғи қиз одатдагидан кўра ҳийла паришон кўринди. Қурбақанинг саволларига ҳам пойинтар-сойинтар жавоб қайтарди. Ҳаттоки, ҳазил-хузуллар мутлақо ёқмади.

— Қурбақа, гапимга кулоқ солинг, — деди қиз бир пайт. — Қамоқхонада кир-пир ювиб юрадиган битта холам бор.

— Хўш-хўш? — деди Қурбақа қизиқсиниб. — Нима бўпти? Кир ювса юваверсин, тирикчиликнинг айби йўқ. Менинг холаларим ҳам кир ювиб рўзгор тебратишади.

— Шошмай турсангиз-чи, мунча маҳмадона бўлма-сангиз! — деди қиз қошларини чимириб. — Хуллас, ўша холам муҳбусларнинг кирларини ювади. Душанба куни эрталаб кирларни уйига олиб кетади, жума куни кечга яқин олиб келади. Бугун пайшанба. Мана, мен нимани ўйлаб ўтирибман: сизда пул бор, бойсиз — бойман, деб кулоқ-миямни еб қўйдингиз-ку, тўғрими?! Холам эса ниҳоятда камбағал. Сиз унга оз-моз пул берсангиз, мол-дунёнгиз камайиб қолмайди. Шу баҳонада унинг кўнглини топасиз, келишасизлар-да! У сизга қўйлак, рўмол беради. Сиз эса кирчи хотин қиёфасида бу ердан чиқиб кетасиз, вассалом! Ҳеч ким билмайди, чунки қад-қоматингиз жуда ўхшайди.

— Бекорчи гап! — деди Қурбақа жаҳли чиқиб. — Менинг қадди-қоматим жудаям келишган, хўпми! — дея хурмача юриш қилиб қўйди.

– Холамникиям хушбичим! Уни биров хунук деяптими? – деди қиз аразлаб. – Э-э, боринг-э, билганингизни қилинг! Ношукур! Мен яна жон куйдириб ўтирибман-а!

– Дарров хафа бўляпсизми? Нима дедим, ахир! Раҳмат, миннатдорман! – деди Қурбақа шоша-пиша. – Лекин гап шундаки, Буюк Британияга донғи кетган жаноб Қурбақа қандайдир кирчи хотин қиёфасида кўчада юрса ва бирорта таниш-билишни учратиб қолса, нима бўлади?! Мен нима деган махлуқ бўламан?! Буёғини ҳеч ўйладингизми?!

– Ундай бўлса, азизим, шу ерда чириб-сасиб кетгунча ўтираверинг! Менга нима! – деди қиз шартакилик билан.

Қурбақа ўз хатосини дарҳол бўйнига олди.

– Сиз оқиласиз, меҳрибонсиз! – деди у тўлқинланиб. – Мен-чи, ўз фойдасини билмайдиган битта овсарман, холос. Қўйинг, овсардан ҳам гина қилиб ўтирасизми!.. Майли, мен рози, мен кўндим... Холангиз билан қачон учрашамиз?

– Бу энди бошқа гап! – деди қиз жилмайиб. – Бўпти, эртагача хайр!

Эртаси куни қиз Қурбақанинг камерасига кирчи холасини эргаштириб келди. У ўзи билан сочиққа ўроғлик кийим-бош келтирганди. Кампир учрашувга олдиндан ҳозирлик кўрган эди. Улар узоқ мунозара қилиб ўтирмадилар: тадбиркор Қурбақа стол четига териб қўйган тилло совғалар учрашув тақдирини бирпасда ижобий ҳал қилди-қўйди. Қурбақа кампирнинг чит қўйлагига, пешбандига, шол рўмолига, увадаси чиққан сийнабандига эга бўлди. Кампирнинг охирги шарти шундан иборат бўлдики, энди унинг оғзига латта тиқиб, қўл-оёғини боғлаб, бир бурчакка ётқизиб қўйиш лозим эди. Чунки кампир қайсидир сийқа романда айнан мана шунақа эпизодни ўқиган экан. Бу ҳийла-найранг Қурбақани қойил қолдирди: у назоратчининг қизига ўз холасининг оёқ-қўлини боғлашга жон-жон деб ёрдам берди. Шундай қилинмаса, кампир бечора жинойий жавобгарликка тортилиши ҳеч гап эмасди.

– Қани, энди сизнинг навбатингиз: устингиздаги кийим-бошни ечиб ташланг! – деб амр қилди қиз.

Қиз кула-кула холасининг чит қўйлагини унга зўрға кийдирди; тугмаларини қадади, сўнг шол рўмолини елкасидан ташлаб, кўкрагидан айлантириб боғлади; сийнабандга ҳожат

бўлмади-ю, аммо чепчикни бошига қўндириб, резина кулоқчинларини тортиб, ияги остидан боғлаб қўйди.

– Холагинамнинг ўзгинаси бўлдингиз-ку! – деб қиқирлаб кулди қиз. – Оқ йўл, омадингизни берсин! Сизни буёққа қайси йўлдан бошлаб келишган бўлса, ўша йўлдан кетинг. Агар бирортаси гап отса, ҳартугул, эркак зоти итмижоз бўлади – кампирларга ҳам илиқаверадилар, уларга парво қилманг, тўғри юринг, алангламанг!

Қурбақанинг юраги така-пука бўлаётган эса-да, лекин қизга сир бой бермасдан дадил қадам ташлаб йўлакка чиқди ва шундагина англадики, ниҳоятда хатарли ишни бошлаб қўйибди! Шукрки, дастлаб ҳаммаси хамирдан қил суғургандек осон кечди: ҳатто сал-пал уялди, чунки бу ишларда аёлларнинг улуши бор эди – танба урилган, қулфланган эшиклар чит қўйлак кўриниши билан дарҳол ланг очиларди. Қурбақа андак каловланиб қолса, нариги эшик ёки дарвоза олдида турган соқчи ўзи чақириб қоларди, йўл кўрсатарди, кружкасидаги чойдан хўплаб-хўплаб, ҳай-ҳайлаб, бўл-чи бўл, деб қисталанг қиларди.

– Нима, битта сени деб дарвоза ёнида кечаси билан ўтириб чиқаманми! – деб дағдаға қилардилар.

Баъзан кўзига қон тўлган соқчи «кампир»ни секин бурчакка қисмоқчи бўларди: шуниси хавfli эди. Чунки буни асло ҳазил деб бўлмасди, қип-қизил ахлоқсизлик эди, холос. Бироқ, Қурбақа ўзини қўлга олишга, шароит билан ҳисоблашишга мажбур: шунинг учун кирчи хотин товушига мос равишда қарғаниб қўяр, шилқимни силтаб ташларди.

Қамоқхонадан чиқиладиган сўнгги дарвозага етгунча гўё бир йил йўл юрди ўзиям. Боз устига, қоровулхонада қарта ўйнаб ўтиришган соқчилар:

– Онахон, қани, кулбамизга марҳабо! Бир пиёла майимиз бор! – дейишиб тихирлик қилдилар.

Аммо, уларнинг шалоқ гап-сўзларига эътибор бермади: ҳатто кулочини ёзиб, хотини кериб турган охирги соқчининг зам-замаларига ҳам парво қилмади – шундоққини қўлтигининг остидан ўтиб кетди. Дарвозадан лип этиб ташқарига чиқди. Унинг орқасидан қамоқхонанинг оғир дарвозаси гийқ этиб ёпилди. У озодликка чиққан эди.

Қурбақа қалтис вазиятдан осон қутилганига шод эди. Энди нима бўлишини хаёлига ҳам келтирмасди. Алвон чироқлари ялтираб турган шаҳар томон жадал борарди. У бир нарсани аниқ билардики, агар хавф-хатардан халос бўлишни истаса, гавжум жойлардан тезроқ жуфтакни ростлаши лозим. Ана шундай ўй-хаёллар билан кетиб борар экан, шаҳар чеккасида лов-лов ёнаётган гулхан диққатини жалб этди. Унинг қулоғига паравоз чинқириғи, вагонларнинг “шарақ-шуруқ” этиб уланиши эшитилди.

— Оҳ, иш ўнгидан келса, ҳеч гап эмас! — деди ўзича мамнун бўлиб. — Ҳозир менга темир йўл бекатидан бошқа нарса керакмас. Бахтимга, бекатга бориш учун шаҳар оралаб санқиб юрмайман энди!

У бекатга борди-ю, шоша-пиша жадвални кўздан кечира бошлади: ярим соатдан сўнг уйи тарафга битта поезд жўнар экан.

— Ошиғим икки марта олчи тушди, яшасин! — деб қувониб кетди Қурбақа ва патта олиш учун кассага югурди.

Касса туйнугига оғзини тираб туриб, Қурбақа ўз уйига яқин жойлашган битта қишлоқнинг номини айтди ва пулини олиб узатиш мақсадида ҳеч иккиланмай нимчасининг чўнтагига қўлини тикди... Ие, чўнтак тўсиқ эди; э-э, каллаварам, ахир бу кирчи кампирнинг чит қўйлаги-ку! Қурбақа бир илож қилиб чўнтакка қўлини тикиш учун яна бир бора жиддий уриниб кўрди, лекин... Бу орада навбатда турган йўловчиларнинг сабр косаси тўлди: бирин-кетин жағлар ишга тушди — бекор тургандан кўра, гап отиб, бировнинг таъбини хира қилиб турган яхши-да!.. Ахийри Қурбақа не мўъжиза юз бердики, қўлини чўнтакка тикди: тикди-ю, лекин чўнтакка эмас, бўшлиққа тикибди! Ие, чўнтак қани? Дарвоқе, чўнтак нимчада эди. Хўш, нимча қани?.. Оббо, падарингга лаънат-эй! Энди эсига тушди: нимчаси камерада қолибди-ку! Ҳамёни ҳам нимча чўнтагида эди. Ҳаммаси камерада қолибди: калитлар, гугурти, соати, ён дафтарчаси, ҳисоб-китоб дафтари, бари-бари энди йўқ.

Чорасиз қолган Қурбақа ноқулай вазиятдан қутилиш учун қиёфасига жиддий тус берди ва аслзода зиёлиларга хос оҳангда кассирга:

– Менга қаранг, пулим ҳам, ҳамёним ҳам уйда қолибди. Илтимос, иложи бўлса, битта патта берсангиз. Пулини борган заҳотим жўнатиб юбораман. Каминани Буюк Британияда яхши танийдилар, – деди.

Кассир унга разм солди-ю, бошидаги алмисокдан қолган кулоқчинга кўзи тушиб, пиқир-пиқир кула бошлади ва аранг ўзини босиб:

– Гапларингизга асло шубҳаланмайман, хоним! – деди. – Қолаверса, биринчи марта шунақа қилиқ қилаётганингиз йўқ. Марҳамат, туйнукни бўшатиб қўйинг, бошқаларга халақит берманг!

Қурбақадан кейин навбатда турган мўсафиднинг тоқати тоқ бўлди, шекилли. У астойдил Қурбақани нарига итариб юборди. Итаргани майли, лекин жўрттага “азизим” деб қўйди пичинг аралаш. Қурбақанинг газаби қайнаб кетди-ю, аммо ўзини босди: ҳартугул, кампир қиёфасида битта мўсафидни остига босиб олиб, пийпалаб ётса, жуда хунук кўринса керак...

Ниҳоятда умидсизланган Қурбақа перронда вагонлар ёнидан ўтиб борар экан, бурнининг икки тарафидан тинимсиз кўзёшлари оқарди. Унга энг алам қилган жойи шу бўлдики, озиб-ёзиб қамокдан қутилиб чиқсангу уйинг поездда бир қадам бўлсаю, қандайдир ярамас расмиятчилик оқибатида, арзимаган беш-тўрт сўмни деб ҳеч қаёққа кетолмасанг-а! Ҳадемай, унинг сири фош бўлади: ана ундан кейин катта томоша бошланади! Кува-қув, ушла-ушла, қоча-қоч... Уйим куйди деявер, Қурбақа! Яна кишан, яна зиндон; бир бурда нонгаю бир қултум сувга кўзларинг нигорон бўлади. Қамокхона муддати энг камида икки баробар узайтирилади, назорат ҳам икки ҳисса кучайтирилади – ана, қочиб кўр-чи! Энди нима қиламан, нетаман? Қочиб қаёққа ҳам борардим, тез югура олмайман. Жасадим таниш – Буюк Британияда мени ҳамма танийди... Энг камида битта сенаторча нуфузга эгаман. Шошма, балки бирорта вагоннинг эшигидан аста кириб олсам-чи? Баъзан ўқувчилар патта олишга пули қолмаган пайтлари вагондан-вагонга ўтишиб, манзилга омон-эсон етиб боришади-ку! Нима, мен улардан камманми?.. Қурбақа ўз хаёллари билан мубтало бўлиб, паравознинг шундоққина ёнига келиб қолганини ҳам сезмади. Мундоқ

қараса, ғұлабирдай битта машинист паровоз ичида ўралашиб юрибди: унинг бир қўлида латта, бошқасида мойдон – паровознинг у ер-бу ерига эринмасдан ёғ суряпти.

– Момой, мунча хомуш кўринасиз? – деб сўради машинист бекорчиликдан.

– Э-э, сўраманг! – деб бирдан хўнграб юборди Қурбақа. – Пешанам шўр экан, болам! Худо урди мени! Пулимни йўқотиб қўйдим, энди кетолмаяпман! – деб баттар бўкириб йиғлай бошлади.

– Аттанг, яхши бўлмабди-да, эҳ, аттанг! – деди машинист бош чайқаб. – Пул бўлмаса, уйга кетолмасанг – бу жуда ёмон-да, ёмон! Кампир, чатоқ бўлибди, чатоқ! Бола-чақалар, неварачеваралар борми ўзи?

– Ҳаммасидан бор, ўргилай! Ҳаммасидан бор! – деб кўз ёшларини енгларига артди Қурбақа-кампир. – Лекин, ҳаммаси шўх, доим гугурт ўйнашади! Чироқни тўнтариб юборишса борми, вой, уйим куяди-ку, уйим куяди! – деб баттар уввос солди.

– Назаримда, кирчи хотинга ўхшайсиз, тўғрими?

– Тўғри, – деб тасдиқлади Қурбақа.

– Бундоқ қиламиз, бўлмасам, – деб бирдан таклиф қилди кекса машинист, – Мен машинистман, доим кир-чир юраман; жуфти ҳалолим бўлса киримни ювишдан безор бўлиб тез-тез отасининг уйига қочиб кетади... Хўш, деганда, уст-бошим кир юрса, майли-ку, лекин хотинсиз юриб бўлмайди. Хў-ўш, – деб иягини қашлади-да, давом этди: – Буниси ҳам майли, ҳозир гап бунда эмас. Гап шундаки, мен қонунга хилоф равишда сизни манзилга элтиб қўяман; ёнимда кетаверасиз; аслида, бундай ҳол жиноят ҳисобланади, лекин овлоқ жойларда қонунни бузиш мумкин. Хуллас, холис хизматим эвазига сиз ҳам ҳожатимни чиқарасиз, яъни кирларимни ювиб берасиз? Розимсиз?

– Розиман, – деди Қурбақа шоша-пиша.

– Қолганини кейин кўрамиз, – деб илова қилди машинист маънодор.

Машинист будқасига чиқиши билан Қурбақа ғам-қайғудан фориг бўлди. Албатта, умрида кир-пир ювган эмас, бундан кейин ҳам ювиш нияти йўқ. Ишқилиб, ваъда берди – буёғи бахайр бўлсин. Агар уйига омон-эсон етиб олса – бас, пули

кўп; машинистнинг қанча кир-чири бўлса, ҳаммасини ювишга етиб-ортадиган миқдорда пул жўнатади — ўзи бирорта хотинни ёллаб кирини ювдириб олаверади. Унга нима фарқи бор, бари бир гўр эмасми? Балки, ўзининг хотинидан унумли фойдалангиси келиб қолар?..

Ниҳоят, бекат назоратчиси кичик байроқчани силкитди, шекилли, машинист қаттиқ-қаттиқ сигнал чалиб, унга жавоб берди ва поезд аста ўрнидан қўзғалди. Бепоён далалар, ўрмонлар, отлар, мол-қўйлар ортда қола бошлади. Қурбақа эса қадрдон гўшасига тобора яқинлашиб бораётганини ҳис қиларди; ётоқхонасидаги иссиқ кўрпаси, столдаги мазали таомлар, дўст-ёрларининг азиз қиёфалар кўз олдидан лип-лип ўтарди. Агар дўстлари унинг саргузаштларини эшитишса борми, роса офарин айтишади-да!.. Шуларни ўйларкан Қурбақа бирдан завқланиб кетди ва иргишлаб-қийқириб, дикир-дикир сакраб чала-чулпа ашула айта бошлади. Машинист унга қараб ҳайрон бўларди, албатта. Чунки умрида анчамунча кирчи хотинларни учратган бўлса-да, аммо бунақасига биринчи марта дуч келиши эди.

— Қичигингиз зўр экан, — деб сирли кўз қисиб қўйди машинист.

Қурбақа хўракка парво қилмади.

Анча масофа босиб ўтилди. Энди уйга бориб қандай овқат пиширган маъкул эканини жиддий ўйлаш керак. Дарҳақиқат, Қурбақа айнан мана шу масала борасида жиддий бош қотирди... Ўй суришдан чарчаб, мундоқ кўзларини очса, машинист паровознинг четки дарчасидан энгашиб, орқа тарафга ҳайрону лол бўлиб тикилиб-тикилиб қарарди, нимагадир синчиклаб қулоқ тутарди. Кейин у кўмир юкланган мослама устига чиқди-да, вагонларнинг тепасидан бўйлаб, яна орқа тарафни ҳийла кузатди. Жойига қайтиб тушаркан:

— Уф-ф, бошим қотиб қолди... Бир бало бўлди, шекилли, — деди гарданини ғарт-ғарт қашлаганча. — Бугун ҳисобидан шу йўналишда қатнайдиган охирги пойиз бизники эди. Жадвал бўйича шундай. Аммо, орқамизда яна битта пойиз изма-из келмаётган бўлса, отамнинг арвоҳи урсин! Ана, товуши ҳам эшитиляпти!

Ўз-ўзидан буриша бошлаган афт-башарасини Қурбақа аранг эпақага келтириб олди. Аммо, умуртқада пайдо бўлган

оғриқнинг оёққа тарқалишини тўхтатиб бўлмади: мадори қуриди ва:

– Буёғи нима бўлади? – деб пичирлади-ю, чўккалаб қолди.

Осмонда ой кўринди, атроф сутдек ёришиб кетди. Яна кўмирхона тепасига чиқиб, орқа тарафни кузатиб келаётган машинист:

– Ана-ана, энди аниқ кўриняпти! – деб қичқирди. – Битта паровознинг ўзи экан! Тезлиги катта. Чамамда, бизни қувлаб келяпти!

Ҳамон чўк тушиб ўтирган Қурбақа талвасага тушиб, бошини чангаллади: зўр бериб бирор чора-тадбир излай бошлади, лекин миясига асло жўяли фикр келмасди.

– Тезлигини янаям оширди! Ҳозир бизга етиб олишади! – хитоб қилди машинист. – Тавба, паровознинг устига ҳам одамлар чиқиб олишибди! Лекин кўринишлари ғалати. Қадимги замонлардаги соқчиларгами, жаллодларгами ўхшайдилар – қўлларидаги ойболталарини силкитишяпти... Уларнинг орасида полициячилар ҳам бор; қўлларида дубулға. Эски-туски қозончаларни бошларига кўндириб олган тасқаралар нима қилиб юришибди?! Анави фуқаро кийимидаги исковичларни танидим: улар исковичлар! Ҳў-ў, тўппончаларини бизга ўқталишяпти-ку! Ана, бақирешяпти: «Тўхта, деяпман, тўхтагин!» – деди машинист.

Қурбақа машинистнинг оёғига ўзини таппа ташлади-да:

– Сиздан ўтинаман, мени қутқаринг! Майли, хизматкорингиз бўлай! Майли, хотинлик қилай! Лекин, хотинлик қилолмайман! Чунки мен кирчи хотин эмасман, Қурбақаман!.. Мен сиздан ҳеч нарсани яширмайман; ҳаммасини айтиб бераман, фақат мени қутқаринг! Ахир Буюк Британияда мени ҳамма танийди-ку! Жуда катта ер-мулким бор, Ҳиндистонда дўконлар очганман, Покистонда қиморхонам бор... Бироқ, тақдир экан, ўзимизнинг бахти қаро мамлакатимизда қамалиб қолдим: бундан бир неча соат аввал авахтадан қочдим! Агар мени қўлга туширишса, яна зиндонга ташлайдилар ёки пешанамдан отиб ташлайдилар! – деб юм-юм йиғлай бошлади.

– Тўғрисини айтинг-чи, нима учун қамалган эдингиз? – деб сўради машинист унга қаттиқ тикилиб.

– Э-э, арзимаган иш, – деб қўл силтади Қурбақа. – Мен галварс билмасдан бировнинг машинасига ўтириб қўйибман; эгаси овқатланаётган экан, машина қаровсиз қолибди... Ўғирлаш ниятим йўқ эди, фақат бир айланиб келмоқчи бўлдим... Шўхлигим тутди, шекилли. Мен қайдан билай, суд бунақа ишларни қаттиқ қоралар экан...

Машинист жиддий ўйга толди.

– Тўғриси, жиддий қовун туширганга ўхшайсиз! Бўлмаса, қамашмас эди. Аслида, сизни ушлаб беришим керак. Лекин, эр бошига иш тушса, томашабин бўлиб туриш эркакка ярашмайди. Хў-ўш, машина-пашина билан бир пуллик ишим йўқ, уёғи ўзингизга сийлов! Бироқ, паровозимда ўтирган чоғимда полициячилар гиди-биди қилишса, тамом – жоним чиқиб кетади. Боз устига, жониворларнинг кўзёшларини кўришга тоқатим йўқ, эзилиб кетаман! Қурбақа, сиз диққат бўлманг: бўпти, ёрдам бераман! Қани, бизга етиб олишсин-чи!

Улар бир тану бир жон бўлишиб, паровоз ўтхонасига кўмир ташлай бошлашди: кураклар тинмасди, ўтхона гурилларди, учкунлар чирс-чирс сачрарди; паровоз пишқирганча шитоб билан елиб борарди. Айни пайтда орқадагилар ҳам бекор ўтиришмасди, чоғи. Борган сари ўрталикдаги масофа қисқарарди.

Ниҳоят, машинист қоп-қора кир латта билан пешана терларини артиб, қаддини ростлади-да:

– Қочиб қутилиб бўлмайди, шекилли, – деди ғамгин товушда. – Уларнинг юки енгил, паровозлари ҳам бизникидан кучли. Энди бошқа бир йўли бор. Гапимга яхшилаб қулоқ солинг: яна озгина юрсак, узун туннел келади. Ундан нарисиди қалин ўрмон. Туннелга кираверишда иложини борича тезликни пасайтираман; ўз-ўзидан равшанки, орқадагилар ҳам ҳалокатга учрамаслик учун тезликни пасайтирадилар... Туннелдан чиқшимиз баробарида тормозни босаман – тезлик ниҳоятда пасаяди, шу пайт сиз пастга сакрайсиз ва тўппатўғри ўрмонга тушасиз. Ундан сўнг, тек қўйинг, қанча керак бўлса, қанча хоҳлашса, мени қувлашаверсин! Диққат-диққат, сакрашга тайёр бўлиб туринг! – деб огоҳлантирди у.

Ўтхонага яна кўмир ташладилар. Поезд туннелга кирди. Паровознинг пишқириши, вагонларнинг тарақ-туруқ товуши кучайди. Токи сутдек ойдин, топ-тоза, осуда ўрмонзорга

чиқилгунча шовқин-сурон қулоқ-мияни еб қўйди. Машинист буғни беркитиб, тормозни босди. Қурбақа паровознинг нарвонидан пастга туша бошлади. Поезд тезлиги оддий одамнинг қадам ташлашига тенглашдию:

– Энди сакранг! – деб қичқирди машинист.

Қурбақа бир сакраб унча баланд бўлмаган кўтарма устига юмалаб тушди. Сўнг дарҳол оёққа турди-да, ўрмон ичкарисига ўзини урди. У буталар орасидан кўрдик, поезд тезликни кучайтириб, бурилишдан кейин ғойиб бўлди. Шу ондаёқ пишқириб, чийиллаганча туннелдан иккинчи паровоз отилиб чиқди. Паровоз устидаги қурама гуруҳ бор овозда:

– Ҳай-ҳай, тўхта! Тўхта, дейман, тўхта! – деб бўкиришарди.

Бу лаққилар ёнгинасидан ўтиб кетган заҳоти Қурбақа қамоқхонадан халос бўлганидан кейин биринчи марта мириқиб қаҳқаҳа отди. Бироқ, қорнини чангаллаб думалаб ётишга унинг вақти зиқ эди: қоронғи туша бошлаганди, ўрмон совуқроқ кўринарди, боз устига, бегона; қоринга на озиқ-овқат, на пул бор. Дўстлари эса олисда. Дам ўтмай, паровозларни товуши ҳам, гумбур-гумбури ҳам тинди. Ўрмон жимжит эди. Дастлаб, Қурбақа ҳийла гарангсиз қолди. Бировни учратиб қолишдан ҳайиқиб ўрмон ичига қараб кетди. Ҳозир иложининг борича темир йўлдан узоқлашмоқ лозим эди.

Қамоқхонада ўтказилган дамлардан сўнг сокин ўрмон ҳам унга шубҳали кўринарди, худди ёвуз бир ниятни режалаштириб турганга ўхшарди. Тентакқушлар тинмай шовқин-сурон кўтаришарди. Гўё ҳар бир дарахтнинг панасида биттадан соқчи пойлаб тургандек, ҳозир ҳаммаси ёпирилиб чиқишиб, уни қуршаб оладигандек туюлар эди. Пастлаб учган Бойқуш қанотлари унинг елкасини елпиб ўтди-ю, Қурбақанинг нақ ўтакаси ёрилди: кимдир уни шартга ушлагандек бўлди, ўзиям эхонаси чиқиб кетди! Манфур Бойқуш эса масхаралаб, “хо-хо-хо” қилиб ғойиб бўлди. Бир пайт Қурбақа кўзини катта очиб мундоқ қараса, йўлнинг устида Тулки чўнқайиб ўтирибди. У Қурбақани бош-оёқ синчиклаб кўздан кечирди-да, ишшайганча:

– Салом, кирчи хотин! Ҳисоблаб кўрсам, ўтган ҳафтада бир пой пайпоқ, битта ёстиқжилд кам чиқди. Билиб

қўйгинки, яна қаллоблик қиладиган бўлсанг, қўлгинангни уриб синдираман! — деди тишларини ғичирлатиб.

У шундай деди-ю, Қурбақага қараб яна бир марта совуқ тиржайди. Сўнг лик-лик этиб оёқ учида жўнаб қолди. Унинг юришлари шаҳарлик сатанг жувонларни эслатарди. Қурбақа унинг кетига бошлаб солиш учун чор-атрофдан тош қидирди, лекин тополмади. Ўзича жиғибийрон бўлди.

Излаб-излаб Қурбақа битта қари дарахтнинг қавагини топди: у ерга хас-хашак, хазон тўшади ва оч-наҳор бўлишига қарамасдан аста чўзилди. Ўзиям ўлгудай чарчаган экан-да, эрталабгача донг қотиб ухлади.

IX БОБ

ҲАММАМИЗ ҲАМ ДАРБАДАР

ёхуд ўз уйига зор!

Каламушнинг юраги нимагадир ғаш, нимагалигини ўзи ҳам билмасди. Далалар кумуш либосга бурканган, маймун-жонлар қизариб пишган, ўрмонга хазонрез оралаган бўлишига қарамай, ҳали ёз фасли авжида, ҳаво иссиқ, осмонда қуёш чарақлайди, ҳозирча аёзли тунлар бошланмаган эди. Фақат боғ-роғларда қушларнинг жўровоз хониши камайиб қолган бўлиб, фаслнинг фарқига бормаидиган айрим қушларнинг овози эшитиларди, холос. Ҳаммаёқни қарға босиб кетди; атрофда ҳижрон кайфияти ҳукм суларди. Каккулар товуши анчадан буён эшитилмасди; табиат фусункори бўлмиш бирталай қанотли дўстлар кўринмай қолди. Кун сайин саодатли дамлар узоқлашиб борарди.

Фикри-зикри осмонда бўлган Каламуш учиб ўтаётган қушлар галасини кузатарди, уларнинг кўпчилиги жануб томон кетаётганини кўриб турарди. Ҳатто тунлари кўрпага бошини ўраб ётган чоғларида ҳам қушлар инларида безовталанаётганини, ҳар лаҳзада учиб кетишга тайёр эканликларини илғаб қоларди.

Табиат меҳмонхонаси ҳам мавсумий эди. Шунга кўра, меҳмонлар лаш-лушларини шитоб билан йиғиштиришиб,

ижара ҳақини тўлашиб жўнаб қолардилар. Жамоат овқатланадиган дастурхон атрофи тобора сийрақлашарди. Кимсасиз хоналарга қулф осилади. Полга тўшалган гиламлар йиғиштириб олинади. Хизматчиларга жавоб берилади. Янги мавсумгача меҳмонхонада қишлайдиган турғун ижарачилар ҳам умумий оқимдан четда қолмайдилар: таниш-билишлари билан хайр-хўшлашадилар, режа тузадилар, маслаҳатлашадилар, иссиқроқ хоналарга кўчиб ўтадилар.

Бундай пайтда бошинг қотади, беихтиёр асабийлашиб, маъюс тортиб қоласан; ҳамма нарсадан норози бўлаверасан. Хўш, бу ғавғоларнинг нима кераги бор? Одамлар каби бир жойда муқим яшаш мумкин эмасми? Ахир, шу ерда ҳам бир умр яшаш мумкин-ку? Мавсум охирида меҳмонхона ўзгача файзга киришини булар қаёқдан билсинлар! Бирор марта мавсум охиригача турганларида-ку, албатта, билардилар. Балки, ўшанда: «Гапларингиз мутлақо тўғри! Бунга ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ!» дейишарди. Ҳозир эса фақат битта гапни топиб олишган: «Сизларга ҳавасимиз келади, лекин иложимиз йўқ-да! Бошқа фурсат бўлиб қолар. Худо хоҳласа, келаси йили албатта учрашамиз! Ҳозир вақтимиз зиқ, автобус кутиб турибди...» Шундай дейишади-да, табассум ила бош эгишиб, жуфтакни ростлайдилар! Сиз бўлсангиз, бармоғингизни тишлаб қолаверасиз. Қай аҳволга тушганингизни фақат ўзингиз биласиз.

Каламуш ўтроқлашган жонивор, у кўчманчи эмас. Ким кўчса — кўчаверсин, аммо у ҳеч қаёққа кетмайди, шу ерда муқим яшайди. Бироқ, атрофида рўй бераётган воқеалар негадир юрагини ғаш қиларди. Бундай кўча-кўч, ур-сур кезлари бирорта ишга қўлинг бормади... У қамишзор соҳилни тарк этди, бепоён далалар томон йўл олди. Қовжираган яйловларни ортда қолдирди. Кумушдек товланаётган, солланиб, сирли шивирлаб турган сербошоқ буғдойзор қаърига шўнғиди. Мана шу ерларни тез-тез кўнгли тусаб қоларди; буғдойзорларда чопиб юришнинг гашти бўлакча бўлади! Ҳатто бошинг узра тип-тиниқ осмон ҳам ўзгача кўринади. Гоҳ фир-фир шабада эсади, гоҳида қўрғошиндай оғир сукунат чўқади. Бундан ташқари, миттивой ошналари ҳам бирталай. Улар ялқов, бекорчихўжалар эмас, мудом турмуш ташвишлари билан андармон бўладилар. Бечоралар тиним нелигин

билмайдилар, лоақал бир дақиқа кети ер искамайди: доим қимир-қимир, гимир-гимир... Бироқ, керак бўлса, гап сотишга ҳам, кўнгиллари тусаган меҳмонни чақириб, зиёфат беришга ҳам фурсат топадилар. Бугун эса ишлари бошларидан ошиб-тошиб ётибди: кўпчилик бир тану жон бўлиб, ўра қазарди; қишда бемалол юриш учун лаҳим кавларди; баъзилари бир жойга гуж бўлиб олишиб, бўлажак маконнинг тархини-режасини жиддий муҳокама қилардилар. Дарҳақиқат, яшаш жойинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлади. Омбор ҳам қўл узатса етадиган жойда бўлиши керак... Баъзи чаққонбойлар чанг ўтириб қолган жомадонларни, қутиларни ташиб келтиришарди; бошқалар эса қўли қўлига тегмай кўч-кўронни йиғиштириш билан овора. Қаяққа қараманг, қишга ғамланган буғдой, сули, арпа хирмонларига кўзингиз тушади. Ёнғоқларнинг ўн хилидан сараланган: қора қайин ёнғоғи, ўрмон ёнғоғи, тош ёнғоқ, кампир ёнғоқ, юқа пўчоқ ёнғоқ, ҳатто юнон ёнғоғи ҳам бор! Уни албатта, бирорта бизнесмен Юнонистондан олиб келган бўлиши керак.

— Ана, Каламушжон ҳам келдилар! — деб овоза қилди бирови меҳмонга кўзи тушган заҳоти. — Қадамларига ҳасанот, Каламушжон! Зап вақтида келдингиз-да! «Ёш келса — ишга», дейдилар, қани, ўзингизни би-ир кўрсатинг-чи!

— Оббо, ҳозирдан ноғора қоқяпсизларми! — деди қовоғини осилтириб Каламуш. — Ҳали қиш келишига жуда эрта эмасмикан?

— Тўғри, сал эртароқ. Лекин, кейин пушаймон қилиб ўтиргандан кўра, ҳозирдан ҳаракат қилган афзал, — деб изоҳ берди дала сичқони. — Бундан ташқари, эрта-индин даҳшатли машиналар тар-тар этиб бостириб келишади: қулоқ-мияни еб қўяди. Вақт ғаниматида ашқол-дашқолларимизни, қишловимизни бир ёқлик қилиб олмасак бўлмайди. Ҳозир бировнинг ғамини ейдиган замон эмас, бозор иқтисодига ўтиляпти — ҳамма ўзим бўлай дейди, кўрпанинг кўпроқ қисмини ўз устига тортади. Агар кеч қолсак, барча яхши ерларнинг эгаси чиқиб қолади, ҳа! Шу учун бекор ётгандан кўра, бекор қимирлаган маъқул, шекилли. Яна қайдам, бу ҳам бир омади гап-да!

— Омади гап эмиш! — деб пичинг қилди Каламуш. — Омади гап бунақа бўлмайди! Ахир, кунни қаранглар, кунни!

Бунақа ажойиб кунларда қайиқ-пайиқда сайр этиб, ўйнаб қолиш керак. Иш қочиб кетармиди? Бугун битмаса, эртага битади-да!

– Афсус, жўражон, афсус! – деб бош чайқади Сичқон-боши. – Бугун-эрта асло бўш вақтимиз йўқ. Ўзингиз кўриб турибсизки, бола-чақадан ортмаяпмиз... Ҳатто қироличамизнинг туғилган кунини ҳам бунчалик уюшқоқлик билан нишонламас эдик!

Каламуш норози қиёфада шартта орқасига бурилди-да, шитоб билан уч-тўрт қадам ташлади, аммо бош кийимлар қутисига туртиниб, ағдарилиб тушди – ётган жойида қаттиқ сўкинди:

– Э-э, бошинга фалон қилай! – деди у.

– Кўзга қараб юриш керак-да, дўстим! – деб гап қотди Сичқонбоши хўмрайиб. – Фалокат оёқ остида бўлади. Шунинг учун кеккайиб, осмонга қарамасдан оёқ остига қараб юриш лозим. Хушёр бўлинг, нарида тўрвалар бор! – деб огоҳлантирди. – Яхшиси, дамингизни олиб ўтирмайсизми? Бизнинг ишимиз ҳам тугайди, ахир!

– Файрат-шижоатларингга қараганда, Милод байрамигача ишдан бўшамасизлар, чоғи, – деб тўнғиллади Каламуш ва ҳеч нарсага қарамасдан жўнаб кетди.

У қадрдон дарёсига таъби тирриқ бўлиб қайтиб келди. Садоқатли кўҳна дарё на кўч-кўронини йиғиштиради, на учишга шайланади, на қочишга ва на қиш ғамини ейди!.. Каламушнинг юзлари сал ёришиб тиржайди ва соҳилдаги тол шохида ўтирган қалдирғочни тасодифан кўриб қолди. Сал ўтмай, қалдирғочлар бир-бирининг атрофида парвона бўлишарди, бири учиб-бири қўнарди; сўнг чуғур-чуғур қилишиб, ниманидир қизғин муҳокама этишарди.

– Нима, аллақачон? – деб қичқирди Каламуш уларга яқинроқ бориб. – Нима шошилиш экан? Сизларни биров қувляптими? Ёки бирор нарсадан қуруқ қоляпсизларми? Гапни қаранглар-а!

– Жаноб, бизга гапиряпсизми? – деб сўради биринчи қалдирғоч ҳайрон бўлиб.

– Ҳа, сизларга айтяпман!

– Ие! – деб шерикларига юзланди қалдирғоч. – Бировларнинг гапига қулоқ солиш уят эмасми, жаноб?

– Эр-хотиннинг маҳрам гапларига қулоқ солиш уят бўлади. Лекин, бошқаси уят бўлмайди! – деб чўрт кесди Каламуш.

– Вой, бу Америка кашф этилган пайтда топилган қонунми ёки иштонсиз юрадиган ҳиндуларнинг ахлоқ-одоб қоидасими?! – деб пичинг қилди биринчи қалдирғоч.

– Ке қўй, у билан баҳслашмайлик! – деди иккинчиси.

– Баҳслашмоқчи бўлмасаларинг, нега саволимга жавоб бермадиларинг?! – деб дағдаға қилди Каламуш.

Биринчи қалдирғоч пиқ этиб кулиб юборди.

– Саволингизга жавобимиз шуки, биз ҳали ҳеч қаёққа кетаётганимиз йўқ, – деди босиқ товушда иккинчи қалдирғоч. – Биз шунчаки маслаҳатлашиб ўтирибмиз, холос. Кенгашли иш – тўзимас, дейдилар. Ахир, қайси томонларга кетишимизни, қаерларда тўхтаб ўтишимизни, тахминан, келишиб олишимиз керакми? Акс ҳолда, сайр-саёҳатнинг маънисини қайда қолади?

– Маънисини?! – деб елка қисди Каламуш. – Ҳали сизларнинг сайр-саёҳатларингизда маъни бормикан?! Иссиқ бағридан жой берган, бошпана берган юртни, дўстларни бир пулга олмасдан, ҳай-ё хуйт, деб кетасизлар-у, яна маъни деб дод-вой қиласизлар! Шундоқ экан, бекорга сафсата сотиб ўтиришдан не фойда? Менга, ҳеч бўлмаса, шуни тушунтириб беринглар!

– Тушунмаяпсиз, – деб нолиди иккинчи қалдирғоч. – Қандай тушинтирсам экан-а, ҳайронман?! Биласизми, баъзан бир жойга кўнгил қўямиз, меҳр қўямиз. Кейин ширин хотиралар тинчлик бермай қўяди, жуда ширин хотиралар! Биринчи-иккинчи-учинчи муҳаббатимиз бирин-кетин хаёл кўзгусидан ўта бошлайди, кечалари ухлолмай, оҳ-воҳ қилиб чиқамиз... Хўш, бундай пайтда нима ҳам қила олардик, қўлимиздан нима келарди?! Бир-биримизнинг оғзимизни пойлаймиз, тиқ этган товушга илҳақ бўлиб, қулоқ тутамиз... Таниш ҳидлар, ажиб ошёнлар дилимизни ўртайди; юрак курғур ҳам ўша томонларга талпинаверади...

– Ҳеч йўқ, битта қишни шу ерда ўтказинглар-чи! – деб таклиф қилди Каламуш. – Қолсангизлар, боримизни ўртада баҳам кўрардик, ҳеч нарсамизни аямас эдик. Сизлар ҳам кетиб қолсаларинг, бутун борлиқ хувиллаб қолади, ахир!

– Ростини айтсам, бир марта мен шу ерда қишлагани қолганман, – деб суҳбатга аралашди учинчи қалдирғоч. – Қавм-қариндошларим кетдилар, мен қолдим. Дастлаб, ҳаммаси кўнгилдагидек кечди. Аммо, кейинчалик тунлар шунақаям узайиб кетдики, асти сўраманг! Боз устига, ҳаво совуқ, рутубатли, йилт этган қуёш кўринмайди. Дала-тузда оғизга солгудек озуқа учрамайди, очдан ўлишимга бир баҳя қолди. Охири «бор-э!» дедим-у шартта жанубга жўнаб юбордим. Бўлмаса, тарашадек қотиб қолишим ҳеч гап эмасди. Бахтимга, шимолдан эсаётган кучли шамолга йўналишим мос тушиб қолди – қанотимни ёзиб, ухлаб кетавердим. Лекин ўшандаям Ҳимолайми, Ғумалайми деган тоғни ошиб ўтаётганимда шунақанги қор довларига дуч келдимки, бунақасини етти ухлаб тушимда ҳам кўрмагандим! Йўл юриб, йўл юрсам ҳам мўл юриб, ахийри, кўм-кўк кўл сатҳига, илиққина водийга етиб борганимда онадан янги туғилгандай бўлдим. Ўтган кунларни энди унутиб бўларканми! У кунларни елкаминг чуқури кўрсин! Ундай кунларни қайтадан бошимдан кечиргандан кўра, газовотда шаҳид бўлиб кетганим минг марта афзал!.. Биз жанубга кетамиз, жанубга!

– Ҳа, жанубга кетамиз! Жанубга салиб юриши қиламиз! – деб баробарига чуғурлашди қалдирғочлар. – Эсингдами, илк бор учрашув...

Улар «илк учрашув» тафсилотларини шунақаям берилиб таърифлай бошладиларки, сал нарида Каламуш турганини паққос унутдилар. Каламуш қулоқларига асло ишонгиси келмас, оғзи ланг очилиб қолган эди. Туйқусдан шу пайтгача қалбининг туб-тубида пинҳон бўлган аллақандай сирли ҳис-туйғулар ғимирлай бошлади: жанубпараст қушларнинг бепарда ҳикоялари унинг асов тойчоғини жунбушга келтириб юборди. Энди қалбида ғалаён кўтарилди: у ҳам умрида бир марта жанубга борса борибди-да, илк учрашувнинг хушбўй атридан маст бўлиб ётди... Орадан анча-мунча фурсат ўтгач, кўзларини очиб теварак-атрофга аланглади: дафъатан, қаерда эканини англай олмади. Англаб етгач эса, дарё ҳам, кўм-кўк далалар ҳам кўзига шунақаям шумшук, хунук кўриниб кетдики, ҳатто яшагиси келмай қолди.

– Ундай бўлса, бу ерда пишириб қўйибдими? Нега келасизлар?! – деб ғазаби қўзиб саволга тутди Каламуш. У

шу тобда ўзидан ҳам, қалдирғочлардан ҳам ўч олмоқчи эди.

– Қизиқ экансиз-ку! Буёқларни ҳам кўнгил тусаб қолса, нима қилайлик? Ахир, ҳар гулнинг ҳиди бошқа бўлади! – деб эътироз билдирди биринчи қалдирғоч. – Чаманзорлару гуж-гуж чивин босган қўлмакларнинг, подалару подавонларнинг, ғаллазору ўроқчиларнинг ҳиди ўзгача бўлади. Оҳ!.. Ибодатхона пештоқидаги уяларимизни соғинамиз...

– Каккунинг сайрашини фақат ўзим яхши кўраман, деб ўйлайсизми? Янглишасиз, бизам яхши кўрамыз! – луқма ташлади иккинчи қалдирғоч.

– Хуллас, айланиб-ўргилиб Англия ҳавзаларида сокин чайқалиб турган нилуфарларни соғиниб қоламиз. Соғинч бизга ҳамиша йўлдош бўлади. Шунақа яратилган бўлсак, нима қилайлик?! – деди учинчи қалдирғоч.

Қалдирғочлар яна чуғур-чуғур гапта тушиб кетдилар. Энди улар ложувард денгизлар, сарғимтир қумликлар, саҳролар, калтакесаклар визиллаб юрадиган харобалар тўғрисида суҳбатлашарди.

Юрагига гулғула тушиб, безовта бўла бошлаган Каламуш улардан нари кетди: дарёнинг шимолий соҳилидаги тепаликка чиқди-да, аста чўзилиб ётди. Нигоҳини Даунс тоғ тизмаларига қадади: жанубни тўсиб турган чегара чизикларини кўрди, ундан нарисини кўра олмади – Каламуш учун дунё ўша чегара чизикларида тугайди. Наҳотки, аслида ҳам шундай бўлса?.. Жануб тушунчаси Каламушнинг кўнглига бутунлай яп-янги маъно олиб кирди; жануб унинг қалбига ялангоёқ чартистлар ҳаракатидек тўс-тўполон қилиб кирди... Ажабо, ҳатто тоғ тизмаларига туташ мусаффо осмон ҳам “сеҳрли қалпоқча” ваъда қиларди гўё. Ёруғ дунёда шунча яшаб, ҳамма нарсани кўрдим-билдим, энди оёғимни узатиб, бандаликни бажо келтирсам ҳам бўлаверади, деб юрарди. Чучварани хом санаган экан! Ҳали тилсимот уёқда экан: тоғнинг бериги томони бўшлиқ экан-у, нариги томони сеҳрли диёр экан... Каламуш бунга шак-шубҳа қилмасди. У томонларда асов тўлқинлар, қайрилма ҳошияли дарёлар, серкўёш саҳролар, ям-яшил зайтунзорлар, ипга тизилгандек қатор-қатор оромгоҳлар... Қудратли кемалар тизилиб турган сокин

бандаргоҳлар... Ўша кемалар маржон оролларига ҳам, борсакелмас кўрфазларга ҳам бора олади!

У сапчиб ўрнидан турди-да, яна дарёга юзланди: ҳозир кўнгли дарёни эмас, тупроғи кўпчиб турган йўлни қўмсарди. Йўлга қараб кетди. Йўлга чиққач, қуёш тафтига дош беролмай, ўзини салқинга олди. Лоп этиб хаёлига, мана шу йўл шоҳқўчага элтади-ку, шоҳқўчадан ўша ажойиботлар дунёсига бориш мумкин, деган фикр келди. Балки, шоҳқўча жаҳонгашта азаматларга тўладир? Балки, ўша азаматларни гаройиб саргузаштлар кутаётгандир?

Бирдан қулоғига қадам товушлари чалинди: уёқ-буёққа аланглаган эди, рўпарасидан беҳолгина оёғини судраб келаётган битта махлуққа кўзи тушди. Ҳайҳотки, йўловчи ҳам ўзига ўхшаш битта Каламуш эди; аъзои-бадани, афт-ангори чангга беланган шўртумшук! У яқин келди-ю, ажнабийларга хос мулозамат билан саломлашди. Сўнг бир оз каловланиб турди-да, илиқ кулимсиради ва унинг ёнгинасига, салқин майса устига ўтирди. Ўлгудек чарчагани шундоққина кўриниб турарди. Шу боис Каламуш қавмини дарҳол савол-жавобга тутмади. Ҳайвонлар жисмонан чарчаган пайтларида ўн оғиз гапиришдан кўра, ўн дақиқа сукут сақлашни афзал биладилар.

Йўловчи хушбичимгина бўлиб, очиқ чехрали, елкалари салгина туртиб чиққан, оёқлари ингичка ва узун-узун, кўзларининг четларини ажин босган, жажжи қулоқларига тилла балдоқчалар тақиб олган эди. Эғнида оҳори тўкилган кўкишроқ, жун фуфайка; серямоқ иштонида доғ-дуғлар кўзга ташланади — иштон ҳам қачонлардир кўк рангда бўлганини пайқаб олиш мумкин. Қўлида кўк дастрўмолга тугилган бўғча бор.

Бир оз ўтиргач, йўловчи чуқур уф-ф тортди ва ҳавони ҳидлаб-ҳидлаб, атрофга назар ташлади.

— Бу ниманинг иси? Беданикими? — деб сўради. — Анави тарафда моллар ўтлаб юрган бўлса керак-а? Комбайнлар тирилляпти. Хув, ўрмон устида қишлоқ мўриларидан чиққан тутун юзиб юрибди. Яқин ўртада дарё ҳам бор, шекилли. Ана, қарқараларнинг товуши эшитиляпти... Кечирсинлар, янглишмасам, ўзлариям ўша томонлардан келган бўлсалар керак-а? Афтингиздан, чучук сув ҳавзасида яшайдиган

махлуққа ўхшайсиз. Ҳаммаёқ жимжит, осойишталик. Гўё ҳаёт тўхтаб қолганга ўхшайди, қимирлаган жон кўринмайди. Биродар, ҳаётингиз чакки эмас, ишонаверинг!

– Худога шукр, нолийдиган жойимиз йўқ, – деди Каламуш босиқлик билан. Лекин унинг товушида негадир одатдаги қатъият йўқ эди.

– Мен бўлсам, асло бундай демасдим, – деб эҳтиёткорлик билан гап қистирди йўловчи. – Ўлай агар, бу тарафлар хосиятли жойларга ўхшамайди. Ҳа, гапимга ишонаверинг – бошимиздан кўп савдолар ўтган, – деб бошига шапатилаб қўйди. – Мана, олти ойдирки, шу томонларда оч-наҳор, товонларим шилиниб дайдиб юрибман. Кўп нарсаларни ўз кўзларим билан кўрдим... Аммо, яна жанубга қайтиб кетгим келяпти, кўнгил ўша ёқларга талпиняпти. Начора, ўз уйинг – ўлан тўшагинг, деб бекорга айтишмас экан-да!

– Демак, уёқлар буёқлардан бошқачароқ экан-да? – деб ўйчан аҳволда савол берди Каламуш. – Ўзларини қайси томонлардан шамол учирди? – деди. Аслида, йўловчидан «қаён боряпсиз?» деб сўрамоқчи эди, лекин жавоб илгаритдан маълум бўлгани учун ўша саволни ичига ютди.

– Кичик бир фермадан келяпман. Ўша ерда бирров тўхтаган эдим, – деб лўндагина жавоб қайтарди йўловчи. – Ҳув анави тарафда, – деб шимол томонга ишора қилди. – Мен сизга айтсам, биродар, каминанинг қаердан келаётганининг ҳозирча аҳамияти йўқ. Ҳаммаси яхши бўлди, мен кутгандан ҳам аъло бўлди! Мазза қилдим, гап йўқ! Худога беадад шукрки, мана энди ёнингизда соғ-саломат турибман. Анча-мунча йўл ортимда қолди, уёқ олис, лекин олдиндагиси, яъни кўнгилдагиси яқин, жуда яқин!

Унинг чақнаб турган кўзлари уфққа қадалди: у гўё қандайдир сирли бир товушга, бу атрофда ҳукм сураётган меҳнат ва мусиқа садоларига асло ўхшамайдиган, ўзгача товушга интиқ бўлиб қулоқ солаётганга ўхшарди.

– Сиз бу ерликларга ўхшамайсиз, – деб эътироф этди Каламуш комил ишонч билан. – Фермерлар орасида ҳам сизга ўхшаши учрамайди.

– Топдингиз, зеҳнингиз ўткир экан! – деди йўловчи. – Биродар ўзим асли денгиз Каламуши бўламан. Истамбўлда

(эски номи Константинопол) туғилганман. У ерда ҳам бегонароқмиз. Ҳечқиси йўқ, яшаса бўлади. Истамбўл деган шаҳарни эшитганмисиз? Кулинг ўргилсин жой. Дунёга машхур кўҳна шаҳар! Норвегия қироли Сигурд тўғрисида эшитганмисиз?.. У олтмишта кемаси билан Истамбўл устига бостириб боради; жавоҳирлар, тиллолар, дур-марваридлар билан зийнатланган шаҳар кўчаларидан виқор билан ўтади; кейин қирол ва унинг рафиқаси шарафига жанговар кемаларининг бирида зиёфат берилади. Бу ҳангомаларни эшитган бўлсангиз керак, албатта. Сигурд ватанига қайтганидан кейин ҳам кўпгина лақма норвеглар Истамбўл шаҳрида қолиб кетадилар. Чунки улар қиролнинг ҳарбий гвардиясига ёлланган эдилар. Ўшанда асл насаби норвеглардан бўлган менинг бобокалоним ҳам қиролга тортиқ қилинган кемалардан бирида ўша ерда қолади. Денгизчиларнинг умри сувда ўтади. Сувда ўтмай, қайда ўтсин! Бунинг ҳеч ажабланидиган жойи йўқ, тўғрими?.. Ҳа, менинг туғилган жойим — Истамбўл. Лекин, ватаним у ер эмас. Лондон билан Истамбўл ўртасидаги ҳар қандай кўнгилочар бандаргоҳ — мени Ватаним, бўптими?! Ҳамма бандаргоҳларни беш қўлимдай биламан, мени ҳам яхши билишади. Қайси соҳилга тушмай, бари бир, худди ўз уйимдагидек эмин-эркин юравераман.

— Жаҳонгашта махлуқ экансиз-ку! Дунёда сиз бормаган жой қолмаган бўлса керак-а?! — деб оғзининг суви қочиб сўради Каламуш. — Ойлаб қуруқликка чиқмайсизми? Озиқ-овқат, чучук сув танқис, атрофингиз Баҳри муҳит...

— Ҳой-ҳой, нафасингизни сал иссиқроқ қилинг! — деб эътироз билдирди Сувкаламуш. — Бундай гапларни асло тилга олманг! Ундай кунлардан худо асрасин! Мен олис сафарларга бормаيمان, балки савдо-сотик билан шуғулланидиган кемаларда юраман, бандаргоҳлардан олислаб кетилмайди. Аслида, мен қуруқликда ҳам, сувда ҳам ўзимни эмин-эркин ҳис этаман. Айниқса, жанубдаги бандаргоҳлар жон-дилим! Э-э, шу қадар муаттар ҳидлар тараладики! Оҳ, мазза! Кечалари лангар чироқлари чарақлаб туради. Мафтункор манзара! Бунақаси бўлмайди!

— Қўйил, қандингизни уринг! — деди Каламуш андак истиҳола қилиб. — Малол келмаса, бирорта саргузаштингизни

гапириб берсангиз? Жуда билгим келяпти! Қани, уддабурон сайёҳ кулбаи вайронасига қайтгач, ўчоқ олдида чордона қуриб олиб, ёр-дўстларини қандай қилиб ҳанг-манг қилиб қўяр экан?! Тўғриси айтсам, биродар, ҳаётим негадир зерикарли тус ола бошлади.

– Кўриб турганингиздек, охири саёҳатим шарофати туфайли мана шу жойларга келиб қолдим, – деб гап бошлади Сувкаламуш. – Ҳартугул, чакки эмас. Қуруқликдаги бир фермада ризқ-насибамизни териб едик. Бўпти, умрим китобини безаб турган бир саёҳат тафсилотларини сўйлаб бера қолай...

...Одатдагидек, ҳаммаси рўзгордаги гиди-бидидан бошланди. Рўзгорда ҳаловат йўқолгач, Истамбўлдан Юнонистон оролларига, Левантага жўнаётган битта кемага чиқиб олдим. Афсонавий денгизлар оша афсонавий мамлакатга йўл олдик. Ўша кунлари куёш ёндираман дерди, тунлар ҳам ниҳоятда дим эди. Хуллас, саёҳат бошланди. Қайга борсак, қайси бандаргоҳда тўхтасак, эски танишларни учратардик, улар билан оғиз-бурун ўпишардик. Кун чошгоҳ бўлганда бирорта соя-салқин жой топиб, ухлаб олардик. Оқшом бўлди дегунча юлдузли осмон остида базми жамшид қуардик, томоқлар хириллаб қолгунча ашула айтардик, роса хумордан чиқардик-да! Кейин шимолга бурилиб, Адриатик денгизига йўл олдик. Қаҳрабодек қизғимтир, яшил, ҳаво ранг соҳиллар бўйлаб юзиб кетдик. Йўл-йўлакай истаган бандаргоҳда тўхтаймиз, лангар ташлаймиз; улғвор кўҳна шаҳарларни чарчаб қолгунимизча кезамиз. Бир куни куёш найза бўйи кўтарилган пайт Венеция тупроғига қадам қўйдик. Ў-ў, Венеция! Каламуш халқи учун дунёда ундан ортиқ фаровон шаҳар бўлмаса керак. Хоҳлаганча айш-ишрат қил, ўйна-кул, ҳеч қандай тўсиқ йўқ. Толиқсанг борми, катта сой бўйида давра қурасан; тун узун, дўст-ёрлар билан истаганча кайф-сафо қиласан; бошинг узра кавкабистон, олам тўла мусиқа; сувда ялтироқ қайиқлар солланиб юзиб юради; қайиқлар бир-бирига шу қадар усталик билан жипслаштирилганки, улар устидан юриб, бемалол нариги соҳилга ўтишинг мумкин! Озиқ-овқат мўллигини айтмайсизми? Балиқнинг минг хили бор. Қўйинг, ҳаммаси бир четда турсин, фурсат ганимат, фаройиб ҳикоя эшитинг!

У бирдан жим бўлиб қолди. Каламуш бўлса, йўловчининг сўзларини тинглаб ўтириб, аллақачон хаёлот дарёсига чўкиб кетган эди: кўз ўнгида кўкимтир соҳиллар, ажаб-ажаб тўлқинлар намоён бўлиб, девор ортидан келаётган ғаройиб кўшиқлар қулоғига чалинарди.

– Шундай қилиб, яна жанубга отландик, – дея ҳикоясини давом эттирди Сувкаламуш. – Италия соҳиллари бўйлаб юзиб кетдик, Палермога етиб бордик. Мен ўша жойда кема билан хайр-хўшлашиб, бемалол ҳордиқ чиқариш учун соҳилга тушиб қолдим. Азалдан бир кемада узоқ юролмайман: эркимни қўлдан бериб қўйгандек, мутаассиблашиб қолгандек бўлавераман. Боз устига, Сицилия менга жуда ёқади; шикорга чиқадиган, маишат қиладиган гўшалар бисёр. У ерда танишбилишларим ҳам кўп. Уларнинг туриш-турмуши кўнглимга яқин. Сицилияда узоқ вақт қолиб кетдим, дўстларим билан роса улфатчилик қилдим. Кунларнинг бирида кўнгли сушт кетди-ю, имкон топиб, Сардина билан Корсика ўртасида қатнайдиган тижорат кемасига чиқиб олдим. Оҳ, мазза! Юз-кўзларингга, кўксингга майин шабада урилади, томчилар тинимсиз томчилайди!

– Боя нима дедингиз?.. Трюмми – кеманинг остки қисми иссиқ эмасмикан? – деб суриштирди Каламуш.

– Нима деяпсиз?! Мендек моҳир денгизчи у ерда нима қилади? Ҳйлаб гапиряпсизми?! – деди Сувкаламуш жаҳли чиқиб. – Мен кема дарғасининг хонасидан бошқа жойда ётмайман-ку!

– Буни қаранг-а, лекин сизга ҳам осон эмас экан! – деб ҳамдардлик билдирди Каламуш.

– Албатта, кема жамоасига қачон осон бўлибди? – деди жиддий оҳангда Сувкаламуш. У яна кўз қисгандек бўлди-ю, гапини давом эттирди: – Корсикадан қуруқликка кетаётган вино ортилган кемага чиқиб олдим. Юриб-юриб, кечаси Алассиога кириб бордик. Лангар ташладик. Вино бочкаларини сувга тушириб, бир-бирига қатор қилиб маташтирдик. Кейин денгизчилар ашулани вада-ванг қўйишиб, бочкаларни соҳилга қаратиб тортиб кетдилар. Бочкалар сувда қалқиб-қалқиб борарди, худди сув сатҳида ўйнашиб юрган делфинларни эслатарди. Қирғоқдаги қумликда отлар шай турган экан: шу заҳоти чавандозлар ҳайқириғи остида тарақа-туруқ қилиш-

ганча шаҳар ичкарисига судраб кетишди. Ҳамма бочкалар жўнатилгач, ювиниб-тараниб, қиттак-қиттак қилишиб, то тонггача чақчақлашдик. Хуллас, чарчоғимизни ёздик. Ҳадемай тонг отди. Мен бемалол дам олиш мақсадида қалин зайтунзор томон йўлга чиқдим. Оролма-орол, бандаргоҳма-бандаргоҳ юзиб юравериб роса эзилиб кетган эканман! Шуйтиб, меҳмондўст деҳқонлар даврасида беташвиш, беғалва яшадим: ётаман-тураман, тураман-ётаман; жуда зерикиб кетсам, тепаликка чиқаманда, олисларда ястаниб ётган мовий Ўрта Ер денгизини томоша қиламан. Деҳқонлар бўлса, тиним нелигин билмайдилар: эртаю кеч эшакдек меҳнат қиладилар... Кейин гоҳ яёв, гоҳ кемада юриб Марселга етиб келдим. Бир вақт эски денгизчи қадрдоним учраб қолса бўладими! Унинг дўстлари ҳам бор экан. Э-э, роса яйрадик, нимасини айтасиз! Кемадан-кемага ўтиб, дуч келган жойда тўдалашиб чақчақлашиб ўтирардик. Қисқичбақаларни бурни-қулоғимиздан чиққунча едик-да, ўзиям! Ҳозир Марселнинг ўша қисқичбақалари тушимга кириб қолса, бақириб уйғониб кетаман.

— Эсим курсин, йўл босиб келяпсиз. Балки, қорнингиз очдир? — деб сўради Каламуш меҳри товланиб. — Гапларингизга оғзим очилиб, молга ўхшаб хўшшайиб ўтиришимни қаранг-а! Майли, ҳали ҳам кеч эмас. Энди сизни шундоқ қўйвормайман, албатта овқатланиб кетасиз! Уйда нима бўлса, ўртада баҳам кўрамиз, уйим унча олис эмас.

— Бу бошқа гап! — деди Сувкаламуш мамнун бўлиб. — Ростини айтсам, қорнимнинг пўстаги чиқиб кетди! Қисқичбақа тўғрисида гапиряпман-у, оғзимдан сўлакайим оқиб кетяпти! Биродар, егуликларни шу ерга олиб кела қолсангиз бўлмайдими? Пастга тушиб-чиқишга ҳеч тоқатим йўқ-да! Бу ер ҳам тинчгина экан, чақчақлашиб ўтириб овқатланаварардик. Сермазмун ҳаётимдан яна бир-икки шингил ҳикоя айтиб бераман. Ҳаётим ўзимга жуда ёқади. Гапларимни жон қулоғингиз билан эшитаётганингиздан билдимки, биз бир-биримизга дилдош эканмиз; бундан бағоят хурсандман! Уйингизга бораварардим-у, аммо, беҳазил айтаман, ўтиришим билан ухлаб қоламан. Ҳозир ҳам зўрға ўзимни идора қилиб ўтирибман.

– Майли, нима ҳам дердим. Меҳмон – отангдай улуғ, дейдилар. Сиз нима десангиз – шу, – деб розилик билдирди Каламуш ва шошилинич уйига жўнади.

Каламуш уйга бориши билан саватни олди-да, уни меҳмоннинг таъбини ҳисобга олган ҳолда (ҳартугул, меҳмон ажнабий эди) сархил ноз-неъматлар билан тўлдира бошлади: бир қулоч келадиган фаранги булкаси, саримсоқ аралаштирилган сосиска, томчи-томчи терлаб турган пишлоқ, тўйимли шарбат шишалар... Зил-замбил саватни кўтариб, изига қайтди.

Икковлон саватдаги нарсаларни йўл четига олишар экан, Каламуш ўз номига ўқиладиган ҳамд-санолардан уялиб, икки лунжи қип-қизил бўлиб кетганини ҳис этди.

Қорнига овқат киргач, Сувкаламуш янги қувват билан яна бир мароқли ҳикоясини бошлаб юборди. Шу баҳонада содда Каламушни ипсиз боғлаб олиб, дунёни айлантириб келди: Испания, Лиссобо, Оporto, Бордо, Корноул, Девон бандаргоҳлари билан атрофлича таништирди. Ахийри кучли шамол, бўрон, довул каби табиий офатлар енгиб ўтилди ва энг сўнгги кўнимгоҳга келиб тушдилар. Худди мана шу жойда улар навбаҳорни қарши олдилар: бойчечак тердилар, ялпиз ҳидларидан маст бўлдилар ва шод-хуррамлик билан мамлакат ичкарасига йўл олдилар. Энди осойишта ферма ҳаёти чарчоқ дилга малҳам бўлади. Охир-оқибат ҳар қандай сайёҳнинг жонига тегадиган денгиз машмашаларининг бети курсин!

Каламуш ҳанг-манг бўлиб ўтирарди, вужудини зўр ҳаяжон чуллаган эди. У ростакамига денгиз дарвени ортидан қолмай эргашиб юрарди. Тўфонли кўрфазларда, бўронлар забтига олган соҳилларда, сув ялаб турган овлоқ бандаргоҳда тентираб юрарди. Ҳаёт қайнаган кафтдек шаҳарчалару илон изи дарёларни ортда қолдириб, Сувкаламушнинг охири манзили – кўримсиз фермага етиб келдилар-у, Каламушнинг ҳафсаласи бирдан пир бўлди. Энди уёққа қадам босишни ҳам, у ҳақда эшитишни ҳам истамасди.

Шундай қилиб, улар овқатланиб бўлишди. Қорин тўйгач, дарбадар сайёҳга яна куч кириб, товуши ҳийла дадиллашди, кўзларидан ўт чақнай бошлади. У қадаҳни лим-лим қилиб қирмизи винога тўлдирди-да, кўзларини лўқ қилиб Каламушга

тикилган кўйи тўлқинланиб қадаҳ сўзи айтишга киришди. Унинг кўзлари ўйнаб турарди, қадаҳда эса вино жимирларди: ҳолатий уйқашлик Каламушни тамоман ром қилиб қўйди. Гоҳ Сувкаламушнинг кўзлари жимирласа, гоҳида қадаҳдаги вино ўйноқларди... Ажабтовур суҳбат эса бир маромда давом этарди, охири кўринмасди. Баъзан тантанали нутққа, баъзан сирли хонишга айланиб кетарди. Лангарни тортиб олаётган денгизчилар қўшиғи ҳам, шамол титратаётган арқон товуши ҳам, балиқчининг хушнуд ҳиргойиси ҳам, қайиқдан таралаётган гитара куйи ҳам — суҳбат мавзуси бўларди. Бир тингланг-а, у бўроннинг увлашига ўхшамайдими? Дам ҳазин, дам ғазабнок... Қийқириқми, қулоқни батанг қиладиган хуштак товушими? Денгиздаги тўлқин мисоли баланд-паст, туя ўркач эмасми? Сеҳрланиб қолган қулоқ ҳамма гапни эшитадими? Ёки фақат гапни эшитади, холосми? Қушларнинг чуғур-чуғури, соҳилга аёвсиз урилаётган тўлқиннинг шалоплаши, денгиз қаърига сургаланиб кетаётган қум-шағал товуши, тошларнинг тарақлаши ҳам эшитиладими? Албатта, ҳамма-ҳаммаси эшитилиб турарди. Барча товушлар ўз маънисига, маъни остидаги ҳикматга эга эди.

Юраги қафасни ёриб чиққудек бир алфозда дукурлаётган Каламуш гоҳ-гоҳ бу бандаргоҳда содир бўлаётган ғаройиб саргузаштларни, пичоқбозликни, тўдалашиб қочиб бораётган безориларни, дўстона учрашувларни, улфатчиликни, саҳна томошаларини кўриб, кузатиб ўтирарди. У баъзан олис оролларга ҳазина қидириб борарди, баъзан сокин кўрфазда қармоққа балиқ илинтириб кунни ўтказарди. Омади чопса, сув остидаги бебаҳо жавоҳирлар устига тўр ташларди, сонсаноксиз чиғаноқларни тортиб оларди... Кейин рутубатли кунлар бошланади; қоп-қоронғи кечада кема тумшуғига бир нарса келиб қарсиллаб урилади — қутилмаганда мудҳиш фалокат рўй беради... Бирдан оппоқ туман қаърида улкан юк кемаси кўринади-ю, ваҳшат солиб устингга бостириб келаверади... Тушми бу ёки ҳақиқат?

Ниҳоят, уйга қайта бошлайсан. Қадрдон бўлиб қолган бандаргоҳнинг порлаб турган чироқларини охириги марта кўриб қоласан... Шолп этиб лангар ташланади. Ҳорғин денгизчилар бандаргоҳнинг жинкўчаларига таралиб кетадилар. Рўпарада уйингнинг қирмизи пардалари кўринади. Оҳ, қандай мазза!

Кейин кўқис уйғониб кетди гўё. Дарбадар сайёҳ ўрнидан кўтарилди, аммо тинмай вайсарди — мовий кўзларини унга тикиб турарди.

— Камина ҳамон йўлдаман, — деди Сувкаламуш дона-дона қилиб. — Ҳали чанг-тўзонли йўллар олдинда: жанубга жўнайман, таниш бандаргоҳ ёнидаги тоққа чирмашиб кетган шаҳарчага бораман. Эҳ-ҳе, яна олис масофаларни босиб ўтишим лозим!.. Қир-адирдаги уйларнинг қорамтир дарво-засидан пастга қарасанг, тош зинапоялар, бир-бирига ёпишиб ўсган гиёҳзор, гиёҳзор охирида эса зилол сув денгиз ялт-юлт этиб кўринади. Кўҳна бандаргоҳ қозикларига, ҳалқаларига ранг-баранг қайиқлар қантариб қўйилган бўлади; болалигимда мен уларга ўғринча чиқиб олишни яхши кўрардим. Соҳилга шитоб урилайётган тўлқинлар устида чорлоқлар тўшини сувга уриб парвоз этадилар; кўпиклашган қирғоқда кумушсимон балиқлар галалашиб юрадилар. Шундоқ деразангнинг остидан улкан кемалар кеча-кундуз ўтиб туришади: баъзилари манзилга етиб келади, бошқалари олис сафарга кетади. Бандаргоҳда ҳар турли кемалар кўноқ бўлади. Равшанки кунлардан бирида бизга аталгани ҳам ташриф буюради. Мен пешанамга битганини сабр-тоқат билан кутавераман: вақти-соати етса, лангар занжирдан ўрмалабми ёки қайиқ орқалими унга чиқиб оламан. Бир пайт денгизчилар кўшиғидан ё тапир-тупур қадам товушидан ёхуд занжирларнинг гичир-гичиридан чўчиб уйғонаман. Мундоқ кўзимни очиб қарасам, елканлар ёзиб юборилган бўлади: кемамиз шаҳарчанинг оппоқ-оппоқ уйларини ортда қолдириб, олға босади. Аста-секин тезлик ортиб боради. Бандаргоҳга кираверишдаги бурундан ўтилгач, елканлар янада баландроқ кўтарилади: жанубга шитоб йўл оламиз. Очиқ денгиз бағридаги тўлқинларни шиддатли равишда кесиб ўтаверамиз, шамолда кемамиз бир томонга сал оғиб қолади. Лекин жанубга интилишимиз асло тўхтамайди. Олға! Биродар, олтин дамлар, қайтмас кунлар ўтиб боряпти: жануб йўлларингизга мунтазир! Отланинг, бўлинг, ҳа, бўла қолинг! Бахт куши бошингизга фақат бир марта кўнади, ҳадеб кўнавермайди — ғанимат фурсатни бой берманг! Қалб нидосига қулоқ тутинг, кейин афсусланиб юрманг! Бу асло мушкул иш эмас, эшикни ёпасиз, вассалом! Бор-йўғи бир қадам, остона ҳатлаб ўтасиз, холос. Қарабсизки,

исқирт эски ҳаёт ортингизда қолади; яп-янги ҳаёт бошланади!.. Кейинчалик мункиллаб қолган пайтларингизда ҳам ўтираверасиз бу ерда — дарё бўйида ёш-ялангларни оғзингизга қаратиб, бировга гап бермай ўтираверасиз! Бўпти, келишдик, орқамдан етиб боринг — йўлда учрашамиз! Ҳали ёшсиз, оёғингизда қувватингиз бор. Биз энди қаридик; шартимиз кетиб, партимиз қолди. Албатта сизни кутаман! Мени айтди дейсиз, жануб ишқида гул-гул ёниб, чопқиллаб орқамдан етиб борасиз!

Вайсақи оғиз ёпилди, товуш тинди. Тинганда ҳам майда-чуйда ҳашаротнинг гинг-гинги каби бир зумда сўнди-қолди. Боядан бери анграйиб ўтирган Каламуш ўзига келиб, мундоқ атрофига қараса, дарбадар сайёҳдан дарак йўқ; узоқда нуқтадек доғ кўринарди, холос.

У ўрнидан сапчиб туриб кетганини ўзи ҳам билмай қолди. Сўнг, ортиб қолган емишларни эринмай йиғиштириб, саватга солди. Уйига жўнади. Қандай етиб келиб, ичкарига қандай кирганини деярли пайқамади. Файритабиий тарзда йўл анжомларини, керакли ва кераксиз лаш-лушларини сафар ҳалтасига жойлади. Ниҳоятда ўйчан, ҳаракатлари сушт эди. Худди ойпарастларга ўхшаб хонада тентираб юрарди. Оғзи очилиб қолган, гўё бир нарсага диққат билан қулоқ солаётган каби. Ниҳоят, сафар ҳалтасини елкасига ташлади, сафарбоп пишиқ-пухта ҳасса танлаб олди — кўлида уёқ-буёғини айлантириб кўрди. Маъқул келди, шекилли. Кейин шошмасдан остона ҳатлаб ўтди-да, ирим учун остонага бир-икки туфлади. Ва эндигина қақдини ростлаб, юрмоққа ҳозирланган пайтда осмондан тушдими ёки ердан чиқдими — билмади, билмай қолди, қараса, пешанасида Сичқон турибди.

— Тайёргарлик зўр-ку! Йўл бўлсин, Каламушжон? — деб сўради у.

— Қаёққа борардим, жўра. Ҳамма бораётган томонга — жанубга кетяпман, — деб минғирлади Каламуш, уялганидан Сичқоннинг юзига қарамай. — Ҳали борадиган манзил аниқ эмас. Кема қай тарафга кетса, ўша тарафга бораман. Денгизда нималар бўлишини худо билади.

У иккиланмасдан, дадил олға қадам ташлади: бу ҳол қарори қатъий эканини яққол кўрсатиб турарди. Нима қиларини билмай, эсанкираб қолган Сичқон зудлик билан

унинг йўлига кўндаланг бўлди ва кўзларига тик қаради. Во ажаб, бу кўзлар сирдош дўсти, қадрдони бўлмиш Каламушнинг кўзларига сира-сира ўхшамасди! Бу кўзлар совуқ йилтирарди, узоқ-узоқларга ҳаракатсиз тикилиб турарди. Сичқон вақтни бой бермасдан, шартга Каламушга ташланди, маҳкам кучоқлаб олди ва зўрға ичкарига судраб кирди. Уни ерга ётқизиб, устига миниб олди, қимир этмай босиб тураверди. Аввалига Каламуш роса типирчилади, ҳийла қаршилиқ кўрсатди. Сўнг бирдан ҳолсизланиб, шалпайиб қолди ва титраб-қақшаб кўзларини юмди. Сичқон унинг қўлтиғидан суяб ўрнидан турғазди-да, оромкурсига ўтказди. Мажолсиз Каламуш оромкурсида ғужанак бўлиб олди, дир-дир титрай бошлади. Бирпасдан кейин маълум бўлдики, Каламуш унсиз йиғларди. Сичқон эшикни яхшилаб танбалади, сафар халтани галадонга солиб, устидан қулф урди. Кўнгли тинчигач, дўстининг ёнидаги стулга аста ўтирди. Фаройиб юкумлиқ хуружи даф бўлишини кута бошлади. Ҳиқ-ҳиқ этиб Каламуш уйкуга кетди. Уйқуси беҳаловат кечди: дам-бадам чўчиб кетарди, тинимсиз сандирақларди: аллақандай Сицилия тўғрисида, Сицилия мафияси ҳақида, комиссар Катани борасида айқаш-уйқаш сафсата сотарди; кейин Жовани Бокаччо ҳақида, “Декамерон” романи тўғрисида валақлади; “э-э, Бокаччо ҳам, Сервантес ҳам қип-қизил кўчирмачилар! Улар араб ва Шарқ эртақларини ўзлаштириб, ўзлариники қилиб олганлар. Охир-оқибат, Шарқ халқларининг муаллифлик ҳуқуқи тикланиши керак! Ўзим жанубга омон-эсон етиб борай, иннайкейин, бу иш билан махсус шуғулланаман!” деб худди адвокатлардек нутқ ирод қилди Каламуш... Бўлган-бўлмаган гаплардан беҳабар Сичқон ҳайрону лол эди: дўстини жинни-пинни бўлиб қолдимикан деса, гаплари унчалик ҳам бемаънига ўхшамайди; соғмикан деса, Шарқ халқларининг муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги даъво Сичқонга ҳийла баҳсли туюлди. Қолаверса, Италия билан Испания адабиётининг ота-боболарини ёмонотлиқ қилиш Сичқонга унчалик маъқул бўлмади... Нима бўлса-да, Каламуш вайсаб-вайсаб, донг қотиб ухлаб қолди.

Ич-этини еб ўтирган Сичқон фурсатдан фойдаланиб, уйнинг уёқ-буёғини йиғиштира бошлади. Юмушларни тугатиб, хонага қайтиб кирди. Оқшом чўккан, хона гира-

шира ёруғ эди. Каламуш уйғонибди. Лекин, миқ этмасдан, хомуш ўтирарди. Сичқон хавотирланиб, дўстининг кўзларига синчков тикилди: худога шукрки, кўз қорачиғлари жойига қайтибди – тентаклик аломатидан Каламуш фориг бўлибди. Кўзлари илгари қандай бўлса, ўшандай эди – тиниқ, жигарранг. Сичқон дўстининг ёнига чўкди-да, кўнглини кўтарди ва нима бўлганини сўраб-суриштира бошлади.

Каламуш нечоғлик уринмасин, аммо бари бир бетоблиги сабабларини тушунтириб бера олмади. Ахир, асосан нозик имо-ишоралардан иборат бўлган ҳодисани унақасига талқин этса ҳам бўлади, бунақасига ағдарса ҳам бўлаверади-да! Қулоқлари остида рўёдек эшитилиб турган хаёлий денгизнинг хаёлий қўшиқларини насрий ва насроний тилга ўгириб, таржима қилиб бўларканми? Денгиз дарвешининг ниҳоясиз хотираларини қолипга солиб, ҳикоя қилиб бўларканми?.. Каламуш боягина содир бўлган воқеаларни ҳатто ўзи ҳам аниқ-равшан идрок этишдан ожиз эди шу тобда. Ўзи яхши билмайдиган нарсалар тўғрисида бировга қайтиб тушунча берсин! Шундоқ бўлгач, Сичқонга нима дейиши мумкин?

Сичқон англадики, ўша мавҳум касаллик хуружи энди Каламушни тарк этган эди. Каламуш изтироб чекавериб, эзилиб кетган бўлса-да, ҳийла лоқайд кўринса-да, лекин худога шукрки, эс-хуши жойида эди. Фақат кундалик турмуш ташвишларига бефарқ бўлиб қолганди. Балки, бу ўткинчи кайфиятдир? Ким билади, дейсиз. Истиқболда эшик қоқиб турган янги мавсумнинг фарахбахш кунлари ҳаммаси аён бўлади.

Сичқон эҳтиёткорлик юзасидан ғалла ўрим-йиғими, ҳосил байрами мавсумидан гап бошлади. Буғдойлар ғарам-ғарам қилиб босиб қўйилибди, аравага қўшилган отлар юк оғирлигидан беллари майишиб кетаётир, пичанлар ғанақ қилинибди, чўкиртиканак қолган далаларда оқшом чоғи ой шуъласида сайр қилишнинг гашти ўзгача бўлади... Боғларда олмалар қип-қизил бўлиб турибди, ўрмондаги ёнғоқлар қўнғир тусли филофини ечиб, улоқтиради... Банкаларга мураббо, қиём ёпилди... Мавзу мавсумдан-мавсумга сакрарди: ҳар мавсумнинг ўзига яраша таровати, сурури, роҳатижон дамлари бўлади... Сичқон шулар ҳақида гапираётиб, бирдан тўлқинланиб кетди ва ўзини тутолмай қўшиқ айтиб юборди!

Аста-секин Каламушга жон кирди, ўтирган ўрнида қаддини андак ростлади ва аҳён-аҳён суҳбатга аралашиб турди. Кутилмаганда нурсиз кўзлари жавдираб қолди, хаёли паришон... Оббо, яна бир бало бўлди, шекилли?! Сичқон шу заҳоти унинг ҳолатини сизди ва аста хонадан ташқарига чиқди-да, зум ўтмасдан қўлида қоғоз-қалам билан қайтиб келди. Ёзув қуролларини дўстининг ёнидаги столга қўйди-да:

– Шеър-пеър машқ қилмаганингизга ҳам анча бўлди, – деб луқма ташлади Сичқон. – Қаёқдаги бўлмағур хомхаёллар тўғрисида бош қотириб ўтиргандан кўра, тўрт қатор шеър ёзганингиз афзал-ку! Ҳар ҳолда, ҳеч бўлмаса, авлодларимизга ижодий меросингиз қолади. Қани, бир уриниб кўринг-чи, балки ҳали истеъдодингиз сўнмагандир?..

Каламуш ёнида турган қоғоз-қаламни эринчоқлик билан нари суриб қўйди. Сичқон эса шундай бўлишини олдиндан сезгандек, аллақачон бошқа хонага чиқиб кетган эди. Вой, эпчил бўлмай қолгур, Сичқон-эй! Бирпасдан сўнг у астагина мўралади: борлиқни, бор дунёни унутган Каламуш столга мук тушган кўйи қалам тебратарди. У қитир-қитир этказиб қоғоз қораларди-да, теран ўйга чўмарди. Сўнг қаламнинг учини лаби билан хўллаб, яна ёзмоқ билан машғул бўларди. Синчиклаб кузатилса, Каламуш ёзишдан ҳам кўра кўпроқ қаламнинг учини хўллаш билан овора эди.

Нима қилаётган бўлса-да, бари бир эмасми? Муҳими – Каламуш соғайиб кетса бас! Сичқонга шундан бошқа ҳеч нарса керак эмас.

Х БОБ

ҚОЧОҚ ҚУРБАҚАНИНГ “КЎРГАН-КЕЧИРГАНЛАРИ”

ёхуд ҳеч кимсанинг бошига тушмасин ташвиш!

Қурбақа паноҳ топган дарахт қаваги шарққа қараган бўлиб, эрта тонгдаёқ кўзига қуёш нури тушди ва барвақт уйғонди. Оёқлари уюшиб қолибди, ўзиям ҳийла совқотибди. Боз устига алоқ-чалоқ туш кўрибди. Тушида гўё қаҳратон

қиш эмиш, ойнаванд ётоқхонасида мириқиб ухлаётган эмиш; бир пайт кўрпа-ёстиққа жон кирибди, улар дод-вой қилишиб, ошхонадаги ўчоқ ёнига қочиб чиқибдилар; Қурбақа уларга ялиниб-ёлворармиш, яхмалак бўлиб қолган тош йўлда ялангоёқ ҳолда орқаларидан югурармиш, улар тутқич бермасмиш. Йўлнинг эса поёни кўринмасмиш... Ҳар ҳолда, қамокхонада совуқ тошга тўшалган похол устида ухлашга ўрганиб қолган эди. Бўлмаса, у каллаи саҳарлаб уйғониб кетарди. Қанийди шу тобда бошини буркаб ётадиган иссиқ кўрпачалар бўлса! Э-э, унақа кўрпачалар ёдидан ҳам чиқиб кетди.

У аста ўрnidан турди, кўзларини ишқалаб анча ўтирди. Сўнг увишган оёқларини обдон уқалади. Деразалари панжарадор уйини қўмсаб, атрофига жавдиради. Бирдан юраги дукурлаб кетди: энди ҳаммасини эслади, эс-хуши жойига келди. Ахир, у қамокдан қочди-ку, уни ёвуз полициячилар изма-из таъқиб қилдилар-ку! Бироқ, у ҳозир озод эди, озод!

Озодлик! Биргина шу сўзнинг ўзи, у ҳақда ўйлашнинг ўзи мингта кўрпа-тўшакдан минг марта афзал эмасми? Унинг виқор билан қадам кўйишини интиқ кутиб, “Наинки ором, ҳатто хизмат бўлса, бош устига! Ўйна-кул, жоним тасаддуқ! Азиз бошингга фалокат тушдимми? Парво қилма, ўзим мададкорман! Ҳаммасига ўзим балоғардонман!” деб турган ёруғ дунёга кўзи тушаркан, шу заҳоти аъзои-баданига илиқлик югурди. У бир силтаниб, баданига ёпишиб қолган хазонларни қоқиб туширди. Қўли билан бошини тозалади. Сўнг куёш нурида ял-ял ёниб турган офтобшувоққа чиқди. Совуқ еб, дилдирарди. Қорни оч эди, кўнгли озарди. Аммо, руҳан тетик, хотиржам. Мириқиб ухлаганиданми, кечаги ғам-андуҳлар барҳам топган эди.

Ушбу дақиқаларда мусаффо осмон ҳам, бокира тонг ҳам, бутун олам ҳам фақат битта ўзиники эди гўё. Шудринг қўнган шох-шаббалар оралаб юрди. Ҳувиллаган ўрмон ҳам унга тобедек туюларди. Ўрмон этакларидан ям-яшил далалар бошланиб кетди. Далалар ҳам ўзиники, ҳаммасига битта ўзи хўжайин! Нимани хоҳласа, кўнгли нимани тусаса ўшани қилади. Йўллар ҳам унинг қадам босишига мунтазир, муштоқ... Фақат дилингдаги дардингни тинглайдиган битта

сухбатдош бўлса, янада ажойиб иш бўларди. Қурбақа гарансираб қолди: қаёққа боришни билмасдан боши қотди; бировдан йўл сўрай деса, атрофда тирик жон учрамасди. Гуноҳсиз одамларга мазза: улар бировдан қочиб юрмайдилар. Ана шунақа гаплар. Хўш, Қурбақа-чи?.. Бунақа пайтларда кўзинг тиниб қоларкан. Пешана шўр бўлгач, бошга кетмакет кўргулик тушаверади... Ҳозирнинг ҳар дақиқаси бебаҳо эканини билиб туриб, лекин гунг-соқов бўлиб олган йўлни тепиб-тепкилаб ташлагиси келарди Қурбақанинг. Хайрият, тепса-тебранмас бу қишлоқи йўл ёқасида сой кўринди. Йўл билан сой гўё қўл ушлашиб келаётган оға-иниларни эслатарди. Бироқ, иккови ҳам соқов эди.

– Топишмай қўшмозор бўлгурлар-эй! – деб қарғанди Қурбақа. – Қиёматнинг ҳам охири бўлади. Демак, манави маразларнинг охири бўлса керак. Қани, сабр-тоқат қилиб бораверай-чи, бир жойга борарман!

У ноилож сой бўйлаб кетаверди.

Сой бурилган жойга етганда битта от кўринди: у ниҳоясиз ғамга ботгандай бошини осилтириб келарди. Бўйнидаги тўқимга боғлаган арқон гоҳ таранглашар, гоҳ салқи тушарди, сувга тегиб келарди. Арқон адоғида сув томчилари ялтирарди. Қурбақа индамасдан отни ёнгинасидан ўтказиб юборди ва кейин нима бўлишини кутиб турди. Дам ўтмай, дағал тўши билан сувни ёриб келаётган мўъжазгина шатак-кема кўринди; шатак устига михлаб қўйилган ёғоч ажабтовур рангга бўялган, шатакка мос эди. Шатак-кемада биттаю битта йўловчи бўлиб, у кенг соябонли шляпа кийиб олган бесўнақай, бақалоқ хотин эди. Бақувват қўллари билан рул дастасини тутганча шатакни бошқариб келарди.

– Саломлар бўлсин хоним! Каллаи саҳарлаб буёқларда нима қилиб юрибсиз? – деб сўради Бақалоқ хотин яқин келиб.

– Бошига иш тушмаса, қайси аҳмоқ азонда санқиб юради?! – деб зардали жавоб қайтарди Қурбақа. – Битта қизимни эрга берган эдим, уйлик-жойлик эди. Тўсатдан хабар келиб қолди, ўшаникига кетяпман. Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да! Онанинг кўнгли болада бўлар экан. Нимасини айтай, эгачи, ўзингиз ҳам биласиз-ку! Буёқда ишларим бошимдан ошиб-тошиб ётибди; биттагина кирхонам бор,

ўшани бировга бериб келяпман. Ўчакишгандек, йўлда ҳамёнимни йўқотиб қўйдим. Боз устига, йўлни билмайман. Қизим бечора бўлса... Ишқилиб, тинчлик бўлсин-да!

– Қизингиз қаерда яшайди? – деб сўради шатакчи хотин.

– Дарё томонда яшайди. Қурбақанинг макони деган жой бор-ку, ана ўша тарафда яшайди. Балки, эшитган-дирсиз?

– Бўлмасам-чи! Ўзим ўша ёққа кетяпман. Мана шу сой Қурбақа маконига сал етмасдан дарёга қўшилади. Уёғи ҳеч қанча қолмайди. Келинг, шатакка чиқиб олинг, элтиб қўяман! – деди Бақалоқ хола меҳрибонлик билан.

У шатакни қирғоққа яқинлаштирди. Қурбақа миннатдорлик изҳор қилди-да, уриниб-суриниб шатакка чиқди ва: “Бахтингга барака, Бақажон! Манглайингда холинг бор экан, шекилли. Илойим, ишларинг ҳамиша ўнгидан келаверсин!” деб ўзича қувонди.

– Кир юваман денг-а? – деб луқма ташлади Бақалоқ хоним йўлда давом этаркан. – Яхши хунарингиз бор экан.

– Э-э, меникидай корхона ер юзида йўқ! – деб мақтаниб юборди Қурбақа. – Ўзиям фақат казо-казоларнинг кирларини юваман. Улар кимнинг совунига кир ювишни билишади-да, ҳар қандай касга ишонавермайди. Ман эсам, ўз ишимнинг пири бўлиб кетганман: тозалаб юваман, гижимини қолдирмасдан дазмоллайман...

– Ҳамма ишни битта ўзингиз бажарасизми? – деб сўради Бақалоқ хоним мулойим товушда.

– Йўғ-э, унда анави хизматкор қизларни нега ушлаб ўтирибман! – деб жавоб берди Қурбақа ўйламай-нетмай. – Қора ишларни ўшалар қилишмаса, менга нима кераги бор? Сўқимга боқармидим! Ўзлариям йигирмата... Қизларни биласиз-ку, дарров эсираб қолишади. “Ҳе-е, эмчаги катталар!” деб сўкиб қоламан баъзан.

– Икковимиз ҳам бир хил эканмиз, – деб Қурбақанинг гапларини маъқуллади Бақалоқ хотин. – Уларнинг арқонини сал бўшатсангиз – бас, дарров дуч келган айғирнинг остига ўзларини ташлайдилар. Шунинг учун доим кўрқитиб туриш керак. Ўзингиз кир ювишни яхши кўрасизми, айланай?

– Яхши кўрганда қандоқ! – деди Қурбақа мамнуният билан. – Енгимни шимариб, тоғорага қўлларимни тиксам

борми, шунақаям роҳатланаманки, во-во-во-ей! Бировга айтиб юрманг-у, лекин дунёда бунақа маззажон иш йўқ!

– Сизга рўпара қилган толеимдан айланай! Қаранг-а, келиб-келиб, икковимиз учрашиб қоламизми-а? – деди шатакчи хотин ўйчан.

– Нималар деяпсиз? Тинчликми ўзи? – деб безовталаниб сўради Қурбақа.

– Менга яхшилаб разм солдингизми? – деди шатакчи хотин маънодор оҳангда. – Ахир, биз ҳамкасб эканмиз-ку, айланай! Кир ювишни мен ҳам яхши кўраман. Аммо, яхши кўрмасам ҳам, бари бир шу ишни қилаверардим. Кир ювиш ҳам, аслида, эрга тегишдек бир гап: биров яхши кўриб тегади, биров яхши кўрмасдан тегади. Бироқ, ҳар икки ҳолда ҳам оқибат ўзгармайди: унисиям бола туғади, бунисиям. Нима дедингиз?.. Лекин, ростини айтсам, бўзчининг моккисидек уёқдан-буёққа қатнайвериш жонимга тегди. Эрим ўлгудек такасалтанг, ҳатто мана шу шатак-аравани бошқариб, уёққа бориб-келишга ҳам бўйни ёр бермайди. Ҳаммаси менинг гарданимда. Яхшиямки, от эслигина, уни эркаксиз ҳам бошқариш мумкин. Эр дегани сал жонсарак бўлса-да! Бизники боқибегам, дунёни сув босса – тўпиғига чиқмайди. Мана, бугун эрталаб ҳам: “Сен боравер, ўзим изингдан етиб оламан”, деди-ю, итини эргаштириб куён овлагани жўнади. Ит билан кетдими – тамом, хуфтонгача қайтиб келмайди. Ити ҳам ўзига ўхшайди: ўхшатмаса, учратмас экан! Бунақада кир ювишга қўл тегадими?!

– Э-э, кўйинг, ўша кир-пирларнинг падарига лаънат! – деди бу мавзу меъдасига урган Қурбақа. – Ундан кўра, куён овидан гапирсангиз-чи, куён овидан! Баррагина куён гўштини пиёз билан қовуриб, дастурхонга тортсангиз-а? Оҳ, оҳ!

– Олдимда кир турса, бошқа ҳеч нарса кўзимга кўринмайди! – деди норози бўлиб шатакчи хотин. – Ҳайронман, кир турганда куён ови юракка сиғар эканми?! Ана, каютанинг бурчагида кир дегани уюлиб ётибди! Ишонмасангиз, кириб кўринг!.. Агар бирортасини ювиб берсангиз, кўп савобга қолардингиз-да, эгачи! Бари бир бекор ўтирибсиз, ундан кўра... Каютада тоғора ҳам, совун ҳам, чойгумда иссиқ сув ҳам бор. Сойдан сув олинадиган пақир ҳам бурчакда турибди. Қалай?!

– Иложи бўлса, мен шатакни бошқара қолсам-чи? – деб ялинчоқ товушда сўради Қурбақа. – Кирни эса ўзингиз хоҳлагандай юваверасиз. Билиб бўладими, яна-тагин мен бирортасини чатақроқ ювиб қўйсам... Менинг ювганим сизга ёқадими-йўқми? Ахир, ҳар кимнинг ўз услуби бўлади. Келинг, мен шатакни бошқара қолай!

– Шатакни?! – деб қошларини чимирди семиз хотин. – Нима бало, шатакни бошқариш осон деб ўйлаяпсизми? Қолаверса, шатакни бошқариш жуда зерикарли машғулот, одам зиқ бўлиб ўлай дейди! Аслида, мен сизни хурсанд қилмоқчиман, холос. Йўқ, деманг, эгачи! Бир вой-вой-вой-во-оо-ей, деб мазза қилганингизни томоша қилай-чи!

Қурбақанинг боши қотди. Кўзлари аланг-жалаңг, қутилиш чорасини қидира бошлади: сой соҳилига сакраб, қочиб кетай деса, соҳил йироқ – бути йирилиб кетиши мумкин. “Модомики, бундай савдо бизнинг бошга тушган эканми, демак тақдирга тан бермоқ лозим. Нима, кир ювиш қўлимдан келмайдими? Бу ишни ёш бола и-и қилиб ўтириб ҳам бажараверади!” деб ўзига таскин берди хаёлан. У дадил юриб қаютага тушди: тоғора, совун ва бошқа ашқол-дашқолларни олди. Бурчакда уюлиб турган кир кийимлардан қўлига илинганини кўтариб ташқарига чиқди. Бир пайтлар кирхона деразасидан тасодифан кўриб қолган манзарани шуурида қайта жонлантирди ва аста-секин кир ювишга тушди. Қурбақа умрида бунчалик азият чекмаган эди: борган сари хуноби ошарди, кирлар эса оқариш ўрнига нуқул бўзрарди, холос. Вақт имиллаб ўтарди. Жиғибийрон бўлаётган Қурбақа кирларни муштлаб-муштлаб қўярди, аммо лаънати кирлар ҳамон тоғорадан ишшайиб қараб туришарди. У елкаси оша шатакчи хотинга бир-икки назар ташлади: унга нима, парвойи палак, рўпарасига тикилганча шатак-аравани бошқариб борарди. Қурбақанинг бели оғриди, бармоқлари тиришиб, тарам-тарам бўлиб қолди. Эсиз, бармоқлар! У фикрини, пичир-пичир қилиб, шунақаям айниб сўкиндики, бай-бай-бай! Ҳатто маст-аласт денгизчилар ҳам бунақа сўқинишни билмасалар керак! Устига устак, совун қурғур пирт-пирт этиб қўлдан силлиқиб чиқиб кетаверарди; уни тоғора ичида тутиб олиш ҳам осон эмасди.

Бир пайт шарақлаган қаққаҳадан ўзига келди. Секин қаддини тиклаб қараса, шатакчи хотин мириқиб кулаётир: ўтирган ўрнида жасадини орқага ташлаб юборган, кўзларидан ёш тирқираб чиқар эди.

– Боядан бери нима қилаётганингизни зимдан кузатиб ўтирибман, – деб кула-кула изоҳ берди шатакчи хотин. – Ёлгонни ялмамай ютар экансиз, чоғи. Мени айлантирмоқчи бўлдингизми? Кўрдим, қанақа кирчи хотин экансиз! Умрингиз бино бўлиб, ошхонадаги қозон-сочиқдан бошқа нарсани ювмаган бўлсангиз керак. Тўғрими?

Қурбақанинг юрак-бағрини боядан бери ўртаб юборган алам бирпасда тилига кўчди:

– Ҳе-е ҳирингламай ўлгур, пасткаш! Ёғ бочка! – деб ўшқирди у ўзини тутолмасдан. – Оғзингга қараб гапир, қанжиқ! Мени ким деб ўйлаяпсан! Билмасанг, мана, менинг кимлигимни билиб олгин: Буюк Британияда ҳамма танийдиган ва ҳамма ҳурмат қиладиган ўша жаноб Қурбақа каминаи камтарин бўладилар! Тақдир экан, бошимга мусибат тушди. Бироқ, сенга ўхшаш зоти пастларнинг устимдан кулишига асло йўл қўймайман!

Шатакчи хотин яқин келди-да, унга тикилиб қаради. Сўнг: – Шошма, гапинг чинга ўхшайди-ку! – деб хитоб қилди. – Шунақами ҳали! Ҳе-е башаранг қурсин! Бетовфиқ! Қалтирамай ўл, ярамас! Топ-тоза шатагимга чиқиб олганини қаранглар-а, итвачча! Ҳозир мен сени... – У шатакнинг рулини қўйиб юборди-да, даст ўрнидан турди. Шитоб келиб Қурбақанинг олд ва орқа оёқларидан маҳкам ушлади. Қўллари бақувват эди.

Ёпирай! Қурбақанинг кўз ўнгида дунё чир-пир айлана бошлади; кулоқлари остида шамол ғувларди. Бир пайт осмони фалакка учиб кетди ва шалоп этиб сувга тушди. Қуриб кетсин, сув бирам совуқ эдики! Лекин ҳозир юрагини ўртаётган аламли изтироблар олдида сувнинг совуқлиги ҳам эсига келмасди. У оғзидан сув пуркаб, лойқадан кўзлари ачишиб, зўр-баъзўр ёруғ дунёга чиқди ва биринчи галда яна шатак қуйруғида қаққаҳа отиб турган бақалоқ хотинга кўзи тушди. Қурбақа ўқчиб-ўқчиб, унга мушт кўрсатди:

– Шошмай тургин, ҳали онангни кўрсатиб қўяман! – деб пишқирди.

Қурбақа қирғоққа қараб сузди: кирчи хотиннинг чит қўйлаги жиққа ҳўл бўлиб кетганди. Сузиш жуда мушкул, соҳилга етиб олиш душвордек туюларди. Ҳартугул, бир амаллаб қирғоққа етиб борди, лекин қирғоқ ниҳоятда тик эди, ундан юқорига чиқиб олиш қийин эди. Аммо, у тирмашиб ётиб, қирғоққа чиқди. Чиқди-ю, дармони қуриб, сулайиб қолди. Ҳийла вақт ўтгач, ўзига келди. Ўзига келди деганча рўдапо қўйлагининг этагини кўтарди-ю, аламдан бўғриққан ҳолда шатакни қувиб кетди. У шатакка етиб борган пайтда ҳам Бақалоқ хотин ҳамон қаҳқаҳа отарди.

— Ҳа, водийларни яёв кезиб кўринг-чи, шоввот! — деб қичқирди хотин. — Агар суробингиз тўғри бўлиб қолмаса, майли, сизга тан бераман!

Қурбақа шу тобда шатакчи хотинга муносиб жавоб қайтарди, таъзирини бериб қўйиши мумкин эди. Бироқ, арзон-гаров даҳанаки жанг билан мунозарани яқунлаш ниятида эмасди, тузукроқ ўч олишни истарди. Қулай имкон туғилган заҳоти дарҳол олдинга югуриб ўтди-да, отнинг жиловидан ушлади ва шатак уланган арқонни ечиб ташлади-ю, отга миниб олди. Оёқлари билан отнинг биқинларига ниқтади; бедов елдек учди.

— Ҳой, ялмоғиз! Хайр энди яхши қол! Мени кутгил ва мен қайтарман! — деб кесатди Қурбақа. — Ўч олиш мана бундай бўлади, сатанг!

У от бошини қир-адир томон бурди, бедов хилват йўлдан елиб кетди. Анча юрилгач, Қурбақа атайлаб орқасига бурилиб қаради: шатак сойнинг нариги соҳилига ўтиб қолибди. Бақалоқ хотин жон-жаҳди билан бақирарди.

— Тўхта! Тўхта, деяпман, безори!

— Э-э, бу ашула менга эскидан таниш! Уни полиция-чилардан ҳам эшитганман, — деб қўйди Қурбақа ўзича мийиғида куларкан.

Бахтга қарши, шатакка қўшилган отлар узоқ масофага чопиб боролмас экан. Сал фурсатдан сўнг бедов ҳарсиллаб-ҳарсиллаб, лўкиллаб йўрғалай бошлади. Майли, қимирлаган қир ошади. Ҳар ҳолда, анави шатакка ўхшаб бир жойда михланиб тургани йўқ-ку! Секин бўлса-да, олға кетяпти. Лекин, ўзиям зўр тадбир топдими? Қурбақа от устида офтобга тобланиб бораркан, ана шуларни ўйларди. У от жиловини

ҳали сўқмоқ тарафга, ҳали катта кўча томонга бурарди; қандай қилиб бўлса ҳам иложининг борича сой соҳилдан юрмасликка ҳаракат қиларди. Йўл бўйи фақат бир нарсани, яъни қорни тўйиб овқат еган кунни эсламасликка тиришарди. Ҳадемай сой узоқларда қолиб кетди.

Юриб-юриб, охири қуёш тафти элтиб, мудрай бошлади. От аста тўхтади ва бўйинини чўзганча шитир-шитир этказиб ўтлашга киришди. Қурбақа от устидан ўмбалоқ ошиб тушай деди-ю, лекин ўз вақтида уйғониб қолди. Кўзларини катта-катта очиб, атрофига аланглади, ҳайрон бўлди. У ҳар ерларда қоялар туртиб чиққан, папоротниклар ўсиб ётган яйловда турарди. Ҳув нарида лўлиларнинг соябонли исқирт араваси кўзга ташланар, араванинг шундоқ ёнгинасида тўнтарилган пақир устида узоқларга лоқайд тикилган кўйи бир киши трубка чекиб ўтирар, унинг олдида лов-лов ёнаётган гулхан устига осилган қозонча биқир-биқир қайнарди. Ундан хушбўй ҳид таратиб буғ кўтариларди. Ажабо, бу ниманинг ҳиди бўлди экан? Димоғни ёраман дейди-я! Қурбақа шу пайтгача ҳеч қачон оч қолмаган экан. Мана, энди англаб етдики, очман деб юрган кезлари асло оч эмас, шунчаки очинқираркан, холос. Ҳозир ҳақиқатан оч қолганини яққол ҳис қилди. Агар зудлик билан бирорта тадбир ўйлаб топмаса, ҳолига май-мунлар йиғлайди! У кашанда лўлига бошдан-оёқ синчков разм солди. Хўш, уни инсофга келтириш мумкинми? Бир илож қилиб кўнглига йўл топгани маъқулми? Ёки эркакчасига муштлашиб кўя қолгани яхшимикан? Мафтункор ҳид оғушида ҳаёл суриб, лўлидан кўз узмай тураверди. Лўли қимир этмасди. Оғзида трубка, кўзларини лўқ қилиб Қурбақага бақрайганча ўтирарди.

Бир пайт лўли оғзидан трубкасини олди ва хотиржамлик билан:

– Отингизни сотмайсизми? – деб сўради.

Қурбақа ҳар балони кутган бўлса-да, лекин бундай саволни асло ҳаёлига келтирмаган эди. Шу боис хийла эсанкираб қолди. Албатта, ўшанда лўлилар от жаллоблиги билан машғул бўлишини, бу борада уларга тенг келадиган сайис ҳам, синчи ҳам бўлмаслигини Қурбақа билмасди. Лўлилар эса қулай имкониятни ҳеч қачон бой бермасдилар. Отни сотиш режаси йўқ эди-ю, аммо лўлининг таклифи

бир ҳисобда унга маъқул тушди. Чунки мўмай пулга эга бўлиб, қорнини ҳам тўйдириб олиши мумкин эди.

– Нима, гижинглаб турган саманимни сотаманми? Ўйлаб гапиряпсизми? Отимни сотиб юборсам, мижозларимнинг кир кийимларини нимада ташийман?! Кейин бунақа ювош отни қайдан топаман? Қолаверса, мен отимни жуда-жуда яхши кўраман, – деди Қурбақа сир бой бермай.

Нима бўпти? Бирорта эшак-пешакни ҳам яхши кўриш мумкин-ку? – деди лўли пинак бузмай.

– Тавба, нега ўзингизни гўлликка соласиз! Бундай отни сотиб бўларканми?.. Қолаверса, кўрпангизга қараб оёқ узатсангиз-чи, бой бобо! Кўряпсизми, бу зотдор от: битта мавсумда мингга байтални қочиради! Бир пайтлар пойга чошиб совриндор ҳам бўлган. Унда сиз от билан эшакнинг фарқига бормай юрардингиз, ҳа! Агар яхши отни чиндан танийдиган бўлсангиз, мана, ўзингиз кўриб турибсиз. Энди мен мақтаниб ўтиришим шартми? Аммо, отни сотиш тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас. Ҳай, майли, сиз айтгандек бўлсин, дейлик. Хўш, қанча бермоқчисиз?

Лўли яна бир бора отни синчиклаб кўздан кечирди. Сўнг Қурбақага ҳам бошдан-оёқ синовчан назар солди-да:

– Туёғига бир шиллингдан бераман! – деди қатъий оҳангда. Сўнг жойига қайтиб бориб, яна пақир устига ўтирди ва индамасдан трубкасини тутатаверди. Гўё энди унга икки дунё баробар эди.

– Туёғига бир шиллингдан, холосми? – деб қичқирди Қурбақа жазаваси тутиб. – Шошманг, аввал ҳисоб-китобимни топиб олай-чи... ҳаммаси қанча бўлади? – У бир сақраб оддан тушди-да, ўтлай бошлаган отнинг тизгинини қўйиб юборди. Сўнг лўлининг ёнига бориб ўтирди ва бармоқларини букиб-букиб, санашга тушди: – Ҳар бир туёғига бир шиллингдан, демак бор-йўғи тўрт шиллинг. Шундайми? Яна қўшмайсизми?.. Йўқ, бўлмайди. Тўрт шилингга ҳозирги замонда от сотилмайди, – деди.

– Зоримиз бор-у, зўримиз йўқ! Ихтиёр ўзингизда, – деди лўли. – Хўп, майли, мендан кетса – кетибди, ана, беш шиллинг бераман! Шундай ҳам асл баҳосидан нақдгина саккиз пенс қиммат сўраяпман. Энди ўртага бошқа гап сиғмайди!

Қурбақа ўтирган ўрнида анча ўйланиб қолди. Нима қилиш керак? Бир ёқда қорин сурнай чалиб ётибди. Чўнтагида ҳемири ҳам йўқ. Ҳали манзил олис. Уйига қачон етиб бориши номаълум. Душманлари эса унинг пайида қузғундек изғиб юришибди. Шундай вазиятда беш шиллинг ҳам катта пул, албатта. Лекин ҳозир от ҳам арзон эмас-да! Шундайликка шундай-ку, аммо от унга қимматга тушибдими?! Қанчага сотса, ҳаммаси соф фойда бўлади-ку! Ҳеч ким ундан солиқ-полиқ ушлаб қолмайди. Охири у бир тўхтамга келди, шекилли:

– Ҳой, лўли! Энди гапимга кулоқ солинг! – деди қатъият-ли оҳангда. – Агар олти ярим шиллинг нақд берсангиз ва анави қозонингиздаги овқатдан тўйгунимча ейишга рухсат берсангиз, ана, олинг – от сизники! Эгар-жабдукни ҳам, абзалини ҳам, жиловини ҳам бекорга ҳадя қиламан! Маъкулми? Гапларим ёқмаса, уёғини ўзингиз биласиз. Ҳар ким ўз йўлига кетаверади. Лекин, айтиб қўяйки, бу отга харидор ҳар қадамда учраб туради!

Лўлининг капалаги учиб кетди; ўзича бир нималар деб гулдуради. Афтидан, куппа-кундузи бор-будингни шилиб кетишдан ҳам уялишмайди-я, деди, шекилли. Ўйлаб-ўйлаб, охири лўли иштонининг чуқур чўнтагига қўлини тикди ва канопадан тўқилган ғужалоқ ҳамёнини чиқарди. Бир неча бор санаб-санаб, ундан олти шиллину олти пенс ажратди ва пулни Қурбақанинг қўлига тутди. Сўнг, ўрнидан туриб, соябон араванинг устига чиқиб кетди. Бирпас ўтгач, катта миска, пичоқ, санчқи, қошиқ кўтариб, қайтиб тушди. Қозонни қийшайтириб, мискага биқирлаб қайнаб турган сардакли шўрва қуйди. Шўрвамисан, шўрва эди ўзиям! Қулинг ўргулсин шўрванинг ичида каклик, қирғовул, жўжа, ҳар хил қуёнлару парранда-даррандаларнинг гўштлири муҳайё эди. Қурбақа қувонганидан йиғлар ҳолатда қалт-қалт титраб, шўрва тўла мискани тиззалари устига қўйди: апил-тапил хўр-хўр этказиб ича бошлади. Хўб ичди, кўп ичди. Лўли ҳам танги экан: Қурбақанинг кўнгли тусаганча шўрва қуйиб бераверди. Умри бино бўлиб, ёрилгудек аҳволда илк бора овқатланиши эди ўзиям. Ахийри, у ҳарсиллаб ўрнидан турди. Лўли билан қуюқ хайр-хўшлашди. Хўрсиниб-хўрсиниб отининг ёлини силади. Дарё ўзанларини яхши биладиган лўлидан йўлни қайта-қайта сўраб олди-да, кўтаринки кайфиятда йўлга равона бўлди.

Энди у эски Курбақага ўхшамасди; эгнидаги рўдапо кўйлак ҳам аллақачон қуриб қолган эди; чўнтагида пули бор, ҳадемай дўстлари билан дийдор кўришади. Насиб этса, хатардан фориг бўлди ҳисоб. Аммо-лекин, шўрвадан тўйиб-тўйиб ичиб олгани зўр бўлди-да! Мана, энди хотиржам, қориннинг гами йўқ. Бардам-бақувват. Гўё ҳар қандай жасоратга қодир эди.

У шодлигидан терисига сиғмай борарди. Кўрган-кечирганларини бир-бир кўз олдидан ўтқазарди, ўзининг устакорлигига, тадбиркорлигига қойил қоларди. Ўзидан ўзи мағрурланиб қўярди.

— Аслида, Буюк Британиянинг миллий ифтихори ҳам ўзим бўлишим керак! — дерди у кўксига муштлаб. — Қандингни ур, азамат! Дунёда ҳеч ким сенга бас кела олмайди. Қора қузғунлар сени зиндонбанд этдилар, ҳар қадамингга биттадан соқчи қўйдилар, тун-кун ҳар босган қадамингни кузатиб ўтирдилар. Сен-чи? Мисли кўрилмаган ақл-заковатинг туфайли, беқиёс жасоратинг туфайли душманларни гафлатда қолдирдинг, озодликка чиқдинг, озодликка! Ортингдан паровозда қувладилар, яна-тагин тишидан-тирноғигача қуролланган ёвуз полициячилар қувладилар. Лекин, ҳаммаси шармандаю шармисор бўлдилар — сен тутқич бермадинг! Англашилмовчилик бўлиб, сойга ҳам тушиб чиқдинг: лаънати хўппасемиз манжалақининг кўнгли кир экан, ғаламис экан. Бўлмаса, сени сойга улоқтириб юборармиди? Майли, отса отибди-да, шунга ҳам ота гўри — қозихонами?! Лекин, уни жуда бопладинг: отини олиб қочдинг, отини миниб қочдинг; айтганингдек, онасини кўрсатиб қўйдинг, бир умрга татийдиган сабоқ бердинг унга! Энди эсидан чиқармайди, ўла-ўлгунча эслаб юради, қарғаб юради. Майли, қарғайверсин; қарғиши ўзини уради. Нима, зарар кўрдингми? Мана, отни сотдинг, чўнтакка пул тушди, қоринга овқат! Уддабуронлик шунчалик бўлади-да! Қандингни ур, лочин! Дунёда сендан омадлироқ Курбақа бормикан? Сендан машҳур Курбақа бормикан бу дунёда? Сендан хушбичим Курбақа бормикан?.. Йўқ, йўқ, йўқ ва яна бир марта йўқ!

Курбақа борган сари ўзига бино қўярди, терисига сиғмасдан қувонарди. Шундай завққа тўлиб бораётиб, беихтиёр илҳоми жўш уриб, ўзига бағишлаб қасида тўқиб юборди. Атрофда уни тинглайдиган жонзот бўлмаса-да, ўша қасидани

ашула қилиб баралла айта бошлади. Мазкур қўшиқ, эҳтимол, жониворлар тўқиган энг оммавий асардир. Мана, унинг матни:

Дунёда голиблар сонсиз-саноқсиз,
Тарих битиклари эмасдир юпқа.
Голиблар ичра ким тенгсиз десангиз:
Фақат, фақат, албат жаноб Қурбақа!

Дунёда кўп олим, аҳли донишлар,
Мутаффакир бўлсин ҳар ака-ука.
Бироқ, барчасини қиёс этсалар,
Енгиб чиқар албат жаноб Қурбақа!

Тошқиндан соғ-омон қолган ҳайвонлар,
Ёшланган кўзлари мисоли соққа.
Айтсалар юракдан олқишу шонлар,
Муносиб унга ҳам жаноб Қурбақа!

Савлат тўкиб ўтса вазмин, сервиқор,
Ҳаттоки, ҳарбийлар тўхташар таққа.
Ким у? Қиролмикан ё вазир айёр?
Йўқ, ҳеч адашманг, у – Жаноб Қурбақа!

Канизаклар ичра шўх Қиролича,
Кўчага боқди-ю, ушлади ёқа:
“Билинлар, ким экан сўхсур йигитча?”
Дедилар: “У жасур, жаноб Қурбақа!”

Аслида, қўшиқ анчагина узун эди. Лекин сўзлари ўта шуҳратпарастликдан, мақтанчоқликдан иборат бўлгани учун ҳаммасини келтириб ўтирмадик. Қуюшқондан чиқмаган мисраларини саралаб олдик, холос.

Қурбақа қўшиқ оҳангига мос равишда қадам ташларди, қадам олишга мослаб қўшиқ айтарди. Қўшиқ борган сари авжга чиқиб борарди. Афсуски, баъзан хурсандчиликнинг умри ҳам қисқа бўлади.

Қишлоқ йўли бир неча чақиримдан сўнг уни катта шоҳ-кўчага олиб чиқди. Аланг-жалаң қилиб, шоҳкўчага чиқаркан ноҳос узоқдаги қора нуқтага кўзи тушиб қолди. Шоҳкўча

ўртасидаги ўша қора нуқта бир оздан сўнг доғга, кейин шарга айланди ва тобора шу тарафга яқинлашиб келаверди. Унинг турқи танишга ўхшарди. Ниҳоят, Қурбақанинг қулоғига “Бибип-бип!” деган сигнал эшитилди.

— Бу бошқа гап! — деди у ҳаяжонланиб. — Яшасин! Мен айнан шу нарсани соғинган эдим. Ҳозир йўловчиларни тўхтатаман. Ҳийла-найрангларимни ишга соламан. Албатта, омадим келади! Чунки мен омадли махлуқман. Наҳотки, улар мени манзилимга элтиб қўйишга кўнмасалар? Ўлибдими, кўнишади. Йўлда уларни аста авраб кўраман... Лекин, маконимга машинада кириб борсам, оламшумул воқеа бўларди-да! Бўрсик ҳам менинг кимлигимни бир кўриб қўярди!

У комил ишонч билан катта кўчанинг ўртасига чиқди-да, машинага қўл кўтарди. Машина ўртача тезликда келарди. Қишлоққа яқинлашгач, тезлигини янада пасайтирди... Бирдан Қурбақанинг ранг-рўйи оқариб кетди, юраги товонига тушиб қолди гўё. Азбаройи қўрққанидан дағ-дағ титрай бошлади, оёқларидан мадор кетиб, икки букилганча йўлга юзтубан йиқилди. Не тонгки, ўша машъум куни “Қизил шер” меҳмон-хонасининг ҳовлисидан Қурбақа ўғирлаб қочган автомобил айнан шу машина эди. Ўриндиқлардаги йўловчилар ҳам ўша ошхонада тамадди қилган жаноблар эди. Бахти қаро Қурбақа катта кўчада шалпайб ётаркан, ўзига ўзи пичирлади:

— Тамом! Энди ҳаммаси тамом бўлди! Қўлимга яна кишан солинади, яна полициячилар кетимга тепишади! Яна қамоққа тушаман, нон-сувга куним қолади! Вой худойим-эй, мунча меҳрибонсан! Ўзим аҳмоқман, каллаварамман! Аҳмоқ бўлмасам, куппа-кундуз ашула айтиб юраманми?! Яна, ўзимни мадҳ этадиган ашула айтиб юрганим-чи! Ундан кўра, қоронғи тушгунча хилватроқ жойда оёғимни жуфтлаб ўтирмайманми? Уйга қоронғи тушганидан кейин борсам ҳам бўларди-ку! Ўзим маразман, мараз!

Машина тўхтовсиз Қурбақанинг устига бостириб келаверди... Хайрият, ҳайдовчида инсоф бор экан, шекилли, ёнгинасида тўхтади — эзиб кетмади! Шунисига ҳам шукр! Машинадан икки киши сакраб тушди-да, йўлда ётган жониворни кўздан кечира бошладилар. Бир оздан кейин, биттаси:

– Оббо, расво бўлибди-ку! – деди ачиниб. – Қари кампир экан. Кийимига қараганда, кирчи хотинга ўхшайди. Бечора хушидан кетиб қолибди. Иссиқ урдимикан ёки бирорта безори уриб-уриб ташлаб кетганмикан? Яқин орадаги бирорта қишлоққа элтиб қўймасак, балога қолмайлик! Эҳтимол, уни танийдиган одам учраб қолар?

Қурбақани оҳиста кўтаришиб, машинага чиқардилар ва ўриндиққа ётқизиб қўйишди. Машина ўрнидан қўзғолди.

Йўловчилар бечора “кампир”га ниҳоятда ачинишарди. Уларнинг гап-сўзларини тинглаб, “хайрият, танишмади!” деб қўйди Қурбақа ўзича. Сўнг астагина бир кўзини, кейин иккинчисини ҳам очди.

– Қаранглар, ўзига келди! – деб юборди суюниб кетган йўловчилардан бири. – Кўкрагига шамол тегиб, енгил тортди, шекилли. Хоним, аҳволингиз қалай?

– Энди сал тузукман, шукр, – деди Қурбақа хаста товушда. – Жаноб, сиздан бағоят миннатдорман! Отангизга раҳмат!

– Бизни жуда кўрқитиб юбордингиз-ку! Кўп гапирманг, илтимос, яна бирпас ором олинг! Ҳаммаси яхши бўлади.

– Раҳмат, – деди Қурбақа. – Фақат битта илтимосим, олдинга – ҳайдовчининг ёнида ўтирсам, дейман. Юзимга шабада яхшироқ тегарди-да, дарров ўзимга келиб қолардим!

– Тўғри фикр айтдингиз, хоним! Қаранг-а, биз буни ўйламабмиз! – деди ёнидаги киши. – Жорж, машинани бир дақиқага тўхтат!

Улар кўмаклашиб, Қурбақани машинанинг олдинги ўриндиғига ўтказдилар. Сўнг машина йўлида давом этди.

Олдинга ўтгач, Қурбақа ўзини бутунлай ўнглаб олди. Кўзлари, одатдагидек, олма-кесак тера бошлади. Шу тобда яна эски дарди кўзиб қолган, яна рулни эгаллаб олгиси, машинани ўзи бошқаргиси келар эди. “Нима қилай, ахир! Ўзим шунақаман! Устига устак, тақдирнинг ўзи мушқулимни осон қилиб турибди. Фақат бир ҳайдаб кўраман, холос. Қачонгача ўзимни ўзим қийнайман... Бор-э, нима бўлса бўлди!” деб ўйлади у. Ва ёнидаги ҳайдовчига юзланди-да:

– Кечирасиз, жаноб, машинангизни озгина ҳайдаб кўрсам майлими? – деб илтимос қилди. – Сизга қараб ўтириб, жуда-жуда ҳайдагим келяпти. Унчалик қийин эмасга ўхшайди. Агар

рулни берсангиз, менам машина минганман, деб дугона-ларимга мақтаниб юардим!

Ҳайдовчи шунақаям қаҳ-қаҳ отиб кулдики, машина соҳиби беихтиёр:

– Нима гап? – деб сўради орқадан.

Ҳайдовчи унга “кампир”нинг илтимосини айтди.

– Тасанно, хоним! – деди соҳиб Қурбақани лол қолдириб. – Файратингизга қойилман!.. Жорж, қани, дарҳол хонимга рулни беринг-чи! – деб амр қилди. – Фақат ўзингиз ёнида кўз-қулоқ бўлиб ўтиринг... Жаноблар, сизлар асло кўрқманг-лар, ҳеч нарса бўлмайди.

Машина “ғийқ” этиб тўхтади. Қурбақа билан ҳайдовчи ўрин алмашиб ўтирдилар. Ҳайдовчининг кўрсатмалари гарчи Қурбақанинг энсасини қотираётган бўлса-да, аммо диққат билан тинглади, сўнг хушёрликни оширган ҳолда машинани аста ўрнидан кўзгатди.

Орқа ўриндикдан қарсак янгради, улар Қурбақага таҳсин айтишарди.

– Ие, бу хоним зўр шофёр экан-ку! Наҳотки, оддий кирчи хотин рулга ўтириши билан машинани ҳайдаб кетаверса?! Ё тавба!

Қурбақа тезликни салгина оширди, кейин яна газ босди... Борган сари тезлатаверди. Бирдан орқадаги йўловчилар типирчилаб қолишди.

– Ҳой, ҳадингиздан ошманг-да! Секинроқ ҳайданг! Нима бало, жонингизга қасдингиз борми? Ие, бу кампир жиннинини бўлиб қолганга ўхшайди-ку!

Бундай кесатиқлар Қурбақанинг жаҳлини чиқариб юборди ва эс-ҳуши бошидан учди.

Ҳайдовчи жанжалга чек қўймоқчи бўлди, аммо Қурбақа уни тирсаги билан туртиб юборди ва газни охиригача босди. Мотор зўриқиб кетди, юз-кўзларга кучли шамол урила бошлади. Машина ўқдай учиб борарди. Қурбақа тамоман ўзини идора қилолмай қолди.

– Кирчи хотин эмиш! Ана сенга кирчи хотин! Хо-хо-хо! – деб қичқирди Қурбақа. – Кимсан, машҳур машина ўғрисиман! Қамоқдан қочдим! Менга ҳеч қандай қамоқхона дош беролмайди! Чунки мени Қурбақа дейдилар, галварслар! Агар қилт этмай ўтирсаларинг, машина ҳайдашни сизлар ҳам

ўрганиб оласизлар! Ҳозир рулда довьорак пойгачи ўтирибди!
Хо-хо-хо!..

Юраклари ёрилгудек бўлиб қолган йўловчилар қий-чув
кўтаришиб, бирдан Қурбақага ёпишдилар.

– Ушланглар уни! Тезроқ бўлинглар! – деб амр қилди
соҳиб. – Қўйиб юборманглар! Машинамизни ўғирлаган бадкор
махлуқ шу экан! Қўл-оёғини боғланглар! Кишан солинглар!
Полицияга элтиб берамиз! Даф бўлсин, ярамас!

Надоматлар бўлғайким, улар аввал Қурбақани машинадан
тушириб, сўнг унга ташланишлари лозим эди. Аммо, ҳозир
тескари иш тутдилар. Яъни, аввал Қурбақанинг оёқ-қўлини
боғлашиб, кейин машинани тўхтатмоқчи бўлдилар. Натижада
бошқарувсиз қолган машина қасир-қусур этиб йўл ёқасидаги
дарахтларга бориб урилди! Ўйдим-чуқурлардан сапчиб ўтиб
кетди ва билчиллаган ҳовузга ботиб қолди.

Ё тавба! Қурбақа худди қалдирғочдек осмонда ёй ясаб,
тўхтовсиз учиб борарди: ўзиям шундай мазза қилардики,
қанийди шу тобда қанот чиқариб юборса-ю, учар Қурбақага
айланиб қолса!.. У ўзининг ширин хаёлларини поёнига ҳам
етказмаган эдики, бирдан момиқ майсалар устига гуп этиб
тушди! Бахти бор экан! Бўлмаса, тил тортмай ўлиши ҳам ҳеч
гап эмасди! Тезда ўзини ўнглаб олиб, ўрнидан турди-ю,
машина томонга қаради: машина ҳовузнинг ўртасида белигача
сувга ботиб турарди; ҳайдовчи ҳам, йўловчилар ҳам балчиқда
типирчилар эдилар. Қурбақа орқа-олдига қарамасдан қочди: у
ям-яшил бутазор оралаб, ўтлоқлару далаларни гув-гув кесиб
ўтар эди. Охири ҳолдан тойди, мадори қуриди, нафаси оғзига
тиқилиб, оёғини кўтара олмай қолди. Ўпкаси босилиб, мияси
сал-пал ишлай бошлагач, боягина рўй берган ҳодиса эсига
тушиб, аввал тиржайди. Сўнг ростмана кулди, кейин
шунақаям кулдиги, кула-кула ичаклари узилиб кетаёзди;
қорнини чангаллаб бута остига букчайганча ўтириб қолди.

– Ҳа-ҳа-ҳа-ҳаҳ, ҳў-ҳў-ҳўҳ! – деб ранг-баранг оҳангда
куларди у мириқиб. – Отанга раҳмат, Қурбақа! Мени Қурбақа
дейдилар! Фақат оламан, ҳеч қачон ҳеч кимга олдирмайман!
Машинага миниб олиш ҳийласини ким ўйлаб топди? Озгина
кўкрагимга шамол тегсин деб, ким шофёрнинг ёнига ўтиб
ўтирди? Лаққи бойваччаларни ким балчиққа ботириб
ташлади? Ким осмонда қалдирғочдек парвоз қилди? Ким

омон-эсон майсазорга қўнди?.. Ҳаммаси Қурбақа, Қурбақа, Қурбақа! Яш-шавор, азамат! Иш мана бундай бўпти! — Дабдурустдан яна ашула айтгиси келиб қолди-ю, товушини баралла қўйиб, куйлай бошлади:

Машина елар гув-гув, шув-шув,
Йўллар қолар тинимсиз ортда.
— Уни балчиққа тикқан ким?
— Жаноб Қурбақа, шайтонча, албатта!

Тасанно, беш кетдим, Қурбақажон! Қойил сенга! Юз марта, минг марта қойилман!..

Орқа тарафдан, олис-олислардан қандайдир товуш қулоққа чалингандай бўлди. Қурбақа ўтирган жойида тошдек қоғиб қолди. Э-э воҳ, бу не даҳшат бўлдийкин? Наҳот, шўри қуриган бўлса?.. Иккита дала нарисиди оёғига чарм қўнжли махси кийиб олган ҳайдовчи билан семиз-семиз бир жуфт полициячи кўринди. Улар жон-жаҳдлари билан Қурбақа тарафга югуриб келишарди!

Қурбақа ўрнидан ирғиб турди. Атрофига яна бир бора аланг-жаланг тикилди. Сўнг шунақаям қочдики, асти қўяверасиз!

— Каллам қурсин! Эшак эканман! — деб ўзини ўзи сўқди у. — Ўзига бино қўйган эшак бўлмасам, эҳтиёт чора-тадбирини ўйлаб топиш ўрнига бақариб-чақариб, ашула айтиб ўти-рармидим! Дунёда менга ўхшаган аҳмоқ бошқа учрамаса керак...

У орқасига ўгирилди-ю, ўтақаси ёрилди: не қўз билан кўрсинки, қувиб келаётган азаматлар жуда яқинлашиб қолган эдилар! Қурбақа тезликни янада оширди, жони ҳалқумига келди... Дам-бадам орқасига ўгирилиб қаради: таъқибчилар тобора яқинлашиб келишарди. Оббо, адоий-тамом бўлади, шекилли. Нима қилса экан? Хўш, бундан ортиқ яна нима қилиши мумкин? Қочиш бўлса, шунчалик бўлади-да! У бундан ортиғига қодир эмас-ку! Ўзи хўппа-семиз, оёқлари қалта-калта — худди оёқлари тушов солиб қўйилган отга ўхшаб, сакраб-сакраб югурарди. Шунчалик чопяптики, отасига раҳмат! Лекин, улар етиб олишмаса гўрғайди! Мана, орқадан қадам товушлари эшитилипти, чоғи. Ўзи бўлса, буталар оралаб

югурарди: қаерда кетаётганини ҳам, қаёққа қараб кетаётганини ҳам мутлақо билмасди. Фақат олға интиларди, олға! Орқадан эса ҳозирдан ғалаба нашъу намосини суриб, кўзлари сузилиб келаётган анави гўрсўхта полициячилар билан, калтафаҳм ҳайдовчи ҳаллослаб келишарди. Ҳатто уларнинг “пиш-пиш” этган товушлари ҳам эшитила бошлади... Қўқисдан Қурбақа оёқлари остидаги қаттиқ ерни ҳис этмай қўйди: гўё ҳавода муаллақ осилиб қолгандек туюлди. Осилиб тургандек туюларди-ю, аммо шув-шув этган шабада эшитиларди. Бир пайт “шалоп” этган товуш чиқди: Қурбақа қорни билан сувга тушган эди. Қорни ёрилиб кетаёзди, кўзларидан ўт чақнаб кетди ўзиям! Шиддатли оқим уни ўз ихтиёрига қўймасдан бир ёқларга оқизди-кетди. Минг чиранса ҳам, минг уринса ҳам асло сувга бас келолмади. Англадики, у шошилишда дарёга учиб тушган экан... У лопиллаб оқиб борар экан, иложининг борича чўкиб кетмасликка тиришарди, сув сатҳида кўпроқ юришга ҳаракат қиларди; қўлларини чўзиб, дуч келган хасга, хашакка ёпишарди. Ҳатто қамиш қўлига илинарди-ю, лекин оқим зўрлигидан улар ҳам таг-томиридан юлиниб кетарди — Қурбақани тутиб қолишга ожизлик қилишарди.

— Агар яна бир марта машина ўғирласам... — деб қасам ичмоқчи бўлди Қурбақа, аммо оғзига сув тиқилиб гўлдираб қолди, чўқди. Сув сатҳига чиққач, яна: — Иккинчи марта ўзимга бағишлаб шеър ёки қасида тўқисам... — деб яна қасам ичмоқчи бўлди, лекин яна чўқди. Бирпасдан сўнг тагин сув юзасида башараси кўринди ва: — Иккинчи марта ўзимга бино қўйсам ёки ашула айтсам... — деб ҳирқиради.

Шу алфозда димиқиб-димиқиб, охири қирғоқ ўпирилиб тушган жойга етиб борди: рўпарада катта кавак кўриниб турарди; Қурбақа ўша тарафга талпинди ва яқинлашган пайтида икки қўли билан кавакка маҳкам тирмашиб олди. Осилган қўйи бир оз дам олди-да, сўнг чираниб-чираниб, юқорига ўрмалади, бир амаллаб кавакка кириб олди. Ҳансираб-ҳансираб атрофига аланглади-ю, милт-милт этиб турган бир нарсага кўзи тушиб қолди. Аста ўша томонга яқин борди. Яқинроқ борган эди, милт-милт теварагида қандайдир башара намоён бўлди, аммо бу башара унга танишдек туюлди. “Демак, таниш нусхалардан бўлса керак” — хаёлидан ўтказди Қурбақа...

Таниш нуханинг ҳаммаёғини майин жун қоплаган бўлиб, кулоқлари жажжигина, мўйлови жигарранг, истараси ҳам иссиқ. Бўлди, таниди! Ахир, бу – Каламуш-ку!..

ХІ БОБ

НЕЧУН ЯНА КЎЗЛАРИНГДА ЁШ?

ёхуд “сиз – ўшамми?..”

Каламуш қўнғир қўлчалари билан Қурбақанинг қўлтигидан олиб, ёнига тортиб чиқарди. Қурбақа исқиртроқ бўлиб қолган эса-да, лекин тўрт мучаси соппа-соғ эди. Боз устига, эски қадрдонини учратиб, бағоят хурсанд бўлиб кетди. Шукрки, энди у қувди-қувдидан ҳам, ушла-ушладан ҳам, қоча-қочдан ҳам халос бўлди. Устидаги рўдапосини улоқтириб ташлаши, хотиржам яшаши мумкин.

– Каламушжон, сиз билан охирги марта кўришганимиздан бери бошимга тушмаган кўргулик қолмади! – деб хитоб қилди Қурбақа. – Кўйинг, мен гапирмай, сиз эшитманг! Қамоқхонадаги жабру ситамларга, азоб-уқубатларга мардона чидадим! У ердан битта хотиннинг уст-бошини ижарага олиб, ниқоб остида жуфтакни ростладим. Галварс соқчиларни, лақма полициячиларни доғда қолдирдим! Эҳ-ҳе, ҳийла-найранглар ўйлаб топавериб, устаси фаранг бўлиб кетдим. Мен қилмаган иш қолмади ҳисоб: ҳатто от ўғирладим, уни сотиб, мўмай пул топдим. Номардларни росаям ногорамга ўйнатдим-да! Лекин ақл-фаросатдан қисилмаган эканман: айниқса, охирги ҳунарим ҳаммасидан ошиб тушди! Бунақаси ҳеч кимнинг тушига ҳам кирмаган бўлса керак. Шошманг, ҳаммасини бир бошдан гапириб бераман...

– Қурбақабой, бачкана гап-сўзларни йиғиштиринг-да, қани, юқорига чиқинг! Эшитяпсизми? – деди Каламуш қовоғини осилтириб. – Устингиздаги нима? Худди алвастига ўхшаб қолибсиз-ку! Уни ечиб ташланг! Бет-қўлингизни ювинг! Уёқ-бўёғингизни эпақага келтириб олинг! Шунақаям исқирт бўлиб кетибсизки, махлуқлик сиёқингиз қолмабди! Ҳадеб гиди-биди қилавермасдан, бўлинг, тепага чиқинг! Кейин сизга бир гап айтаман.

Қурбақа гап қайтармоқчи бўлди, “қамоқхонада бунақа буйруқлардан тўйдим, менга буйруқ берманг” дейишга оғиз жуфтлади-ю, аммо шайтонга ҳай берди. Дафъатан шляпа қозиқ тепасидаги кўзгуда ўз аксини кўриб қолди-ю, исқирт-палит бўлиб кетганига юз фоиз ишонди. У итоатгўйлик билан Каламушнинг кийимхонасига йўл олди. Астойдил ювиндитаранди; уст-бошларини алмаштирди, ўзини кўзгуга солиб кўрди. Туриб-туриб ўзини жуда яхши кўриб қолди; шундай махлуқни, кирчи хотинга ўхшайсиз, дейиш учун ғирт аҳмоқ бўлиш керак, деб ўйлади.

У Каламушнинг кийимларини кийиб, ошхонага қайтиб тушганда тўкин дастурхон мунтазир бўлиб турарди. Бирдан иштаҳаси очилиб кетди. Лўлининг қўлидан овқат еганидан кейин озмунча томошалар бўлиб ўтдими! Шу тобда қорни яна сурнай чала бошлаган эди. Овқат маҳали Қурбақа кўрган-кечирганларини ҳикоя қилиб берди; роса ўзини ўзи мақтади.

— Кўрган-кечирганларингизни китоб қилиб ёзинг! — деб маслаҳат берди Каламуш пичинг аралаш. — Агар китобингизни чартистлар ҳаракатининг бир юзу эллик йиллигига бағишласангиз борми, нақ Нобел мукофотини беришади!

— Ростданми! — деди Қурбақа кўзлари чақнаб. — Қандай яхши, қандай соз!

Қурбақа жавраб-жавраб чарчади. Каламуш босиқлик билан гап бошлади.

— Қулоқ солинг, Бақабек! — деди Каламуш ҳамон заҳарханда қилиб. — Сизни хафа қилмоқчи эмасман. Шундоқ ҳам кўрадиганингизни кўрибсиз! Лекин мақтаниб ўтиришдан уялсангиз бўлармиди? Ахир сизни занжирбанд қилишиб, зиндонга ташлашибди, оч-наҳор қолибсиз, хўрланибсиз, шарманда бўлибсиз-ку! Яна-тағин, хотин кишининг кийимини кийиб қочибсиз! Биласизми, кимлар хотин кишининг кийимини кийишади? Унақа махлуқларни “ҳариф” дейишади!.. Буларнинг нимаси қувонарли экан? Хўш, гапиринг! Битта машина ўғирлаб, шунча кўргуликларни бошингиздан кечирдингизми? Наҳотки, бесамар ўтаётган умрингизга ачинмасангиз? Наҳотки, ўша машинадан ҳам, ўғирликдан ҳам ҳеч қандай фойда йўқлигини билмасангиз?! Хўп, ана, машина минибсиз. Нима бўпти? Хузур қилдингизми? Фалокат рўй бериб, ажалингиздан беш кун бурун ўлиб кетишингизга

бир баҳя қолибди-ку! Тағинам, майиб-мажруҳ бўлиб қолмаганингизга шукр қилинг! Агар ўзингизни абгор қилиш ниятида бўлсангиз, марҳамат, билганингизни қилаверинг! Қачон эсингиз киради, а?! Қачон ёр-биродарларингизнинг юзини ерга қаратмайдиган бўласиз?! Сизнинг дастингиздан кўча-кўйда бошимизни кўтариб юролмай қолдик-ку! Э-э, бу қанақа ҳаёт бўлди!

Қурбақанинг ўзига хос фазилатларидан бири шунда эдики, у дўстларининг оғир гапларини ҳам кўтарарди, кўнгилда кек сақламасди. Баъзан ўз гапини маъқул қилиш учун ўлиб-тирилари, ҳеч кимга гап бермасди, аммо ўзига қарши айтилган фикр-мулоҳазалар билан ҳам ҳисоблашарди. Керак бўлса, ноҳақлигини мардона тан оларди. Ҳозир эса, Каламуш уни бамаънилиқда айблаётган бўлса-да, шунга Қурбақанинг ўзини ишонтиришга ҳаракат қилаётган бўлса-да, лекин ўз хатосини тан олишни истамасди: “Барибир зўр иш қилдим!” деб ўзича пичир-пичир қиларди. Гоҳ-гоҳ томоғини тақиллатиб кўярди, шиша пўкагини очганда чиқарган говушга ўхшатиб ғалати сас чиқарарди... Охири Каламуш ҳам гапириб-гапириб чарчади. Қурбақа чуқур хўрсинди.

— Каламушжон, гапларингиз тўғри! — деди Қурбақа самимий оҳангда. — Ҳар галгидек, сиз ҳақсиз! Мен галварсман, калласи йўқ аҳмоқман! Мақтанчоқман, ўзимга бино қўйганман. Бундан кейин ўзимни тузатаман, одоб-ахлоқни ўрганаман... Машина масаласига келсак, очигини айтсам, ундан ҳам кўнглим совиб кетди. Ҳозиргина миямга антиқа фикр келиб қолди. Айтайми? — деб сўради тилёғламалик билан.

— Айтинг! — деди Каламуш хўмрайганча.

— Айтадиган бўлсам, анави моторли қайиқ бор-ку... Ие, нега дарров лабингизни буряпсиз?! Ахир, гапнинг бердисини ҳам эшитинг-да! Агар эшитишни истамасангиз, бўпти, гапирмаймиз... Келинг, қаҳвани ичиб олайлик! Кейин мириқиб тамаки тутатамиз. Сўнгра, сафаримиз қариди — секин-аста маконимга қайтсам ҳам бўлади. Бориб, уй-пуйдан хабар олайин, ўзимнинг уст-бошларимни кийиб олайин. Дарбадарлик ҳам жонимга тегди: энди қўлдан келганча рўзғор тебратаман, уйда ўтираман. Иложи бўлса, уй олдида кўркамгина битта боғча барпо этаман. Ошна-оғайниларим ташриф

буюрсалар, олдиларига дастурхон ёзаман, хизматларини қиламан – дуоларини оламан. Хўп, маконимга бора қолай!

– Қанақа макон?! – деб сўради Каламуш ҳайратланиб. – Нима бало, ҳали хабарингиз йўқми?

– Нимаиди?! – деди Қурбақа капалаги учиб. – Гапирсангиз-чи, нима бўлди ўзи? Тинчликми?

– Жўрттага ўзингизни гўликка солиб, оқсичқонлар билан латчаларни кўрганам йўқ, демоқчи бўляпсизми?! – деб столни муштлади Каламуш.

– Уларни илгари кўрганман. Ёввойи чакалакзорда яшайдилар. Чакана безорилар-да! Лекин бошқа гапни эшитганим йўқ. Эшитган бўлсам, майли, “жўжахўроз” бўлай! – деб қасам ичди Қурбақа.

– Эшитмаган бўлсангиз, ўнг қулоғингиз билан ҳам, сўл қулоғингиз билан ҳам эшитиб олинг: улар сизнинг уйингизга кириб олишди, маконингизни эгаллаб олдилар!

Қурбақа тирсагини столга, жағини кафтларига тиради-ю, елкалари силкиниб-силкиниб йиғлаб юборди: кўзларидан оқаётган шашқатор ёшлар стол устига томчилай бошлади.

– Хўш, кейин нима бўлди? – деб ҳиққилаганча сўради у. – Айтаверинг, кейин нима бўлди? Қўрқмасдан айтаверинг, асосий зарбани кўтардим-ку, энди буёғига бемалол чидайман.

– Ўша фалокат рўй бергач, яъни машина можаросига араллашиб, дом-дараксиз кетганингиздан кейин... – деди Каламуш каловланиб.

– Биламан, гапираверинг, – деб бошини силкитиб, тасдиқлади Қурбақа.

– Хуллас, бу ерда гап болалаб кетди, – деб давом этди Каламуш руҳан қийналиб. – Ҳатто Ёввойи чакалакзорларга ҳам миш-миш тарқалибди. Биров ундай дейди, биров бундай... Соҳил аҳли сизга жуда ачиндилар: “Буюк Британияда ҳақиқат йўқ! Агар бизда ҳақиқат бўлса, Шимолий Ирландия Британия қироллиги таркибидан ажралиб чиқмоқчи бўлармиди?! Мана, Қурбақа ҳам ноҳақ жазоланди! Ҳозир одам ўлдирган қотил ҳам саккиз йилдан ортиқ озодликдан маҳрум этилмайди. Лекин, бечора Қурбақамизни йигирма йилга қамашибди! Пора бермаган-да, агар у ҳам бошқаларга ўхшаб пора берганида борми, ўн беш кундаёқ озодликка чиқарди!” дейишди. Бундай гап-сўзларда жон бор эди, албатта.

Аммо, Ёввойи чакалакзор аҳли бошқача фикр билдирдилар: “Қурбақа ҳақли жазоланди. Ҳақиқат бор экан-ку! Бедодликнинг ҳам чегараси бўлади-да! Танобини тортиб, жуда тўғри қилишди! Энди, Қурбақанинг куни битди, буёқларга ўлигини ҳам юборишмайди!.. Шимолий Ирландия масаласига келсак, аслида, ирландларнинг ўзлари аҳмоқ! Аҳмоқ бўлиш-маса, ўзларидан чиққан Жеймс Жойсдек улугъ ёзувчини Оврўпога ҳайдаб, дарбадар қилиб қўйишармиди?! Унга денгиз соҳилида данғиллама иморат қуриб беришмасмиди?! Биттагина ёшгина қизни қўнига солиб қўйишса, ёзувчи ҳеч қаёққа кетмасди! Эркак зоти излаган нарсасини уйдан тополмаса, дайдиб кетади-да!” дейишди улар. Инсоф юзасидан айтганда, буларнинг гапларида ҳам жон бор эди.

– Тўғри, – деб маъқуллади Қурбақа.

– Ҳайвон халқи калтабин бўлар экан-да! – деди Каламуш афсусланиб. – Лекин Сичқон билан Бўрсиқ жуда қаттиқ туришди. “Нима бўлсаям Қурбақа бир мартага қайтиб келади, мана кўрасизлар! Ўшанда сизлар билан саломлашамиз! Агар уни отиб юборишса ҳам келади!” дейишди қайта-қайта.

– Мен уларнинг садоқатига ҳеч қачон шубҳа қилган эмасман, – деди Қурбақа мамнун бўлиб.

– Тўғриси, улар сизнинг суллоҳ эканингизни ҳам, ҳамёнингизни ишга солиб, жаҳаннамнинг оғзидан ҳам омон-эсон қайтиб келишингизни-да жуда яхши билишарди. Шундай қилиб, сиз қайтгунча уйингизга кўз-қулоқ бўлиб туришга, вақтинча сизникига кўчиб ўтишга қарор қилдилар... Бироқ, кейин ҳаммаёқ ағдар-гўнтар бўлиб кетди. Етти ухлаб тушимизга кирмаган воқеалар содир бўлди. Ёмғир челақлаб қуйиб турган зим-зиё тунда Ёввойи чакалакзор безорилари тиш-тирноғигача қуролланиб, маконингизга бостириб киришибди. Айни ўша пайтда ўз отасини ҳам танимайдиган сассиқ кузанлар боғчангизни орқа тарафдан айланиб ўтишибди-да, ҳовлингиз билан хизматгоҳни эгаллаб олишибди. Бошқа томондан оқсичқонлар ойнаванд билирдхонани эгаллашибди... Ҳамма нарсадан беҳабар Сичқон билан Бўрсиқ ўчоқ олдида оловга тобланиб, тамаки чекиб ўтиришаверибди. Чунки ўша каллакесарлар ёвуз ниятларини амалга оширган пайтда кўчада ит тугул, бит ҳам юрмасди-да! Бироқ, гафлатда қолган Сичқон билан Бўрсиқ жуда қаттиқ қаршилиқ кўрсатишади.

Охири ноилож таслим бўлишади. Икковини ҳам кўпчилик бўлиб олишиб, роса дўппослашади, таҳқирлайдилар ва кўчага хайдаб чиқаришади.

– Шунақами? – деб Қурбақа негадир илжайди. Сўнг, оғзини танобини тортиб, қиёфасига жиддий тус берди.

– Ўша машъум кечадан бери уйингизда Ёввойи чакалакзор текинхўрлари истиқомат қилишяпти, – деб давом этди Каламуш. – Жимгина юришса ҳам гўрга эди; уларнинг қилиқлари, юриш-туришлари беихтиёр қон босимингни ошириб юборади. Улар то тушгача сасиб ухлайдилар. Кейин бирин-кетин уйғонишиб, нонушта қилишади, уёқ-буёқни йиғиштиришни билмайдилар; ҳаммаёқни ахлатхонага айлантириб юборишди. Озиқ-овқатларингизни еб битиришди, чоғи. Куни бўйи айнима ашулалар айтишади, сизни калака қилишади: қамоқхонани, полициячиларни, қозиларни кўкларга кўтариб мақтайдилар, яшшамагурлар! Яна-тагин, учраган махлуққа: “Биз бу ерда абадул-абад яшаймиз!” дейишармиш...

– Шунақамикан?! – деб калтакни олиб ўрнидан туриб кетди Қурбақа. – Шошмай туришсин, мен уларга кўрсатиб кўяман!

– Ўзингизни босинг, Қурбақа! – деди унинг орқасидан Каламуш. – Ҳозир бари бир фойдаси йўқ! Борманг уёққа!

Аммо, Қурбақа шитоб йўлга тушган эди. Уни ҳеч қандай куч тўхтатиб қололмасди: бениҳоя ғазабланган, қизариб-бўзариб кетган эди. Тўқмоқни елкасига ташлаган кўйи гўлдираб, сўкиниб, оғзидан боди кириб-шоди чиқиб борар эди. Дарвозахонасига етиб борган ҳам эдики, девор ортидан сариқ қалпоқ кийган милтиқли сассиқ кузан кўринди.

– Ким у? Тўхта! – деди сассиқ кузан таҳдидли товушда.

– Лўттивозликни йиғиштиринг! – деди Қурбақа нафратини яширмай. – Ким билан гаплашаётганингизни билмаяп-сизми? Қани, азамат, бу ердан қорангизни ўчиринг-чи!

Сассиқ кузан пачакилашиб, гап таллашиб ўтирмади: индамасдан қўлидаги милтиқ қувурини Қурбақага тўғрилади-да, тепкини босди. Қурбақа ўзини ерга ташлаб қолишга зўрға улгурди: ўқ “визз” этиб боши устидан учиб ўтди. Даҳшатга тушган Қурбақа ирғиб ўрнидан турди-ю, орқа-олдига қарамасдан жуфтакни рослади. Орқа тарафдан сассиқ

кузаннинг бор товушда қаҳқаҳа отгани эшитилди. Ёлғиз қаҳқаҳа қий-чувларга аралашиб кетди. Қурбақа ҳийла узоқлашиб кетган бўлса ҳам шовқин-сурон ҳамон эшитиларди. У Каламушникига бир аҳволда етиб борди ва бўлган воқеани сўзлаб берди.

– Мен сизга нима деган эдим?! – деди Каламуш жаҳли чиқиб. – Бошингизни балога гирифтор қилмоқчи бўлдингизми?! Кўрдингизми, ҳамма тарафга қуролланган соқчи қўйиб ташланган. Энди, сабр-тоқат билан қулай фурсат келишини кутишдан бошқа иложимиз йўқ.

Аммо, Қурбақа бекор ўтиришни истамасди. У қайиқни дарёга олиб тушди-да, уйининг чорбоғи туташ соҳил томонга сузиб кетди. Эшакларга энгашган кўйи атрофни синчиклаб кўздан кечирди. Атроф жимжит, қимир этган жон кўринмасди. Уйининг томлари уфққа эниб бораётган куёш нурида ялтираб кўриниб турарди. Том устига икки-учта каптар кўнди; боғчаси ям-яшил эди: қайиқхонага элтувчи ирмоқ ҳам, тахта кўприк ҳам хувиллаб ётарди – гўё ҳамма-ҳаммаси унинг қайтишига интиқ эди. “Аввал қайиқ саройига боришим лозим”, деб хаёлидан ўтказди Қурбақа. Бирдан жазаваси тутди-ю, қайиқни шартта ирмоққа бурди; дам ўтмай кўприкка етиб борди ва “лип” этиб остидан ўтди. Шу пайт ҳаммаёқ бирдан ола-тасир бўлиб кетди. Юқоридан катта харсангтош юмалаб, қайиққа тушди; пачоғи чиққан қайиқ шу заҳоти чўкиб кетди. Қурбақа эса сувга ағдарилиб тушди ва жон талвасасида сувни чапиллатиб суза бошлади. Бир пайт кўприк четига энгашиб, унга қараб ҳиринг-ҳиринг қулаётган бир жуфт оқсичқонни кўриб қолди.

– Қурбақа, эҳтиёт бўл! Кейинги тош бошингга тушади! – деб қичқирди улардан биттаси.

Дарғазаб бўлган Қурбақа зўр бериб қирғоқ томон сузиб борарди. Сарқит оқсичқонлар ҳамон қийшанглашиб, кулишдан тўхташмасди. Чунонам ханда отишардики, навбати билан икковини ҳам тутқаноқ тутиб қоларди.

Қурбақа оёқларини аранг судраб, Каламушнинг уйига қайтиб борди. Бўлган воқеаларни оқизмай-томизмай гапириб берди.

– Мен сизга нима деган эдим? Нима, ҳўкизнинг қулоғига танбур чертган эдимми! – деб ўшқирди Каламуш. – Менга

қаранг, нима қилиб қўйганингизни биласизми?! Энг зўр қайиғимнинг бошига етдингиз! Келтирган фойдангиз шу бўлди! Устингизга кийдириб қўйган уст-бошларимни ҳам расво қилибсиз! Қўйинг-э, сиз билан бир иш қилиб бўлмас экан! Бемаза қилиқларингизга дўст ҳам чидаб туролмайди!

Қурбақа енгилтаклик қилиб қўйганини, хатоларини дарҳол бўйнига олди. Қайиқ чўкиб кетгани учун ҳам, уст-бошларини расво қилгани учун ҳам Каламушдан қайта-қайта узр сўради. Йиғламсираб, ер чизиб туриб гапирса, дўстлари дарҳол ён беришини яхши биладиган Қурбақа синалган ҳийласини ишга солди.

– Биладан, мен ўлгудек ўжар, қайсар эшакман! – деди Қурбақа пешанасига муштлаб. – Ишонинг, бундан кейин асло ҳовлиқмайман, фақат сизга итоат қиламан! Сиз чизиб берган чизикдан чиқмайман!

– Мана бу бошқа гап! – деб лаққа ишонди Каламуш. – Кун кеч бўлди. Қорнингиз ҳам роса очгандир-а? Ҳозир овқат келтиришади. Яхшилаб қорнингизни тўйдириб олинг... Анави масалага келсак, шошилмаслик керак. Аввало, Сичқон ва Бўрсикни топиб, улар билан бафуржа кенгашмоқ даркор. Бундай қалтис ишда ўзбошимчалик ҳар доим панд беради.

– Тўғри айтасиз, Сичқон ва Бўрсикни топиш керак! – деди Қурбақа тилёғламалик қилиб. – Улар қаерда юришибди? Кўринишмайди?

– Хайрият, улар ҳам эсингизга келар экан! – деди Каламуш ўпкаланиб. – Сиз қимматбаҳо машиналардаю зотдор отларда ялло қилиб юрган кезларда улар кечани-кеча, кундузни-кундуз, дейишмасдан, оч-наҳор сизнинг мол-мулкингизни қўриқладилар! Емаган сомсалари учун ҳақ тўладилар; калтак еб олишди! Тўғрисини айтсам, бундай вафодор дўстларга сиз муносиб эмассиз! Майли, бир куни кўзингиз мошдек очилади. Ўшанда қадрдонларимизнинг қадрига етмаганингиз учун кўп пушаймон қиласиз. Афсеуски, унда кеч бўлади.

– Ношукур махлуқ эканимни биладан, – деди Қурбақа товушига ҳазин тус бериб. – Ўзимга қўйиб беринг, ярим кечаси бўлса ҳам уларни топиб келаман. Албатта, улардан, узр сўрайман... Ие, ниманинг овози эшитилипти? Патнисда

идиш-товоқ жаранглаяпти, чоғи. Ур-ра, овқат келди! Юринг, Каламушжон, бир оз тамадди қилиб оламиз!

“Вой, бечора-ей, қамоқхонада овқатдан тортилиб, анча очкўз бўлиб қолибди”, деб ўйлади Каламуш, дўстига раҳми келиб. Сўнг, Қурбақанинг орқасидан эргашиб ошхонага кирди. Қурбақани астойдил меҳмон қилди: топган-тутганини унинг оғзига тикди.

Улар қоринларини қаппайтириб, эндигина оромкурсига ястаниб ўтирган ҳам эдики, тўсатдан эшик тақиллаб қолди. Қурбақа бир сапчиб тушди. Каламуш маънодор бош силкитиб қўйди-да, туриб бориб эшикни очди: остонада жаноб Бўрсиқ кўринди.

Афтидан, жаноб Бўрсиқ ниҳоятда чарчаганга ўхшарди; бир неча кун уй ҳаловатидан бенасиб юрган, шекилли. Афтангори қийшайиб, уст-бошларининг яғири чиқиб кетган эди. Аслида, Бўрсиқ азалдан ўзини парвариш қилишни билмасди, ҳозир эса тасқара бўлиб қолган эди. У жиддий ҳолатда Қурбақанинг ёнига келди-да:

— Хуш келибсиз! Қадамларига ҳасанот! — деб қўл олишиб кўришди. — Ўз уйингиздан ажралиб қолган бўлсангиз-да, бари бир хуш келибсиз, хушвақт бўлингиз, деймиз-да! — деб дастурхонга яқин ўтирди.

Бундай кесатиқли муомала Қурбақага оғир ботди. Шу пайт Каламуш пичирлаб унга таскин берди:

— Майли, кўнгилга оғир олманг! — деди бир сирни биладигандек. — Қорни очган пайтларда у шунақа бўлиб қолади; сиркаси сув кўтармайди, тажанг бўлади. Кейин асл ҳолига қайтади.

Қурбақа билан Каламуш индамай ўтиришиб, Бўрсиқнинг овқатланиб бўлишини кута бошладилар. Бу орада эшик тақиллаб қолди. Каламуш маънодор бошини силкитиб қўйди-да, бориб эшикни очди: Сичқон келган эди. Унинг уст-бошлари ҳам бир аҳволда эди; ҳамма томони ифлос, кирчир бўлиб кетибди.

— Ур-ра, дўстимиз келибди-ку! — деб қичқирди Сичқон юзлари ёришиб. — Жуда зўр иш бўлибди-да! — Сичқон хурсандчилигини ичига сиғдира олмасдан Қурбақанинг атрофида “гир-гир” айланиб, ўйинга туша бошлади. — Қаранг-а, тез орада қайтиб келишингизни сира ўйламаган

эдик! Бир хйиласини топиб, жуфтакни ростлаган бўлсангиз керак-а, туллак?! Вой, донишманд-эй!

Каламуш ташвишга тушиб, унинг биқинига туртиб қўйди. Аммо, вақт ўтган эди: мақтовдан Қурбақа ўзини қўярга жой тополмай қолганди.

– Донишманд, дейсизми? Қўйсангиз-чи! – деб ўзини жўрттага камтар кўрсатишга уринарди Қурбақа. – Бизга донишмандликка йўл бўлсин! Биз Оксфорд дорилфунунини битирмаганмиз, қўлимизда гувоҳномамиз ҳам йўқ. Лекин, Буюк Британиядаги энг мустаҳкам зиндондан қочишга ақл-фаросатимиз етади! Пойизни қўлга олиб, йўлга тушдик. Фақат кирчи хотин қиёфасида юришга тўғри келди. Лекин ҳаммасини лақиллатдим, тўғри келган жойга бориб, тўғри келган аҳмоқни “чув” туширавердим.

Қурбақа бирдан қовоқ-тумшуғини осилтириб ўтирган Каламушга кўзи тушиб қолди-ю, дарров гапни бир юзу саксон даражага бурди:

– Шошманг, Сичқонжон, жа-а унчалик бўлгани йўқ. Биласизми, ўзим овсарман. Каллам ишламайди, эшакман! Рости, ҳозир бир-иккита саргузаштимни гапириб берсам, ўзингиз шунга қараб хулоса чиқариб олаверасиз...

– Қани, эшитайлик-чи! – деди Сичқон қулоқларини динг қилиб, ўзи эса дастурхонга яқин жойга ўтирди. – Овқат еб турсам майлими? Кечирасиз, нонуштадан бери туз тотганим йўқ, – деди.

Қурбақа ўчоқ олдига тўшалган гиламча устида тик турган ҳолатда чўнтагидан бир сиқим кумуш танга чиқарди.

– Кўрдингизми? – деди у сиқимни очиб. – Хўш, бир лаҳзада шунча пул топиш мумкинми? Сичқон, буни қандай топганимни биласизми?.. Бор-йўғи отфурушлик қилдим, холос.

– Кейин нима бўлди? – деб қизиқсинаб сўради Сичқон.

– Бўлди, бас қилинг Қурбақа! Сичқон, сиз ҳам бировни гиж-гижламасдан, овқатингизни еб ўтираверинг! – деб кўшалоқ танбеҳ берди Каламуш. – Унинг феълини биласиз-у, лекин жўрттага ўсмоқчилайсиз! Ундан кўра, бўладиган ишдан гапиринг! Уёқда нима гап бўляпти? Мана, Қурбақа қайтиб келди. Энди нима қиламиз?

– Уёқда бўлар иш бўлиб ётибди! – деб зардали жавоб қайтарди Сичқон. – Энди нима қилишимиз борасида эса

мен бир нарса дейишга ожизман. Ҳар куни Бўрсиқ икковимиз Қурбақанинг макони атрофида ўралашиб юрамиз, лекин ҳеч қандай ўзгаришни сезмаймиз. Ҳар жойда битта соқчи, милтиқларининг қувури кўриниб туради. Тошбўрон қиламан дейишса, тошлари ҳам етарли. Хуллас, шунақа гаплар-да! У ердаги иблислар жуда зийрак, бирор шарпани ҳам кўздан қочиришмайди. Бизни кўриб қолсалар, дарҳол қоринларини чангаллашиб қаҳқаҳа ота бошлайдилар, маразлар! Шунақа таҳқирлашга чидаш қийин экан.

— Ҳа, аҳвол чатоқ, — деди Каламуш ўйга толиб. — Биласизларми, энди нима қиламиз? — деб дўстларига маънодор разм солди. — Ўйлаб-ўйлаб шундай хулосага келдимки, бошқа иложимиз ҳам йўқ, шекилли. Менимча, у...

— Йўқ, ундай эмас! — деб бўғиқ қичқирди оғзи тўла овқат бўлган Сичқон. — Асло мумкин эмас! Мана, у нима қилиши лозим: ҳозир у...

— Бекорга овора бўлманглар! Мен барибир ундай қилмайман! — ўшқариб юборди Қурбақа. — Дарров буйруқ беришади, доим буйруқбозлик! Гап менинг уйим тўғрисида боряптими, бас, нима қилиш кераклигини ўзим айтаман, ўзим биламан! Хуллас...

Бирданига учови ҳам бараварига жоврай бошлашди. Шунда Бўрсиқнинг чийиллаган товуши ҳаммасиникини босиб кетди.

— Ба-ас, деяпман! Бас қилинглар!

Ҳамма жим бўлди. Бўрсиқ уларга еб қўйгудек бир алфозда тикилиб турарди. Барча тош қотиб қолганига ишонч ҳосил қилгач, яна дастурхон тарафга бурилди-да, рўпарасидаги пишлоққа қўл чўзди. Бу ажойиб жониворнинг одати шунақа эдики, токи овқатланиб, тиззаларига тўкилган увоқларни териб-териб еб бўлгунча ўзи ҳам лом-мим демасди, бошқаларнинг гап сотиб ўтиришини ҳам жини суймасди. Негадир Қурбақа бир нима демоқчи бўлиб безовталанарди; Каламуш уни оғиз очиргани қўймасдан, тиззасидан босиб ўтирарди.

Ниҳоят, Бўрсиқ қорнини тўйдирди-да ўрнидан турди ва ўчоқ бошига бориб теран ўйга ботди. Кейин:

— Ҳой, бемаза Қурбақа! — деди қатъий товушда. — Сизда номус-ор борми ўзи, уятсиз! Агар отангиз раҳматли тирик бўлганида, нима деган бўларди?

Диванда чалқанча тушиб ётган Қурбақа бирдан қўллари билан юзини тўсиб олди ва шартта тескари тўнтарилди.

— Мен оқпадарман! — деб ўзини ўзи қарғаб йиғлай бошлади.

— Майли, ўтган ишга саловат! — деди Бўрсиқ инсофга келиб. — Ҳадеб йиғлайверманг, бўлар иш бўлди! Оққан сувни қайтариб бўлмайди, оқи-иб кетади. Энди буёғини, нима қилиш кераклигини ўйлайлик. Менимча, Сичқоннинг гапида жон борга ўхшайди. Улар ҳамма тарафга соқчи қўйиб ташлашган. Биласиз, оқсичқонлар бунақа ишга уста бўлишади. Шунинг учун Қурбақанинг уйини қўқис ҳужум қилиб, ишғол қиламиз, деб ўйлаш фирт бемаънилик!

— Демак, ҳаммаси тамом бўлибди-да! — деб баттар хўнграб юборди Қурбақа. — Бундай дарбадар бўлиб юрганимдан кўра, аскарликка ариза бериб, бу ерларга қайтиб келмайдиган бўлиб кетганим афзал эмасми?

— Бўлди, ҳадеб дийдиё қилаверманг! — деди Бўрсиқ. — Ахир, маконни қўлга киритишнинг йўли фақат ҳужум эмаску! Қолаверса, мен ҳали таклифимни айтганим йўқ. Қулоқ солинглар, ҳозир мен сизларга муҳим бир гапни айтаман.

— Худо хайрингизни берсин, айта қолинг! — деб Қурбақа дивандан туриб ўтирди. Дарҳол кўз ёшаларини артди. У азал-азалдан “муҳим гап”ни эшитса — бас, бирпасда ўзгариб қоларди. Аммо, ўзи “муҳим гап”ни ичида сақлай олмасди: сир сақлайман, деб қасам ичарди-да, сўнг биринчи учратган махлуққа аста шипшитиб қўярди. Йўқса, юрагини ваҳима босиб, кечаси билан кўзига уйқу келмасди.

— Қурбақанинг уйи остидан лаҳим ўтган, — деди Бўрсиқ. — Ўша лаҳим соҳилдан бошланади. Ҳозир биз турган жойдан тиккасига макон марказига бориш мумкин.

— Бекорчи гапни қўйинг, — деди Қурбақа ишонқирамай. — Қовоқхонадаги майхўрларнинг гапини гапириб нима қиласиз?! Ўз уйимни мендан ортиқ ҳеч ким билмайди. Мен сизга айтсам, уйимнинг остидан ҳеч қанақа лаҳим-пахим ўтган эмас!

— Ҳой, тирмизак! — деди Бўрсиқ жаҳли чиқиб. — Отанга иштон ечишни ўргатма, деган мақолни эшитганмисиз?.. Ҳа, балли, эшитган экансиз. Биз отангиз билан қалин дўст бўлганмиз; у киши менга ўзининг унча-мунча сирларини айтган.

Уйларингнинг остидан лаҳим ўтганини ҳам отангизнинг ўз оғзидан эшитганман, билдингизми?! Тўғри, ўша лаҳимни отангиз кавлагани йўқ. Юз йил бурун ҳам, икки юз йил бурун ҳам ўша лаҳим бор экан. Отангиз раҳматли ўша лаҳимнинг нураган жойларини таъмирлаб, тузатиб қўйган, холос. Яхши-ёмон кунда яраб қолади, деб ўйлаган бўлса керак. Ажойиб кунларнинг бирида мени лаҳимга эргаштириб кирган, томоша қилдирган. Аммо, “фақат ўғлим билмасин, у ёмон бола эмас-у, бир оз енгилтакроқ, ичида сир сақлашни билмайди”, деган эди раҳматли. “Агар вақти-соати етиб, керак бўлиб қолса, ўшанда айтарсиз”, деган мендан сўз олиб. Мана, ўша сўзимга вафо қилдим. Энди сирни очадиган фурсат етди!

Ҳамма бирдан Қурбақага қаради: янгилик унга қандай таъсир қилганини кўриш қизиқ бўларди-да! Дастлаб, Қурбақа ўзгармади. Маъюс, сукут сақлаб ўтираверди. Кейин, дали-ғули жонивор эмасми, дарров хушчақчақ бўлди-қолди.

— Бўпти, ана, сиз айтгандек, бир оз енгилтакроқ бўлсам бордирман! — деб очиқчасига тан олди Қурбақа. — Биласизлар, улфатларим жуда кўп. Шунинг учун биттасидан эшитганимни, адаштирибми, эсимдан чиқарибми, ишқилиб, бошқа бирига айтиб қўйганимни ўзим ҳам билмай қоламан. Нима қилай, ахир?.. Гаплашгим келади-да! Гапга чечанлигим учун ҳам дўстлар тез-тез бизникига тўпланишади. Майли, буларнинг ҳаммаси ўтган замоннинг гаплари. Хўш, Бўрсиқ, ўша лаҳимнинг қандай фойдаси тегиши мумкин?

Яқинда ғалати янгиликдан хабар топдим, — деб давом этди Бўрсиқ. — Тунов куни Қундуз елкасига супургисини ташлаб, гўё иш ахтариб юрган фаррошдек Қурбақанинг дарвозахонасигача бориб-келди. Улар иш беришмабди-ю, лекин дарвозанинг нариги тарафидаги гап-сўзларни эшитиб олибди. Тахминан, эртага у ерда латчалар бошлиғининг тувилган куни нишонланар экан. Ҳамма латчалар уруғ-аймоғи билан ошхонага тўпланишармиш. Демак, роса еб-ичишади, кайфу сафо қилишади. Албатта, зиёфатга улар қурол-яроқ кўтариб келишмайди. Беқурол келадилар.

— Аммо соқчилар жойларидан жилмасалар керак, — деди Каламуш гумонсираб.

– Албатта, соқчиларни назардан қочирмаслик даркор, – деб тасдиқлади Бўрсиқ. – Латчалар соқчиларга ўзларига ишонгандек қаттиқ ишонишади. Шунинг учун бамайлихотир ўтиришади. Худди ўша пайт бизга лаҳим бакор келади. Биз тўппа-тўғри ошхона ёнбошидаги омбордан чиқамиз!

– Ҳа-я, ўша идиш-товоқ омборида ғиж-ғиж тахта бор эди. Энди ҳаммаси тушунарли! – деб хитоб қилди Қурбақа.

– Билдирмасдан идишхонага кириб оламиз! – деб қичқирди Сичқон.

– Тўппонча, қилич тақиб оламиз. Қўлимизда тўқмоқ, дубулға бўлади, – деб илова қилди Каламуш.

– Тўсатдан уларга ҳужум қиламиз! – деди Бўрсиқ тўлқинланиб

– Дўппослаймиз, пийпалаймиз, оналарини кўрсатиб қўямиз! – деб Қурбақа ростакамига рақсга туша бошлади.

– Демак, энди бекорга талашиб-тортишиб, жанжаллашиб ўтирмасак ҳам бўлади, – деб сўзини якунлади Бўрсиқ. – Вақт аллаҳаҳал бўлди, ётиб ухланглар! Қолган гапларни эртага эрталаб давом эттирамиз.

Ҳозир Қурбақанинг уйқуси келмаётган бўлса-да, лекин тортишиб ўтиришни лозим кўрмасдан, эл қатори ўринга кирди. Кун ниҳоятда серташвиш ўтди. Ўзиям итдай чарчади. Қамоқхонага тушгандан бери биринчи марта боши ёстиққа, кураги кўрпачага тегяпти. Оҳ, бунақа ҳузур-ҳаловатни деярли унутиб юборган экан-ку! Қурбақа бирпас ширин хаёл суриб ётди-ю, дарров кўзи илинди, донг қотиб ухлаб қолди. У тун бўйи алмойи-жалжойи тушлар кўрди: роса қистов бўлиб турган пайтда бирдан йўл йўқолиб қоладими-ей, “ҳозир ютаман” деб сой қувлаб қоладими-ей, дўстлар даврасида ўтириб энди зиёфат ноз-неъматларига қўл чўзган пайтда хонага кир-чир юклаган шатак-арава бостириб кирадимий-ей... Кейин якка ўзи нотаниш лаҳимда кетаётган бўлади; йўлак эгри-бугри, юриш қийин... Ахийри, ўзини ўз уйида кўрди: атрофида ёр-дўстлари уни табриклашарди, шаънига офаринлар айтишарди...

Эрталаб уйқудан кеч уйғонди. У турганда дўстлари аллақачон нонушта қилиб бўлган экан. Сичқон кўринмасди. Афтидан, у бировга айтмасдан қаёққадир ғойиб бўлган эди. Бўрсиқ эса гўё оқшомги гаплардан беҳабардек бамайлихотир

оромкурсида газета ўқиб ўтирарди. Каламуш эса анча-мунча қурол-яроқни кўтариб, хонада ивирсиб юрарди. У қуролларни тўрт тўп қилиб тахлади-да, тинмай пичирлай бошлади.

– Бу қилич Каламушга. Униси Сичқонга. Анависи Қурбақага. Манависи Бўрсиққа. Мана, тўппончалар: бу Каламушга, униси Сичқонга, анависи Қурбақага, манависи Бўрсиққа. – У мана шу тартибда қуролларни тақсимларди.

– Зўр! – деб хитоб қилди Бўрсиқ газета устидан Каламушга назар ташлаб. – Бироқ, шунча қуролга эҳтиёж бормикан? Агар соқчиларни четлаб лаҳимдан борадиган бўлсак, менимча, бизга қилич ҳам, тўппонча ҳам керак бўлмайди. Зиёфатхонанинг тўрт томонидан тўртталамиз тўқмоқ билан ташланиб қоламиз. Қарабсизки, беш дақиқада масала ҳал бўлади-қолади. Оқсичқону латчаларга қирон келтирамиз. Аслида, бу ишни битта ўзим ҳам бемалол уддасидан чиқаман. Аммо, сизлар ҳам би-ир мазза қилинлар-чи!

– Бари бир эҳтиёт чорасини кўриб қўйсак зарар қилмайди, – деди тўппонча қувурини энги билан артиб, худди нишонни тўғрилаётгандек ҳолатга кирган Каламуш.

Бирпасда нонуштасини тугатган Қурбақа йўғон таёқни кўлига олди-да:

– Бировнинг уйини эгаллаб олиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман! – деб гўё душманга ҳамла қилди. – Мен уларга ўқитиб қўяман!

– Қурбақа инглиз тилига иснод келтирманг-да! Бизда “ўқитиб қўяман!” дейилмайди, балки “ўргатиб қўяман” дейилади, – дея танбеҳ берди Каламуш.

– Намунча Қурбақага кун бермай қўйдингиз? – деб норозилик билдирди Бўрсиқ. – У жуда тўғри гапиряпти! Ё бошқа тилда гапиряптими? Ҳамма сўзлари инглизча бўлгандан кейин инглиз тили шу бўлади-да! Тўғрими?

– Узр, – деди Каламуш попуги пасайиб. – Мен уни “ўқитиб” қўймоқчи эмасдим, фақат “ўргатиб” қўймоқчи бўлдим, холос.

– Ахир, биз уларга “ўргатиб” ўтирмақчи эмасмиз-ку! – деб баттар қайсарлик қилди Бўрсиқ. – Айнан уларни “ўқитиб”, эс-хушларини жойига келтириб қўймоқчимиз!

– Мен бир нарса дедимми? – деди қовоғини осилтириб Каламуш. У астагина бир бурчакка борди-да: – Ўқитибми,

ўргатибми? Ўргатибми, ўқитибми? — деб тинимсиз такрор-лайверди.

Ахийри, Бўрсикнинг тоқати тоқ бўлди, шекилли.

— Бас қиласизми-йўқми?! — деб ўшқирди у.

Худди шу пайт хонага Сичқон кириб келди. У ниҳоятда мамнун кўринарди.

— Роса бопладим! — деди у остона ҳатлаб ичкарига кирган заҳоти. — Оқсичқонлар шунақаям талвасага тушиб қолишдики!

— Ишқилиб, ўзингизга зиён етмадими? — деб хавотирланиб сўради Каламуш.

— Менга жин ҳам ургани йўқ! — деди Сичқон мақтангиси келиб. — Эрталаб Қурбақанинг нонуштаси совиб қолмади-микан, деб ошхонага хабар олгани кирдим-у, ўша жойда миямга ажойиб бир фикр келиб қолди. Мундоқ қарасам, ўчоқ бошидаги илгакда Қурбақа кийиб келган кирчи хотиннинг уст-бошлари турган экан. Бирдан шумлигим тутди: шартта кийдим-у, тўппа-тўғри Қурбақанинг уйига жўнадим. Борсам, соқчилар жой-жойида туришибди, кўлларида милтиқ. Биттаси: “Тўхта, кимсан?” деб сўради. “Ассалому алайкум, оғалар! — дедим эгилиб-букилиб. — Бугун шошилинч ювиладиган кирпирларинг борми?” Улар бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди-да, сўнг: “Соқчи постда турганда сенга иштонини ечиб берсинми?! Қани, жўна бу ердан!” деб ўшқирдилар. Мен эсам, астагина: “Бошқа пайт келсам... иштонингизни ечиб берасизми?” деб сўрадим. Боплабманми-а, Қурбақа?!

— Шуям гап бўлдими, бемаза-ку! — деб баланд келди Қурбақа. Чунки Сичқоннинг топқирлигига у ҳасад қилаётган эди.

— Оқсичқонларнинг кўзлари ола-кула бўлиб кетди! — деб ҳикоясини давом эттирди Сичқон. — Бирпасда соқчибоши югуриб келди. “Ҳой, опа, эсингиз борлигида жўнаб қолинг. Акс ҳолда, иштоннинг ичида нима борлигини ҳозир сизга кўрсатиб қўяман!” дея дағдаға қилди у. Мен бўлсам, пинак бузмай: “Кўрсатадиганинг бўлса, кўрсатасан-да, ҳезалак!” дедим.

— Э-э, Сичқонжон, нега ундай қиласиз? — деб бош чайқади Каламуш.

Бўрсик қўлидаги газетани аста ёнига қўйди.

– Мундоқ назар солсам, баччағарларнинг қулоқлари динг бўлиб кетди. Бир-бирларига имо-ишора қилишяпти, – деб хаяжон билан гапини давом эттирди Сичқон. – Шунда соқчибоши: “Э-э, алвастининг гапига қулоқ солманглар! Кўрмайсизларми, шаллақи экан-ку!” деди. “Биласизларми, сизларнинг кунларинг битиб қолган, ҳа! Буни аниқ биламан!” дедим. Улар хийла сергак тортишди. “Билгиларинг келаётган бўлса, менинг қизим жаноб Бўрсикнинг кирини ювади. Ишонмайсизларми? Бўпти, бугун тунда минг-минглаб тиш-тирноғигача қуролланган бўрсиклар отхона тарафдан устиларингга қоплондек ташланади. Ана ўшанда ишонасизлар! Дарёдан эса олтита қайиқда каламушлар денгизчилар десантини ташлайдилар: улар ҳам тиш-тирноғигача қуролланган. Улар ҳозир “Ё ўламиз, ё ўлдирамиз!” дейишиб доҳийларига қасамёд қилишяпти... Сизларни битта қўймай қириб ташлашади, асир олмайдилар. Қалай? Вақт борида қиличларингни кинига жойлаб, жуфтакни ростланглар! Йўқса, сизлар ҳам Московдан қувилган Наполеоннинг ҳолига тушасизлар! Агар Ёввойи чакалакзорга қочиб борсаларинг, қолган-қутганларингни ўзларинг боқиб, семиртириб қўйган махлуқлар қиличидан ўтказади. Ватерлоо сабоқлари эсларингдан чиқмасин-а?!” Мен шундай дедим-да, дарҳол этагимни кўтариб, жуфтакни ростладим. Битта камарга кириб олиб, уёқда нима бўлаётганини кўзатдим. Оқсичқонлар шунақаям саросимага тушдиларки, гала-гала бўлишиб гоҳ у томонга югуришади, гоҳ бу томон! Соқчибоши бўлса, дам ундай қилинлар, деб буйруқ беради, дам бундай қилинлар, деб. Бирпасда оқсичқонлар тўдалашиб митингга тўпланишди: “Лаънати латчалар қачонгача бизни аҳмоқ қилишади? Улар айш-ишрат қилишни билишади, холос. Бизни асло ўйлашмайди. Биз бўлсак қонхўр бўрсикларга ем бўлишимизни кутиб, қаққайиб тураверамизми? Мустақил иш кўриш фурсати етмадимикан?..” деган баҳс-мунозараларни ўз қулоғим билан эшитдим.

– Эҳ, каллаварам экансиз, Сичқон! – деб хитоб қилди Қурбақа. – Ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб юборибсиз-ку! Энди ўша ялангоёқлар тўнтариш қилиб юборишса нима бўлади?

– Сичқон, анча-мунча қорни катта махлуқларга нисбатан сиз хийла ақлироқ экансиз, – деди Бўрсик босиқлик билан. –

Зўр тадбир ўйлабсиз! Яшанг! Бунинг самарасини ҳали ўз кўзимиз билан кўрамиз.

Ичини кемираётган ҳасаддан Қурбақа ўзини қўярга жой тополмасди. Сичқон қандай каромат кўрсатганига сира ақли бовар қилмасди бояқишнинг. У Бўрсикнинг ҳамд-саноларига чидамасдан эндигина гавго кўтармоқчи бўлиб турган ҳам эдики, овқат тайёр бўлганини эълон қилдилар.

Улар давра қуриб ўтиришди-да, тўйиб овқатландилар. Овқатдан сўнг Бўрсик оромқурсига жойлашди ва:

– Дўстларим, бизни буюк ишлар кутяпти! Шунинг учун озгина мизғиб олмасам бўлмайди, — деб узр сўради-да, юзига рўмолчасини ёпиб, бирпасдан кейин ростакамига хуррак ота бошлади.

Жонсарак Каламуш ўзини қаерга қўйишини билмасди: жуда ҳаяжонланарди, тинмасдан бўлажак курашга ҳозирлик кўрарди, қурол-яроғ уюмидан нари кетмасди.

– Бу камар Каламушга, униси Сичқонга, анависи Қурбақага, манависи Бўрсикқа... — деб дуч келган нарсани жангчиларга тақсимларди.

У чарчоқ нималигини билмасдан ивирсиб юрарди, жаврашдан толмасди.

Шу боис Сичқон Қурбақанинг қўлтиғидан олди-да, уни ташқарига бошлаб чиқди ва тоза ҳавода тебранма ўриндиққа ёнма-ён ўтирдилар.

– Эшитишимга қараганда, кўрган-кечирганларингизни китобот қилиб, Москвада нашр эттирмақчи эмишсиз. Инглиз тилида чоп этадиларми ё ўрис тилида? — деб қизиқсиниб сўради Сичқон.

– Аввал инглиз тилида босиб чиқаришади. Кейин ўрис тилига таржима қиладилар. Каминага халқаро мукофот берилгач, китобимни барча халқларнинг тилларига ўгиришга мажбур бўладилар. Кейин мен ўша битта китобимга бериладиган қалам ҳақиға бир умр ишламасдан яшашим мумкин! — деб мақтанди Қурбақа.

– Қандай яхши! Демак, бундан кейин сиз машҳур ёзувчи бўлиб кетар экансиз-да!

– Албатта, — деди Қурбақа камтарлик билан бошини қуйи эгиб.

– Илтимос, кўрган-кечирганларингизни менга ҳам гапириб берсангиз! – деб илтимос қилди Сичқон.

– Бажони дил! – деб рози бўлди Қурбақа.

Қурбақанинг бирдан илҳоми жўшиб, кўрган-кечирганларига уйдирма-ёлгонларни мўл-кўл аралаштириб ҳикоя қила бошлади. Лекин, ҳақиқатга хиёнат қилмаслик учун бир нарсани эътироф этмоқ лозимки, Қурбақа қанчалик лоф урмасин, қанчалик ёлгон аралаштирмасин, бари бир унинг ҳикояси тингловчида жуда катта қизиқиш уйғотади, худди “бўлган воқеа”дек ёрқин таассурот қолдиради. Хўш, бу жиҳатдан қаралса, Қурбақада чинакам ёзувчилик истеъдоди борлигига ким шубҳа билдиради? Ҳеч ким, албатта. Шунинг учун, азиз ўқувчилар, мабодо китоб дўконлари пештахталарида Қурбақанинг “Кўрган-кечирганларим” номли ёстиқдек китобига кўзингиз тушса, неча пул бўлишидан қатъий назар, харид қилинг! Асло пулингизга куймайсиз! Маizza қилиб ўқийсиз, кула-кула ўласиз ёки ичагингиз туюлиб, касалхонага тушасиз! Ишонмайсизми? Ишонмасангиз, аввало, “Кўрган-кечирганларим”ни топиб ўқинг!

XII БОБ

ДАРБАДАРНИНГ ҚАЙТИШИ

ёхуд ватан муҳорабаси

Қоронғи туша бошлагач, Каламуш ҳаяжон ичра дўстларини меҳмонхонага таклиф этди. Ҳар бир маҳлуқни алоҳида тўп қилиб қўйилган қурол-аслаҳа ёнига тик турғазиб қўйди ва ҳаммага ўз қурол-яроғини тақиб олишни сўради. У ҳар бир жангчининг қуроли тўғри тақилган-тақилмаганини эринмасдан текшириб кўрарди, керакли йўл-йўриқлар берарди. Шундай қилиб, белларга чарм қайиш тақилди; чап томонга қиличлар осилди, ўнг томонга эса тўппончалар қистирилди. Полициячилар тўқмоғи, бир нечта қўл-кишан, дока, бинт, ёпишқоқ сурп, сувдон ва бутербродлар олинди.

Тайёргарлик қизгин борар экан, Бўрсик гап қистирди:

– Каламушжон, майли, ҳаммаси сиз айтгандек бўла қолсин! Биз рози, биз кўндик. Лекин, менга қолса, қўлим-даги тўқмоқни ўзи етарли эди.

– Хўп денг, бир сафар менинг айтганимни ҳам қилинг! – деб ялинди Каламуш. – Ахир, керакли тошнинг оғири йўқ, дейдилар-ку!

Ҳозирлик кўриб бўлингач, Бўрсиқ бир қўлига чироқни, иккинчи қўлига тўқмоқни ушлади-да, баралла товушда:

– Қани, ватан учун олға, жаноблар! – деди. – Менинг ортимдан Сичқон юради. Мен ундан бениҳоя миннатдорман! Кейин Каламуш, ундан кейинда Қурбақа юрсинлар! Қани, кетдик! Менга қаранг, Бақабек, йўлда “вақиллаш” қатъиян ман этилади! Акс ҳолда, шу ерда қолганингиз маъкул. Агар буйруқни бажармасангиз, уруш даври қонунига кўра, ҳарбий дала судининг қорори билан тўхтовсиз отиб ташлана-наси!

Капалаги учиб кетган Қурбақа шоша-пиша Бўрсиқ тайин қилган жойига бориб турди. Жанговар гуруҳ кўзғолди. Бўрсиқ уларни дарё соҳилига бошлаб кетди. Соҳилга етиб борилгач, нишабликка сакраб тушдилар ва сув сатҳидан озгина баландроқда бўлган кавакка рўпара бўлдилар. Биринчи бўлиб Бўрсиқ кавакка кирди. Сичқон билан Каламуш ҳам командирдан ўрнат олишиб, ҳеч иккиланмай кавакка кириб кетишди. Навбат Қурбақага етганда ишнинг пачаваси чиқди: у пастга энаётиб сирғалаб кетди-ю, “шалоп” этиб сувга ағанади. Бақириқ товушини эшитган дўстлари дарҳол орқаларига қайтишиб, Қурбақани сувдан тортиб чақаришди: силкитишиб-силкитишиб, устидан томчиларни қоқиб туширишди. Сўнг, унга тасалли беришиб, тикка турғазиб қўйишди. Бўрсиқнинг эса ғазаби кўзиб кетди.

– Агар яна бир марта ҳунар кўрсатадиган бўлсангиз... – деб тўппонча дастасини маҳкам қисиб қўйди Бўрсиқ. – Тушундингизми?

– Тушундим, – деди Қурбақа бошини эгиб.

– Хўш, нимани тушундингиз? – деб баттар жазаваси тутиб сўради Бўрсиқ.

– Отиб ташлайсиз...

– Мана бу бошқа гап! – деди сал чиройи очилиб Бўрсиқ. – Тушунадиган махлуқнинг садағаси кетсанг арзийди-да!

Ана шу машмашадан сўнг гуруҳ лаҳимга кирди. Энди душманга кўққис зарба бериш операцияси чинакамига бошланган эди.

Лаҳимнинг ичи ҳийла совуқ, зим-зиё қоронғи, зах эди. Унинг устига, ниҳоятда тор бўлиб, тик туриб юришнинг иложи ҳам йўқ экан. Аъзои-бадани ҳўл бўлгани учунми ёки яқин орада омонсиз жанг бўлишидан кўрқаяётгани учунми Қурбақа дағ-дағ титрай бошлади. Чироқ анча илгарилаб кетган, гира-ширада беихтиёр тобора ортда қолаётган эди. Бир пайт Каламушнинг огоҳлантиргани эшитилди:

— Тез-тез қимирланг, Қурбақа! Орқада қолиб кетманг! — деди у.

“Қоронғида жудаям орқада қолиб кетдим, шекилли. Тагин, Бўрсиқ анави гапини амалга ошириб қолмасин”, деб ўйлаган ва ўйлаган ўйидан юраги ёрилаётган Қурбақа бирдан қадамни тезлатди. Тезлатганда ҳам шу қадар тезлатибдики, катта тезликда бориб, “гурс” этиб олдинда кетаётган Каламушга урилди! Мувозанатни йўқотиб қўйган Каламуш “гурс” этиб олдида кетаётган Сичқоннинг устига қулади! Каламушнинг оғирлигини кўтара олмаган Сичқон бечора бўлса, олдинда кетаётган Бўрсиқнинг устига қулади! Бирпасда ҳамма айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Дастлаб, Бўрсиқ орқа тарафдан рақиб зарба берган бўлса керак, деб ўйлади: тор жойда тўқмоқ ёки қиличдан фойдаланиш имконияти бўлмагани учун дарҳол тўппончасига ёпишди; сал бўлмаса, Қурбақанинг биқинидан дарча очиб қўяй, деди. Кейин аслида нима бўлганини англади-ю:

— Энди бу палакат “вақ-вақажон”дан қутилмасак бўлмайди! — деб ўшқирди.

Ҳаётдан тамоман умидини узиб қўйган Қурбақа ҳиқ-ҳиқ йиғлай бошлади.

— Бўрсиқжон, майли, агар Қурбақа яна бир марта ҳарбий интизомни бузса, майли, бизларни ҳам деворга тираб туриб отиб ташлай қолинг! Биз ўз ҳаётимизни кафилликка берамиз, Қурбақанинг бир қошиқ қонидан кечинг! — дейишди Сичқон билан Каламуш бирваракайига.

— Бўпти, лекин мендан ўпкаламайсизлар! — деди Бўрсиқ жиддий.

Кейин яна жанговар юриш давом эттирилди. Энди сафнинг охирида Курбақанинг елкасидан маҳкам қучиб олган Каламуш келарди. Улар оёқларини судраб босишарди, йўлни пайпаслаб кўришарди; бот-бот тўхтаб атрофга диққат билан қулоқ солишарди; қўлларини тўппонча тепкисидан узмай борардилар. Бир жойга етганларида Бўрсиқ яна тўхтади.

– Етиб келдик, шекилли. Ҳозир биз уйнинг тагида турган бўлсак керак, – деди у.

Бўғиқ товушлар элас-элас қулоққа чалина бошлади. Бундай товуш тепадан, бошлари устидан келарди. Ана, мавҳум қичқириқ янгради! Сўнг полга депсиниб урилаётган оёқ товушлари эшитилди. Кейин столни муштлаётгандек бир овоз келди.

Бундан Курбақа чинакам даҳшатга тушди.

Бўрсиқ шунчаки хўрсинди-да:

– Зангар латчалар-эй, итдай яйрашяпти-ку! – деди.

Лаҳим бўйлаб аста юқорига ўрлашди: энди орқа оёқларга зўр беришга тўғри келарди. Жанговар гуруҳ босиқлик билан олға силжирди. Тепадан яна товуш эшитилди. Бу гал “ур-ра, ур-ра!” деган қичқириқлар аниқ-равшан қулоққа чалинди. Кейин “дупур-дупур” этган товушлар ҳамма ёқни босиб кетди. Столлар тинимсиз муштланарди, идиш-товоқлар бирин-кетин жаранг-жаранг этиб синиб турарди.

– Роса етилиб қолишибди-ку, текинхўрлар! Лекин, хурсандчилик қилишни билашар экан! – деди Бўрсиқ. – Олға, жаноблар!

Қадамлар илдамлашиб, ҳаш-паш дегунча, идишхонага чиқиладиган тўйнуқ остига етиб борилди.

Ошхона шу қадар тўс-тўполон эдики, биров сезиб қолади, деб ҳидиксираб ўтиришга ҳожат йўқ эди.

– Қани, азаматлар, ҳаммамиз бирданига “ҳа” дейлик! – деб буюрди Бўрсиқ.

Тўртталаси бирданига елкаси билан тўйнуқ қопқоғини кўтариб ташлашди. Кейин бир-бирларининг қўлларидан тортишиб, идишхонага чиқиб олдилар. Энди улар билан ашаддий душманлар ўртасида фақат битта эшик бор эди, холос. Душман эса беармон кайф-сафо қиларди.

Ошхонадаги шовқин-сурон қулоқни қоматга келтирарди. Бир пайт шовқин негадир пасайди. Йўғон товушли битта махлуқ нутқ ирод этмоққа бошлади.

– Хуллас, ҳурматли жамоа, қимматли вақтингизни олиб ўтирмайман (қарсақлар). Бироқ ўтирмай туриб (шодон қийқириқ) сахий хўжайинимиз бўлмиш Қурбақа жаноблари шаънига бир оғиз илиқ гап айтишга ижозат бергайсизлар! Ҳаммамиз ул олижаноб ҳазратни (қаттиқ кулги) ўта сипо, қўли очиқ жонивор эканини жуда яхши биламиз! (Шодон хитоблар).

– Ўша аблаҳни ўзимга қўйиб берасизлар! Ўзим онасини кўрсатиб қўяман! – деди Қурбақа ғижиниб.

– Ўзингизни босинг! Ҳарбий интизом эсингиздан чиқмасин! – деб огоҳлантирди Бўрсиқ. Бир оз сукут сақлади-да, қўшиб қўйди: – Ҳамма тайёрлансин! Ҳозир бошлаймиз! Диққат!

Ошхонадан нотаниш товуш эшитилди:

– Битта қўшиқ айтиб беришимга рухсат бергайсизлар! Бу қўшиқни Қурбақага атаб махсус ижод қилганман! – Давомли қарсақлар янгради.

Шундан сўнг товушининг йўғонлигига ва ўзини ниҳоятда беодоб тутаётганига қараганда, латчаларнинг бошлиғи бўлган маҳлуқ қўшиқ айта бошлади:

Қурбақа томоша истаб,
Шодмон кўчага чиқмиш...

Бўрсиқ қаддини ростлади, тўқмоқни боши узра баланд кўтарди ва дўстларига юзланиб:

– Олға, олға, олға! – деб қичқирди-ю, эшикка ўзини урди.

Эшик ланг очилган заҳоти ошхонада қиёмат қўпди!

Мисли кўрилмаган тўс-тўполон, қий-чув бошланиб кетди.

Талвасага тушиб қолган латчалар ўзларини тўғри келган тарафга урардилар: столларнинг остига кириб кетишарди, деразадан пастга сакрардилар. Юраги ёрилаётган сассиқ кузанлар эса ўчоққа, мўрига биқиниб олишган эди. Стол-стуллар тўнтарилар, шиша ва чинни идишлар чил-чил синарди... Хуллас, тўрт баҳодир бирваракайига бостириб кирган пайтда ошхонада ана шундай ваҳима ҳукм сурарди. Ҳайбатли Бўрсиқнинг чакка соқоллари, мўйлови ҳурпайиб қолган бўлиб, у қулочкашлаб тўқмоқ туширарди, тўқмоқ

ҳавода чийиллаб товуш чиқарарди. Сичқон терлайвериб қорайиб кетган, у ҳам қовоғини осилтирганча тўқмоғини ишга соларди, лекин жанговар хитобини оғзидан туширмасди: “Бўш келма, Сичқон, Бўш келма, Сичқон! Қадимий курол-аслаҳа намуналарини белига тақиб олиб, тирик тарихий музейга айланиб қолган Каламуш бўлса, дадил-дадил қилич урарди, жангда алоҳида ўрнак кўрсатарди. Иззат-нафси топталган, шу пайтгача аламини ичига ютиб юрган Қурбақа ҳозир аслига нисбатан икки баробар катталашиб, ваҳшатли товуш чиқариб қурилларди.

– Шунақами ҳали? Қурбақа кўчада юрсинми энди? Мана, кўчада юрса! Мана, кўчада юрса! – деб тўқмоқларди у. Тўс-тўполон оломонни ёриб ўтиб, Қурбақа тўппа-тўғри ноғиқ Бошлиқнинг устига борарди.

Улар тўрт нафар эди, холос. Саросимага тушиб қолган латчалар кўзига эса рақиб аскарлари олам-жаҳон бўлиб кўринарди: кўкиш, қўнғир, сап-сарик, қора-қура ботирлар орқа-олдига қарамасдан ур-тўқмоқ қилишарди гўё. Бечора латчаларнинг юраги ёрилиб, чинқирганча тум-тарақай қочишарди; эшик-тешикка, ўчоқ-мўрига ўзларини уришарди, ишқилиб, ажал тўқмоғидан омон қолсалар ҳисоб эди.

Жанг узоққа чўзилмади. Тўрт баҳодир ошхонани гир айланишиб, дуч келган латчанинг бошига тўқмоқ билан зарба бердилар: беш дақиқа мобайнида ошхона душмандан озод қилинди. Синган дераза ойналаридан майсазорда дод-фарёд кўтариб қочиб бораётган латчаларнинг товушлари қулоққа чалинарди. Ошхонада ўндан ортиқ чалажон ярадорлар узала тушиб ётишарди. Сичқон уларнинг қўлларига шошилинч равишда кишан соларди. Бўрсиқ тўқмоғига суяниб нафасини ростларди; пешанасидан оқаётган терларини қўли билан сидириб-сидириб қўярди.

– Сичқон, асл жангчи экансиз! Мен сизга тан бердим! – деди Бўрсиқ. – Ташқарини бир қаранг-чи, анави соқчиларингиз нима қилишаётган экан? Назаримда, улардан осон қутилмасак керак.

Сичқон деразадан сакраб, ташқарига чиқиб кетди. Бўрсиқ икки аскарига тинчроқ юмуш буюрди:

– Стол-стулларни тўғрилаб қўйинглар! Пичоқ, қошиқ, санчқиларни йиғиштиринглар! Идиш-товоқлар жой-жойига

қўйилсин! Иложи бўлса, кечки тамадди учун қолган-қутган озиқ-овқатлар излаб топилсин!.. Ростини айтсам, қоринлар ҳам очқаб кетди! — деди у қорнини силаб. — Қурбақа, чаққон-чаққон қимирланг! Мана, уйингизни озод қилдик. Энди сиз бизни меҳмон қиласиз!

Қурбақа фақат бир нарсадан ўкинарди; наҳотки, Бўрсиқ уни мақтаб қўймаса? Нима, Сичқондан кам жойи борми? Унга ҳам “асл жангчи экансиз!” деб қўйса, мақтов ёрлиқлари камайиб қоладими? Ахир, Қурбақа ҳам ўзига хос равишда жасорат намунасини кўрсатди: нотик-бошлиқни тўқмоқ билан уриб, столнинг нариги тарафига учуриб юборди-ку! Бундан ортиқ яна нима қилиш мумкин?.. Майли, бу кунлар ҳам ўтар-кетар. Ишқилиб, номардларга куни қолмаса бас!.. У Каламушга қўшилиб, буйруқни бажаришга киришди. Бирпасдан кейин улар жўжа гўшти, дўлма, аччиқ-чучук топиб келдилар. Ошхона бурчагида хушбўй фаранги булочкалари, мой, пишлоқ бор экан. Ҳаммасини дастурхон устига қўйдилар ва эндигина овқатланишга ўтиришган ҳам эдики, ойнаванд эшик остонасида бирталай қурол-аслаҳани кўтариб олган Сичқон кўринди.

— Буйруғингиз адо этилди, жаноб қўмондон! — деб ахборот берди Сичқон. — Борсам, чала мурдалар қилич кўтариб туришибди! Лекин, оқсичқонларнинг асосий қисми ошхонада дод-фарёд бошланиши биланоқ қурол-яроқларини ташлашиб, хайр-маъзурни насия қилишиб жуфтакни ростлаб қолишган экан! Юракларига олдиндан ғулғула солиб қўйгандим-да! Бояги юрагида ўти борлари ҳам латчаларнинг тўдалашиб, қочиб келишаётганини кўрибди-ю, “Булар сотилганлар, хоинлар!” деган қарорга келишибди. Натижада ўртада қонли тўқнашув рўй берибди. Бечора латчалар бир илож қилиб, Қурбақанинг уйини ташлаб қочмоқчи бўлармиш, улар эса ўтказгани қўймасмиш. Ур-йиқит, “мушт кетди-гўшт кетди” авж олибди. Бир-бирига чирмашиб, роса юмдалашибди, юмалашибди. Кўпчилиги дарёга ғарқ бўлибди. Охири, ҳаммаси қочиб кетибди. Мана, мен қурол-яроқларни кўтариб келавердим. Энди, Қурбақанинг макони бизнинг ихтиёримизга ўтди!

— Дунёда қанча мақтов бўлса, ҳаммасига муносиб жангчи экансиз, Сичқон! — деб хитоб қилди Бўрсиқ лунжларини

тўлдириб овқат чайнар экан. — Энди дўстим, яна бир илти-мосим бор. Кейин бемалол овқатланасиз. Кетма-кет топшириқ бераётганим учун узр, албатта. Лекин бу галги топшириқни сиздан бошқа махлуқ бажара олмайди. Ҳатто каламушга ҳам ишониб бўлмайди. Чунки у шоир. Шоир бўлмаганида унга ишонса бўларди. Сизнинг йўригингиз бутунлай бошқача. Хуллас, анави полда сулайиб ётган аблаҳларни юқорига олиб чиқиш керак: ўзингиз тепасида туринг, улар ётоқхоналарни тозалашиб, тартибга келтиришсин. Чангларни артишсин, каравотларнинг ости ҳам қолмасин! Тоза чойшабларни ёзишиб, ёстиқжилдларни алмаштиришсин, кўрпанинг бир учини қайириб қўйишни ҳам унутишмасин. Ҳар бир хонага бир тоғора иссиқ сув, топ-тоза сочиқ, совун киритиб қўйишсин! Ана ундан кейин, таъбингиз кўтарса, ҳаммасининг кетига бир-бир тепинг! Қорасини ўчирсинлар, ярамаслар! Ўзингиз буёққа қайтинг, мана, овқатларингиз мунтазир бўлиб турибди! — деб дастурхонга ишора қилди. — Сиздан бағоят миннатдорман, Сичқон!

Фармонбардор Сичқон тўқмоқни қўлига олди-да, асирларни сафта тизди. Сўнг:

— Кўзғол! — деб буйруқ берди.

Гуруҳ тапир-тупур қилганча юқорига кўтарила бошлади.

Орадан анча-мунча вақт ўтгач, Сичқон ошхонага қайтиб тушди ва:

— Ҳамма хоналар тозаланди! Буйруғингизнинг ҳар бир банди алоҳида эҳтиром билан адо этилди, жаноб қўмондон! — деб ахборот берди қаққайиб тургани кўйи. — Аммо, уларнинг кетларига тепишга ор қилдим. Чунки шундоқ ҳам тавбасига таяниб қолишибди, — деб илова қилди. — Қолаверса, амр-фармонларни сидқидилдан бажардилар, тавба-газзару қилдилар: “Қилган ишимиздан пушаймондамиз! Ҳаммасига ўша нотиқ-бошлиқ билан оқсичқонлар айбдор. Улар бизни йўлдан уришди. Лекин ўзимизнинг гуноҳимиз — бўйнимизда!” дейишди, газандалар! Агар биз энди уларга бирор юмуш буюрсак, дарҳол бажарадилар. Шунга ваъда беришди. Ҳаммасини қўлига биттадан булочка бериб, орқа эшикдан чиқариб юбордим.

Сичқон дастурхонга яқин ўтирди. У яхна тилни яхши кўрарди. Иштаҳа билан суюмли таомини тушира бошлади.

Ниҳоятда ҳасади жунбушга келиб турган бўлса-да, аммо Қурбақа ўзини бинойидек тутди.

– Азизим Сичқон, барча хизматларингиз учун чин кўнгилдан ташаккур айтаман! – деди Қурбақа тўлқинланиб. – Айниқса, эрталаб оқсичқонлар кўнглига ғулғула солиб, жуда тўғри иш қилган эдингиз! Баракалла!

Қурбақанинг гаплари Бўрсиқни ҳаяжонлантириб юборди.

– Мана бу бошқа гап! Мана буни... тушунган ва тушунадиган махлуқнинг гапи деса бўлади! – деди Бўрсиқ жиддий оҳангда.

Шундай қилиб, кечки овқат хурсандчилик билан ниҳоясига етди. Беқиёс жасорат намуналари, ҳарбий саноат устунлиги туфайли Қурбақанинг ота-мерос макони душмандан озод қилинди. Дўстлар узун-қисқа бўлишиб ётоқхонларга тарқалишди.

Одатдагидек, Қурбақа эрталаб кечроқ уйғонди. Меҳмонлар аллақачон нонушта қилиб бўлгандилар. Дастурхонда тухум пўчоқлари, суви қочган нон бурдалари, илиқроқ қаҳва қолган эди, холос. Бошқа емиш кўринмасди. Агар хонадониди дўстлари меҳмон эканини ҳисобга олинмаса, шу тобда Қурбақа яна-тағин руҳан тушқунликка тушиб қоларди. Ошхона деразасидан ҳовлидаги майсазор устида ўтиришган Каламуш билан Сичқон кўриниб турардилар. Улар бир-бирларига латифа айтиб беришарди, шекилли. Чунки бирдан иккови ҳам хахолаб юборишарди. Тинмай оёқларини силкитишарди. Қурбақа аста ошхонага кириб бориши билан оромкурсида газета ўқиб ўтирган Бўрсиқ бошини кўтарди. Унга қараб бош силкитиб қўйди. Бўрсиқнинг феъл-атворини яхши билиб олган Қурбақа чурқ этиб оғиз очмади. У индамай дастурхон бошига ўтирдию, қолган-қутган емишларни кавшай бошлади ва нонушта қилгандай бўлди. Вақти-соати келганда булар билан, албатта, ҳисоб-китоб қилишни кўнглининг бир четига тугиб қўйди. У дастурхон бошидан энди турмоқчи бўлган пайт Бўрсиқ томдан тараша тушгандек:

– Узр, Қурбақа! – деди. – Мени маъзур кўрсинлар, лекин бошқа илож йўқ. Эрталаб сизга оғир битта топшириқни ҳозирлаб ўтирибман. Биз Буюк ғалабамизни муносиб нишонламасак уят бўлади. Катта зиёфат қиламиз. Халқимиз ҳам шундай фикрда экан. Қолаверса, қоидаси шунақа.

– Жуда улуг фикр, зўр иш бўлибди! – деб ялтоқланди Қурбақа ўйлаб-негиб ўтирмасдан. – Сизлар нима десаларинг, мен розиман. Аммо, каллаи саҳарда шу иш шартмикан? Ҳали-бери сўфиникига ҳам сув тегмаган бўлса керак! Яна қайдам...

– Сўфини ўз ҳолига қўйинг! Сиз аввал ўзингизни ўйласангиз-чи. Хўш, сизникига қачон сув тегади? Қирқ йилда бир мартами? Ўшандаям тасодифан сой-пойга учиб тушсангиз сув тегиб қолади. Сўфиникига эса ҳар куни азонда сув тегади! Шунинг учун бундан кейин бирор гапни гапиришдан олдин мундоқ ўйлаб кўринг, ўйлашни ўрганинг! Акс ҳолда, мен ҳали уруш ҳолатини ҳам, фавқулудда ҳарбий ҳолатни ҳам бекор қилганим йўқ! Тушундингизми?! – деди Бўрсиқ жаҳли чиқиб.

– Тушундим, – деди Қурбақа кўзлари ёшланиб.

– Нимани тушундингиз?! – деди Бўрсиқ негадир баттар тутоқиб.

– Отиб ташламоқчисиз, – деди Қурбақа ҳиқ-ҳиқ этиб. – Шуни тушундим.

– Ҳа, баракалла! Тушунган махлуқнинг садағаси кетсанг арзийди-да! – деб алқаб қўйди Бўрсиқ. – Тушунган бўлсангиз, гап бундай: зиёфат кечқурун бўлади. Аммо, таклифномаларни ҳозир тарқатиш лозим. Мана шу ишни сизга ишониб топширмоқчиман. Ўйлайманки, ишончимни оқласангиз керак.

– Албатта оқлайман ишончингизни, – деди Қурбақа кўзларини уқалаб.

– Раҳмат!.. Энди анави столга ўмгагингизни бериб ўтиринг! Қоғоз-қалам олинг ва қошига ҳаворанг сиёҳда “Қурбақанинг макони!” деган иборани босма ҳарфларда ёзинг! Сўнгра ҳамма дўстларимизни биттама-битта оқшомги зиёфатга таклиф этинг, ҳеч ким эсингиздан чиқмасин! Таклифнома матнини Каламушга бир кўрсатиб олинг; ҳар ҳолда Каламушнинг шоирлиги бор, сўзларнинг луғавий маъносини оз-моз тушунади. Агар тезроқ ҳаракат қилсангиз, таклифномаларни тушгача жўнатиб юборамиз. Мен эсам ҳозир зиёфатнинг таомномасини ёзиб бераман. Ҳеч ким бекор ўтирмайди.

– Шундай ажойиб кунда кўрсичқонга ўхшаб уйда ўтираманми? – деди Қурбақа норози бўлиб. – Ўйлаб гапиряп-сизми ўзи? Таклифнома ёзиш пакана мирзоларнинг иши-ку!

Нима, мен сизга энди мунший бўлиб қолдимми?! Ундан кўра, ҳовли-жойимни мундоқ айланиб юрсам, хизмат-корларимга иш-пиш буюрсам яхши эмасми? Бу уйда мен хўжайинманми ёки оқсочманми?! Ҳой, қўмондон, сизда инсоф борми ўзи?! — деб хитоб қилди Қурбақа. Сўнг бирдан қўллари билан юзини чангаллади-ю, ўкраб йиғлаб юборди. — Туф, тилимга куйдирги чиқсин! Илтимос, мен нонкўрнинг бир қошиқ қонимдан кечинг! Мен... мен... битта ойимчани севиб қолганман. У ўша қамоқхонада назоратчининг қизи эди... Шу учун эс-хушим жойида эмас. Оғзимга келган гапни қайтармайдиган бўлиб қолдим. Агар ўзингиз бош-қош бўлиб, мени уйлаб қўямасангиз, билмадим, кейин нима бўлар экан! Яна бир марта мен аҳмоқни маъзур кўринг, Бўрсиқжон! Отам бўлинг, Бўрсиқжон!.. Бўпти, зиёфатга буюртма бераверинг! Мана, биз хизматингизга тайёрмиз! Қамишдан бел боғлаб хизмат қиламиз!

Бўрсиқ унга ер остидан шубҳали назар ташлади. Афтидан, Қурбақа ростдан ҳам ошиқ бўлиб қолганга ўхшарди. Чунки тўрт мучаси соғ махлуқлар тентакнома иржайиб турмайдилар.

— Афсус, кўргулик экан-да, жин урсин! — деб пичирлади Бўрсиқ ва Қурбақага юзланиб: — Бўпти, хотиржам бўлинг, зиёфатни омон-эсон ўтказиб олайлик. Кейин тўй масаласини бафуржа гаплашамиз. Битта хотин бўлса, албатта, олиб берамиз! — деб ошхонага чиқиб кетди.

Унинг орқасидан эшик ёпилиши билан Қурбақа столга энгашди: боя Бўрсиққа норозилик билдираётган пайтида миясига ажойиб фикр келиб қолган эди — албатта, таклифномаларни ўзи ёзади, лекин нима деб ёзишни ҳам ўзи билади. Матнни зинҳор-базинҳор шоир Каламушга кўрсатмайди. Авваламбор, душман устидан қозонилган Буюк ғалабага қўшган шахсий ҳиссасини бўрттириб кўрсатиши керак. Нима, асосий қаҳрамонлардан бири экани ёлғонми? Хўш, латчаларнинг нотиқ-Бошлиғини ким ер тишлатди?... Бундан ташқари, ота-маконини озод қилгунча бошидан кечирган саргузаштларни ҳам Бош ғояга, яъни Қурбақани кўкларга кўтаришга хизмат қиладиган ғояга бўйсундириши, мослаштириши лозим. Сўнг таклифноманинг биринчи саҳифасига зиёфат кечасининг дастурини илова қилади. Дастур тап-тайёр. Мана, матн:

1. Нутқ (кеча давомида ягона эмас). Нотиқ – Қурбақа.
2. Маъруза. Қисқача мазмуни. Бизнинг қамоқ тизимимиз. Қўхна Англиянинг сув йўллари. Отфурушлик ёхуд от савдоси масалалари. Мулк, мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятлар. Ер тўғрисида. Типик инглиз заминдори. Маърузачи – Қурбақа.
3. Қўшиқ (қуйини ҳам муаллиф басталаган). Ижрочиси – Қурбақа
4. Бадиий қисм (бастакор бошқариб боради). Ижрочиси – Қурбақа.

Режаси бағоят ўзига ёқиб қолди. Шу боис тушгача столдан бош кўтармади. Тушга яқин ҳамма таклифномалар ёзиб бўлинди. Ўтирган ўрнида керишиб-керишиб, эндигина қўзғалмоқчи бўлиб турган эдики, эшикдан хизматкори мўралади.

– Тақсир, қандайдир исқирт, елпатак латча келиб, титраб-қақшаб турибди. Хизмат-пизмат йўқми, деб сўраяпти, – деди.

– Яхши, ҳозир чиқаман, – деб Қурбақа ташқарига чиқди.

Остонада кеча тириклайин асир олинган латчалардан бири ялтоқланиб, қўл қовуштириб турарди. Қурбақа оҳиста унинг бошини силади. Сўнг бир даста таклифномаларни унинг қўлига берди.

– Зудлик билан эгаларига топширилсин! Унвонлари кўрсатилган, – деди Қурбақа амирона товушда. – Оқшом ўзинг ҳам келгин. Хизматинг учун бир шиллинг ҳақ бераман!

Бечора латча хурсандчилигини ичига сиғдира олмай, дикир-дикир сакраб, хонани тарк этди.

Эрталабдан бери соҳилда яйраб-яшнаб юришган дўстлари ошхонага қайтиб келдилар ва иккинчи марта нонушта қила бошладилар. Сичқон Қурбақани зимдан кузатди: дили хуфтон бўлса керак, деб ўйлади. Лекин, Қурбақа жуда қувноқ кўринарди, керилиб ўтирарди. Бундай ҳолни кўриб, Сичқон ташвишга тушиб қолди. Каламуш билан Бўрсиқ маъноли кўз уриштириб олдилар.

Тамадди қилиб бўлингач, Қурбақа димоғдорлик билан қўлларини чўнтагига тикди. Сўнг, виқор билан:

– Сизлар кўнгул тусаган ишни қилаверинглар! – деди. – Мен эсам, хизматкорларимдан хабар оламан. Нима керак бўлса, тортинмай сўрайверинглар!

Қурбақа оқшомги зиёфат пайтида сўзлайдиган нутқини, маърузасини боғ айланиб юриб, пишириб олмоқчи эди. Лекин, Каламуш унинг қўлидан маҳкам ушлаб қолди. Қурбақа типирчилаб, қутилиб кетмоқчи бўлган эди, иккинчи қўлидан Бўрсиқ ушлади. Қурбақа бирдан ҳовуридан тушди. Фанимат фурсат бой берилганди. Икки қўлтиғидан сургалашганча уни чекиш хонасига олиб ўтдилар. Стулга ўтқазиб қўйишди. Эшикни зичлаб ёпдилар. Сўнг Бўрсиқ билан Каламуш Қурбақанинг рўпарасига келишиб, тик турдилар. Бундан Қурбақа хавотирга тушди.

– Қурбақа, ўнг қулоғингиз билан ҳам, сўл қулоғингиз билан ҳам яхшилаб эшитиб олинг! Ҳозир зиёфат хусусида маслаҳатлашиб оламиз. Авваламбор, сиз билан бунақа оҳангда гаплашаётганимиз учун бизни маъзур тутасиз! – деди Каламуш. – Бироқ, бошқа иложи ҳам йўқ. Қисқаси, зиёфат чоғи ҳеч қандай нутқбозлик, ваъзхонлик бўлмайди! Ашула-пашула ҳам айтилмайди! Тушундингизми? Сиз билан гап талашиб ўтиришга вақтимиз йўқ!

Қурбақа сири фош бўлганини дарҳол англади. Улар сезиб қолишибди, демак, дилидаги гапларни билиб юрганлар. Мана, ўз вақтида отни қамчиладилар. Ширин хаёллар, асал орзулар абас бўлди, барбод бўлди.

– Мухтасаргина, сермазмун битта ашула айтсам майлими? – деб илтимос қилди Қурбақа йиғламсираб.

– Миқ этиб оғиз очмайсиз! – деб жеркиб берди Каламуш, Қурбақа йиғламсираб турганини кўрган ҳолда. – Сизга ашула айтиш ярашмайди, сариқ чақалик нафи тегмайди. Аксинча, мақтанчоқлик, манманлик ўзингизни обрў-эътиборингизга путур етказди, холос. Ишончимиз комилки нутқингиз ҳам, маърузангиз ҳам фақат лоф-қофлардан, уйдирмалардан иборат бўлади.

– Қуруқ сафсатабозликка тоқатимиз йўқ, – деб илова қилди Бўрсиқ.

– Биз сизнинг фойдангизни кўзлаб гапиряпмиз, Қурбақа, – дея давом этди Каламуш. – Эртами-кечми ҳаётингизни бошқатдан бошлашингиз лозим бўлади. Энди бундай яшаб бўлмайди-ку, ахир! Ҳозирдан эътиборан ҳаётингизда туб бурилиш бошланиши керак! Ёки бошингизни иккита қилиб қўйганимиздан кейин ҳам лўттибозликни давом эттираверасизми?!

Қурбақа ўтирган ўрнида бир қалқиб кетди. Майин жил-майиб, юзини ерга қаратди. Ҳийла пайт ўй суриб ўтирди.

— Майли, энди мардона таслим бўламан... Чунки мен ўша қизни ўзимдан ҳам ортиқроқ яхши кўраман, — деди Қурбақа паст товушда. — Тўғриси айтсам, зиёфат чоғи махлуқлардан олқиш олмоқчи эдим. Нодонман-да! Такаб-бурлик доим орқамдан эргашиб юради. Аммо, сизлар ҳақ гапни айтяпсизлар! Мен ноҳақман. Бунини ўзим ҳам биламан. Бугундан бошлаб бошқача бўламан, ўзимни ўзим қайта тарбиялайман. Дўстларимга, суюкли ёримга муносиб бўлишга ҳаракат қиламан! Ишонтириб айтаманки, ҳеч қачон юзларингни ерга қаратмайман! — Қурбақа рўмолчасини бурнига босган кўйи гандираклаб-гандираклаб ташқарига чиқиб кетди.

— Бўрсиқ, мен чўчқа эканман! Оқ-оппоқ чўчқадан фарқим қолмабди! — деди Каламуш афсусланиб. — Инсоф деган нарса қолмабди менда! Тўғрими, сиз нима дейсиз?

— Тўғри, — деб эъгироф этди Бўрсиқ. — Лекин, шунақа қилмасак ҳам бўлмасди-да! Ростакамига турмуш курмоқчи бўлса, этагини йиғиштириб олсин-да! Қачонгача биз унга энагалик қиламиз, ахир?! Ёки яна дўст-душманнинг олдида юзимиз шувут бўлсинми?

— Ўзи асрасин! — деб тез-тез чўқиниб олди Каламуш. — Яхшиямки, анави исқирт латча олиб кетаётган таклифномаларга кўзим тушиб қолди: бир-иккитасини мундоқ кўздан кечирсам, имло хатолари гиж-гиж. Майли, саводхонлигини кўя турайлик. Аммо, мазмунига асло чидаб бўлмайди! Барча таклифномаларни тортиб олдим, мусодара қилдим. Ҳойнаҳой, ҳозир Қурбақа бечора бандаргоҳга бориб, қайтадан таклифнома ёзаётган бўлса керак. Ўйлайманки, бу гал инсоф билан ёзса керак.

— Кошкийди! — деди Бўрсиқ хўрсиниб.

* * *

Зиёфат арафасида Қурбақа кўринмай қолди. У ётоғига камалиб олиб, маъюсгина хаёл суриб ўтирарди. Бошини кафтига тираган кўйи жуда узоқ ўйлади, ўйлайверди, боши тарс ёрилиб кетай деди. Ахийри юзлари сал ёришди,

лабларида майин табассум пайдо бўлди. Уялинқиради. Секингина ўрнидан туриб, эшикни ичкарасидан қулфлади, дераза пардаларини тушириб қўйди. Сўнг, хонадаги барча стулларни тўплаб, ярим доира ясади-да, ҳаяжон ичра уларга қараб бир-бир таъзим бажо келтирди. Икки-уч марта томоқ қирди. Кейин кўзлари чақнаб, завқ-шавққа тўлиб, хаёлий томошабинларга юзланганча жарангдор товушда куйлаб юборди.

ҚУРБАҚАНИНГ ЯНГИ ҚЎШИҒИ

Суюнчи беринг, жаноб Қурбақа келибди!
Уйлар тўполон, хонадон нотинч,
Дўстлар қувнашар, молхона нотинч,
Отлар безовта –
Жаноб Қурбақа қайтиб келибди!

Дераза бузилган, эшик узилган,
Жондорлар сиғмас...
Бириси ўлган, бириси қолган,
Латчалар бирмас –
Жаноб Қурбақа қайтиб келибди!

Ур, чал! Дўмбиранг янграг!
Жарчи, бурғуни чал.
Аскарларни сафга тиз!
Замбарак отилсин, машина юрсин!
Ахир, голиб қахрамон қайтибди!

“Ур-ра, ур-ра!” деб қолинг,
Дўстларим, қичқиринг!
Олқишланг, овоз борича,
Шукур қилинг, ботирингиз бор!
Ахир, голиб Қурбақангиз шон кучди бу кун!

У қўшиқни авж пардаларда куйлади. Ниҳоятда таъсирчан эшитилди. Охирги нақоратини бир неча марта такрорлагач, қўшиқни яна бошдан бошлади...

Сўнг чуқур-чуқур хўрсинди. Тароқни сувга тикиб хўллади-да, сочларининг ўртасидан рамзий фарқ очди. Сочлари юзининг икки тарафига силлиқ бўлиб тушгунча роса таради ўзиям. Кейин аста эшикни очди ва оҳистагина меҳмонхонага тушди.

Меҳмонхонада уни шодон қарсақлар билан чин юракдан қарши олдилар. Ҳамма Қурбақани омон-эсон қайтиб келгани билан чин юракдан муборакбод этарди. Бир неча махлуқ аёвсиз жангда кўрсатган жасоратини алоҳида мақтади, шаънига офаринлар айтдилар. Негадир Қурбақа камгап бўлиб қолган эди.

— Жуда унчалик эмас. Қўйинглар-э! — деб камтарона жавоб қайтарарди. Баъзан ҳадеб битта гапни такрорлайвермаслик ниятида: — Йўқ, аксинча бўлган эди! — деб қўярди.

Ўчоқ ёнида дўстларини оғзига қаратиб ўтирган Қундуз бирдан Қурбақани кўриб қолди ва:

— Тасанно, дўстим! — деб кучоқ очиб яқинлаша бошлади. — Лекин, мен шу ерда бўлганимдами, нима қилишни ўзим билардим! — У Қурбақани маҳкам кучоқлаб, икки юзидан чўлп-чўлп этказиб ўпди. — Энди ижозат бергайлар. Камина миллий қаҳрамонимизни елкамга миндириб хонани бир айланиб чиқсам! — деди Қундуз эски удумни эслатиб.

— Э-э, қўйсангиз-чи! — деб Қурбақа унинг кучоғидан бўшалиб чиқди. — Барча оғирлик Бўрсиқнинг зиммасига тушди, ҳамма ишни ўша бажарди, — деди Қурбақа товушини кўтариб. — Жангда Бўрсиқ қўмондан бўлди. Сичқон билан Каламуш энг қалтис топшириқларни адо этишди. Улар тап тортмай ўлим билан юзма-юз келишди... Мен бўлсам, таъминот масалалари билан шуғулланадиган оддий пиёда аскар вазифасини бажардим, холос. Ҳеч қандай жасорат кўрсатганим йўқ!

Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади. Наҳот, бу ўша — ўзлари билган мақтанчоқ Қурбақа бўлса?! Қурбақа эса пинак бузмай камтарона савол-жавоблар билан чекланарди, холос. Меҳмонлар билан самимий салом-алик қиларди. Гоҳида махлуқларнинг диққат марказида турганини ҳис этарди-ю, қизариб кетарди, ноқулай аҳволга тушиб қоларди.

Зиёфат дастурхонига Бўрсиқ энг тансиқ таомларни буюртма берган эди. Шу боис дастурхон беками-қўст беза-

тилганди. Сухбат қизгин давом этарди. Ҳазил-мутойба, қаҳ-қаҳа тинмасди. Қурбақа хонадон соҳиби сифатида тўрда ўтирарди, ўзини ниҳоятда сипо тутарди; ён-веридаги меҳмонларнинг кўнглини овлашга ҳаракат қиларди. Вақти-вақти билан Бўрсиқ билан Каламушни зимдан кузатиб қўярди ва уларнинг ҳайрон бўлиб ўтиришганини, бир-бирлари билан маъноли кўз уриштириб олишаётганини кўриб, ич-ичида хурсанд бўларди.

Айрим меҳмонлар, айниқса, ёш-яланглар зиёфат бир оз зерикарлироқ ўтаётганидан норози бўлишиб, бир-бирларига шикоят қила бошлашди. Бир пайт улардан биттаси столни қаттиқ муштлиди-да:

– Қадаҳ сўзи эшитайлик! Қурбақа бирор нима десин! Ашула бўлсин! – деб қичқирди.

Қурбақа бошини қимирлатиб, миннатдорчилик ишорасини билдирди. У нутқ сўзлаш ўрнига меҳмонларнинг олдига ширинликлару тансиқроқ таомларни суриб қўярди.

– Олинглар, ахир! Нега ҳеч нарса емаяпсизлар? Олишиб ўтиринглар-да! Айтмоқчи, бола-чақалар ўйнаб-кулиб юришибдими?.. Шукр, шукр! – деб Қурбақа аслзодаларга хос муомала қиларди.

Шу тарзда зиёфат ниҳоятда ширин ўтди. Тўс-тўполон бўлмади.

Бизнинг Қурбақа босар-тусарини билмайдиган эски танишимизга асло ўхшамасди. Ишқилиб, кўз тегмасин!

* * *

Фуқаролар муҳорабасининг яқунловчи қисми ва энг чўққиси Қурбақанинг меҳмонхонасидаги зиёфат бўлди, десак янглишмаймиз.

Тўрт қадрдон жонивор кейинчалик ҳам шод-хуррам ҳаёт кечирдилар, даврон сурдилар. Уларнинг осойишта ва ширин турмушига ҳеч ким қайта раҳна солмади. Қурбақа дўстлари билан маслаҳатлашиб, тилло занжирли битта жавоҳир медалён сотиб олди ва изҳори муҳаббат битилган мактубга қўшиб уни назоратчининг арзанда қизига жўнатди. Бўрсиқнинг фикрича, ўша мактуб камтарлик ва олижаноблик рамзи экан. Ҳатто паровоз машинисти ҳам эсдан чиқарилмади: кўрсатилган

илтифот ва махлуқсеварлиги учун унга қимматбахо совға-саломлар юборилди. Бўрсиқнинг қатъий талаблари оқибатида шатак-кема бошқарувчиси бўлмиш кирчи хотин ҳам излаб-излаб топилди.

– Жентелменни оддий Бақадан фарқлай олмайдиган бўрдоқи хотиннинг додини бериш керак! Мен жуда тўғри қилганман! – деб битта гапда туриб олди Қурбақа.

Аммо, Бўрсиқ бу ишни ҳам шундоқ қолдирмади: кирчи хотин йўқотган отининг баҳосидаги пулга эга бўлди. Ўша хотинга берилган пул катта эътирозларга сабаб бўлмади. Чунки лўли отнинг баҳосини деярли тўғри бичган экан.

Ҳозир тўрт қадрдон кўнгиллари тусаган пайтда, айниқса, ёзнинг иссиқ кунларида Ёввойи чакалакзорда бемалол сайр қиладилар, мириқиб ҳордиқ чиқариб қайтадилар. Уларга ҳатто кечалари ҳам ҳеч қандай хавф-хатар таҳдид қилмайди. Ёввойи чакалакзор аҳли уларни учратган жойларида бошлари ерга теккудек бўлиб таъзим қиладилар, ҳурматларини жойига қўядилар. Она латчалар бўлса, уяларининг оғзига кичкин-тойларини кўтариб чиқишади-да:

– Ана, қарагин! Ҳув нарида кетаётган зот – жаноб Қурбақа бўладилар! Кўрдингми?.. Ёнидаги жаноб Каламуш! Ундай жангчи ҳали дунёга келгани йўқ, болам!.. Ҳув наридаги зот эса, отанг тез-тез таърифини келтириб турадиган жаноби Кўрсичқон бўладилар! – деб имо-ишора қиладилар.

Агар ёш болалар ҳадеб шўхлик қилаверсалар борми, уларни дарров тинчлантириб қўйиш учун: “Ана, қарагин! Ҳув ана, Бўрсиқ келяпти! У ҳозир сени еб қўяди!” деб кўрқитишади. Албатта, бундай ёрлиқ Бўрсиқнинг номига асло муносиб эмасди. Чунки Бўрсиқ жамоатни унча ёқтирмаса-да, ёлғиз, якка хўжалик тартибида яшашни афзал кўрса-да, аммо бола-чақаларни жон-дилидан севарди, уларсиз туролмасди; кўни-қўшниларининг болаларини опичлаб, ўйнатиб юрарди... Лекин, нима қилсин, номи сал-палгина қулоққа ғалати эшитилади-да! Ҳечқиси йўқ, тушунмовчилик кўникма ҳосил бўлгунча давом этади, холос.

Адабий-бадиий нашр

Кеннэт Грехэм

ҲАММАМИЗ ҲАМ ДАРБАДАР

Қ и с с а

Муҳаррир *Илҳом Зойир*

Мусаввир *Рустам Зуфаров*

Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*

Мусахҳиҳ *Доно Тўйчиева*

Компьютерда саҳифаловчи *Зилола Маннопова*

Босишга 26.10.06 й. да рухсат этилди. Бичими 84x108^{1/32}.
Таймс гарнитураси. Офсет босма. 10,08 шартли босма табоқ.
12,0 нашр тобоғи. Жами нусха. рақамли буюртма
Баҳоси шартнома асосида.

“Фарғона” нашриёти. 713014, Фарғона шаҳри,
А.Темур кўчаси, 28.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида босилди.
100128, Тошкент, Усмон Юсупов кўчаси, 86.